

DĚJINY RUSKA

V DEVATENÁCTÉM STOLETÍ

DÍL II.

(1855—1894)

NAPSAL

DR. JAROSLAV BIDLO.

V PRAZE.
NÁKLADEM J. OTTY.
1908.

**Právo překladu do všech jazyků a všechna
:: práva vůbec vyhrazuje si nakladatel. ::**

Tiskem »Unie« v Praze.

PŘEDMLUVA.

Končím své „Dějiny Ruska v devatenáctém století“ rokem 1894, t. j. smrtí Alexandra III. Za Mikuláše II. počíná veliký zápas konstituční — počíná tedy nová doba, nové století. Nebylo možno nedotknouti se nejzávažnějších stránek nového rozvoje, činím to však příležitostně na různých místech, pokládaje to za vhodnější, než připojiti nějaký dodatek ke konci spisu.

Mezitím, co moje knížka se tiskla, začala vycházeti v Rusku společnou prací několika ruských badatelů *Istorija Rossii v XIX. věkě*. Ke spisu tomuto již přihlížeti nebylo mi možno. Doufám, že stručný spis můj, psaný pro čtenáře české, nestane se dílem tímto zbytečným.

DĚJINY RUSKA
V DEVATENÁCTÉM STOLETÍ.

II.

VLÁDA ALEXANDRA II.

Alexandr II. lišil se značně svou povahou a smýšlením od svého předchůdce. Především zásluhou svého učitele, básníka Žukovského, nebyl již tak vojáckého smýšlení jako otec. Žukovskij hleděl výchovu jeho vésti ve směru humanity a osvícenosti, vštěpoval mu úctu před zákonem a osvětou, hleděl v duši jeho probuditi city něžnosti, dobroty a lidumilnosti. Nicméně nepodařilo se vychovatelům Alexandrovým z povahy slabé vytvořiti silnou.

A tohoto panovníka slabé vůle, neustále kolísajícího, nerozhodného, poznávajícího nedostatky a zlořády, nemajícího však dosti rozhodnosti ve volbě prostředků, očekávalo řešení těžkých úloh jak v politice zahraniční, tak i uvnitř říše.

Ve válce Krymské Rusko zůstalo úplně osamoceno, ano nový nepřítel, Sardinie, po-

slal 15.000 mužů posily na Krym. Mocnosti neutrální zaujaly postavení hrozivé. Válečné operace soustředěny okolo námorní pevnosti Sebastopole. K zahrazení jejího přístavu potopeno při jeho vchodu černomořské loďstvo. Obrana posice této vyžadovala veliké ztráty na životech lidských. Válečné síly do krajnosti napiaty výzvou všeobecné branné hotovosti, finance vysíleny do krajnosti, a k tomu všemu hrozil vpád Turků do Zakavkazska a anglicko-francouzského loďstva do zálivu Finského.

V této kritické situaci Alexandr soustředil své úsilí k získání čestného míru. První pokus v polovici března 1855 ve Vídni skončil se však nezdarem.

Boj o Sebastopol dosáhl svého vrcholu. V červnu (1855) opakovány útoky na hlavní posice ruské. Rusové byli nuceni obmezovati se na obranu. Nespravedlivě viněn nový vrchní velitel Gorčakov z nerozhodnosti. Skutečnost dala mu za pravdu, že postup útočný je škodlivý. Po nešťastném pokusu vojska ruského ztéci opevněné posice oblehatelů (bitva na řece Černé) začali spojenci od polovice srpna nepřetržitě bombardovati posice ruské, při čemž denně padalo okolo 1000 Rusův. Po „pekelné“ střelbě 8. září ruský velitel Gorčakov Sebastopol vyklidil, spojenci opanovali však jen rozvaliny (10. září).

Ale za nedlouho po pádu Sebastopole Rusové nabyli značného úspěchu proti Turkům na jihu Kavkazu opanováním *Karsu* (koncem listopadu 1855).

Neshody vznikající mezi Anglií a Francií o způsob a rozsah dalšího nepřátelství proti Rusku a nechut Napoleonova k dalšímu zápasu bez skutečných kořistí pro Francii (Belgie) usnadnily nové jednání o mír ve Vídni, jež pak utvrzen na kongresse v Paříži 30. března 1856. Napoleon mezi jednáním dal sobě záležeti na tom, aby osvědčil Rusku svou příchyllost, a ne bez úspěchu.

Mírem pařížským zaručena byla nezávislost a celistvost říše turecké a nevměšování se mocností do vnitřních záležitostí jejích. Sultán slíbil uděliti svým poddaným příslušná práva občanská. Mořské úžiny Dardanellská a Bosporská a Černé moře prohlášeny za neutrální, tak že na jeho pobřeží neměl býti zbudován žádný arsenál ani od Rusů ani od Turků. Plavba po Dunaji stala se svobodnou a postavena pod dohled mezinárodní komise. Multansku, rozšířenému o ruskou Bessarabii a Valašsku vrácena stará práva a udělena jim samospráva pod dozorem všech mocností.

Společné ručení všech mocností, „evropský koncert“, bylo heslem úmluv pařížských. Rusko přestalo býti na Balkáně a v Turecku

rozhodujícím činitelem. Neutralita Černého moře neznamenal pro Rusko ztrátu, ježto fakticky zůstalo jeho pánem držíc Krym — to je význam obrany Sebastopole.

Nový kurs v zahraniční politice ruské naznačen odstraněním starého Nesselroda, jehož místo zaujal *A. M. Gorčakov*, jenž prohlásil, že Rusko v budoucnosti bude usilovati mírnými prostředky o zmírnění podmínek míru pařížského.

Co do poměru k jednotlivým mocnostem, chová Rusko hlubokou necht k Rakousku, které marně pokouší se o získání jeho přátelství. Rovněž napatý je poměr k Anglii. „Srdce Alexandrovo klonilo se více k Prusku“, že toto v době války Krymské působením Bismarcka, svého zástupce ve spolkové radě německé, nedalo se strhnouti Rakouskem k válce.

S počátku zdálo se, že dojde ke spolku Ruska s Francií, kterému přál Gorčakov, jenž chtěl ho použiti k řešení otázky východní ve prospěch samosprávných národních celků na úkor celistvosti říše Turecké. Francii naopak jednalo se o získání Ruska proti Rakousku, jež mělo být úplně vypuzeno z Italie. Ale Napoleon III. odcizil sobě císaře Alexandra II. zvláště tím, že na sjezdě ve Stuttgartě (13. září 1857) zavadil o Polsko. Druhým kamenem úrazu bylo, že Napoleon III. po válce

s Rakouskem r. 1859 zavřel mír bez souhlasu Ruska.

Místo Francie po boku Ruska zaujalo Prusko, k čemuž přispěl m. j. i osobní poměr cáře Alexandra k jeho strýci, princi-regentovi a později králi, Vilémovi I. a diplomacie pruského zástupce při dvoře petrohradském, Bismarcka. Mezi cářem a Vilémem navázány r. 1857 při návštěvě ve Varšavě velmi těsné styky a vedena živá politická korespondence o všech otázkách současné politiky. Když Bismarck počátkem r. 1859 přišel do Petrohradu, byl přijat jako starý známý velmi srdečně od Gorčakova, s kterým se znal z Frankfurtu. U dvora přijímán jako vyslanec dvora spřízněného mimo oficielní slavnosti a ceremonie. Požíval přízně zvláště císařovny-vdovy, rozené pruské princezny. Bismarck cítil se vůbec v Petrohradě „jako doma“. Gorčakov ve své neobmezené důvěře k němu šel tak daleko, že mu dával čisti nerozpečetěné depeše ruského vyslance v Berlíně a ukazoval mu vlastnoruční poznámky císaře Alexandra, které tento k nim přičiňoval. Tím ovšem Bismarck získal neobyčejnou znalost politických a dvorských poměrů ruských a kořistil z toho plnou měrou.

Mezi tím však situace na východě vymáhala ještě nějaký čas společného postupu Ru-

ska a Francie, zvláště v příčině sjednocení Multanska a Valašska v jediný státní celek. V Srbsku sesazen Rakousku a Turecku oddaný Alexandr Karađorděvič a vlivem ruským dosazen v lednu 1859 Miloš Obrenovič. Když r. 1858 vypukla válka mezi Černou Horou a Tureckem, loďstvo ruské a francouzské, objevivší se v moři Adriatickém, přinutilo Portu k rozšíření hranic černoehorských.

Povstalecké hnutí v Bosně, Hercegovině, Bulharsku, Makedonii, v Thessalii a Epiru, vzniklé r. 1859—1860 vlivem revoluce italské a surově potlačené Turky, přimělo Gorčakova proti znění míru pařížského hnouti otázkou neblahého stavu křesťanského obyvatelstva na poloostrově Balkánském, způsobeného tím, že Turecko neplní závazky míru pařížského. Francie byla ochotna Rusko v té věci podporovat. Dle Gorčakovova cirkuláře jednalo se Rusku o získání ostatních velmocí k společnému nátlaku na Turecko, aby provádělo slíbené reformy ve prospěch křesťanského obyvatelstva. Nový pokus Gorčakovův a ruského vyslance v Paříži, hr. Kiseleva, o spolek Ruska selhal pro nelibost cářovu s pokrokem revoluce italské, ve které spatřoval pokrok revoluce světové vůbec. Na sjezdu Alexandra II. s princem Vilémem a císařem Františkem Josefem ve Varšavě r. 1860 došlo k jakémusi sblížení Ruska s Rakouskem, ježto

Alexandr se bál, aby revoluční hnutí uherské se nerozšířilo též do Polska.

Tato situace potrvála v celku až do roku 1863, kdy Francie vystoupila diplomaticky proti Rusku ve prospěch Polska a kdy dokonán úplný obrat v politice ruské ve směru prusofilském.

(*Připojení oblasti Amurské a Ussurijské a podrobení Kavkazsku (1855—1864)*). Mezitím co Rusko v prvních letech Alexandrových provádělo v Evropě politiku celkem vyčkávací, v Asii, zvláště na dalekém východě, počínalo sobě velmi energicky zásluhou podnikavého generálgubernátora Východní Sibiře N. N. Muravjova, který se zmocnil čínských držav, nazvaných později oblastí Amurskou a Přímořskou, čímž celý střední a dolní tok Amuru dostal se do rukou ruských.

Důležitost Amuru pro ruské državy v Sibiři pochopilo Rusko již v polovici 17. století, kdy se souhlasem vlády moskevské podniknuty jednak soukromé pokusy dobrodruhů (Chabarov), jednak válečné výpravy, vládou moskevskou schvalované a podporované, za účelem opanování této důležité vodní cesty, usnadňující přístup k oceánu. Za Petra Velikého postup k východu zastaven tak, že Rusko vzdalo se dalších výbojů amurských smlouvou Nerčinskou z r. 1689 (28. září), kterou stanoveny hranice mezi Rusí a Čínou.

Oba břehy Amuru až k ústí Ussuri zůstaly čínské. Za ústím Ussuri však byla krajina, o které ani Čína ani Rusko takřka nic nevěděly, tam zůstaly hranice nevymezeny.

Postupem ruské kolonisace v Zabajkálsku (v pol. 19. stol.) dostavila se touha po Amuru. Když r. 1845 akademik Middendorf zjistil, že Amur je nejbližší a nejjistější cesta k Ochotskému moři, Muravjov opanoval roku 1850 ústí Amuru a založil tam pevnost Nikolajevsk. V době krymské války za povstání Taipingů proti dynastii mandžurské Rusko opanovalo celý Amur a za války Číny s Anglií a Francií (1857—1860) vymohlo si na Číně formální odstoupení tohoto lupu smlouvou *Aigunskou*, dle níž postoupen Rusku levý břeh Amuru od ústí řeky Arguny k ústí řeky Ussuri. Krajina za ústím Ussuri až k moři (nyn. Přímoří) prohlašovala se až do vymezení hranic za společnou državu Ruska a Číny (28. května 1858). O dva roky později ruský vyslanec hrabě Ignatěv přiměl Čínu k odstoupení celého Přímoří až k hranicím korejským smlouvou v Těncině (1860 14. listopadu). Od té doby začalo se středisko celé východní Sibiře přesunovati znenáhla z Nikolajevska do Vladivostoku, pěkného to přístavu s příhodným podnebím v zálivě zv. Zlatý Roh.

Do téže doby spadají první styky Ruska

s Japonskem. R. 1857 sjednal s ním admirál Putjatin výhodnou obchodní smlouvu, kterou Rusku podobně jako jiným státům otevřeno několik japonských přístavů. Od r. 1858 udržuje Rusko s Japonskem diplomatické spojení. Po dlouhých sporech o jižní část ostrova Sachalinu, kterou Rusko a Japonsko držely společně, smluvily se oba státy r. 1875 smlouvou Petrohradskou tak, že celý Sachalin postoupen Rusku výměnou za ostrovy Kurilské.

V téže asi době podrobena definitivně *Kavkazsko*, jehož nepoddajní horalové při každé příležitosti působili Rusku nesnáze a vzbouřili se zejména za války Krymské.

Hlavní část ruského Zakavkazska jest *Georgie* či *Gruzie*, nyní gubernie Tifliská a Kutaiská. V Předkavkazsku dlužno rozeznávat 2 hlavní části, t. *západní*, jež má celkový název *Abasie* a *východní* při jezeře Kaspickém, jež slove *Daghestan*. Obyvatelé divoké Abasie, dílem křesťané, dílem mohamedáné, vzdorovali nejdéle upevnění panství ruského. Do Abasie částečně uchýlili se též zbytky *Čerkesů*, bydlivších druhdy mezi Dněprem a Donem. Základní rasa Daghestanu jest původu turanského, smíšená se živlem semitským. Hlavním představitelem jejím jsou *Čečenci*, kmen divoký, krvelačný, loupeživý a lstivý.

Boj s horaly kavkazskými veden byl nejprve generálem Jermolovem (za Alexandra I.). Od r. 1834 vynikl jako náčelník Čečenců Šámyl, který zřídil jakýsi theokratický stát. Rusové od r. 1839 počínaje utrpěli od horalů řadu citelných porážek. Ale v době války Krymské význam Šámylův byl již nedůvěrou domorodců podkopán, takže jeho vpády do Zakavkazska neměly velkého významu. Po válce Krymské bylo sesíleného vojska užito k úplnému podrobení Kavkazu. Kníže A. J. Barjatinskij, vykonav rozsáhlé přípravy, roku 1859 zjednal sobě přístup do hlubokých roklí daghestanských. Šámyl upadl do zajetí, načež vzdávali se jednotliví kmenoví náčelníci jeden po druhém. V Abasii vítězně vedl sobě generál Jevdokimov. Barjatinskij získal mnoho úspěchů netoliko zbraní, nýbrž i mírným a obezřetným způsobem jednání s domorodci. Byl odpůrcem uhnětení podrobených národností. Ukazoval cáři na to, že je nutno každé národnosti ponechati její samobytnost. Doporučoval rozšiřování kulturních prostředků, komunikací a tržišť, podporoval kolonisaci a upevňoval křesťanství. Vedle toho však měl býti veden soustavný zápas s horaly nepodrobenými.

Nástupcem Barjatinského stal se r. 1863 velkokníže Michal Nikolajevič. R. 1864 v létě bylo pokoření Kavkazu úplně dokonáno.

(*Selská reforma r. 1861.*) Mírem Pařížským zakončen byl vlastně režim mikulášovský. Manifest, ohlašující zavření míru, naznačoval, že nastává nová doba i ve vnitřní vládě. Cář sliboval zlepšení vnitřního pořádku, zavládnutí pravdy a lásky v soudech, všeobecné úsilí po vzdělání, ochranu zákonů stejně platných pro každého. K tomu družila se hned rozsáhlá amnestie, udělená politickým provinilcům, zvláště děkabristům a účastníkům spiknutí Petraševského. V Rusku počalo se volněji dýchat, všecko obyvatelstvo zachváčeno hnutím reformním. Zrušena celá řada záporů a obmezení týkajících se universit, tisku a literatury. Začaly vycházeti nové a nové časopisy se širokými programy.

Větší však vliv než časopisy domácí měl Gercenův londýnský „Kolokol“, v mnoha tisících exemplářích do Ruska tajně dopravovaný, jenž zlořády byrokracie bezohledně potíral. Čítal jej i cár Alexandr II., jenž pravidelně dostával svůj exemplář. Samy orgány vládní vystupovaly proti úplatnosti a jiným zlořádům.

Vedle otázek politických více snad ještě přetřásány otázky praktického života a pokroku dříve dušené, jako železnice, banky, akciové společnosti, poľní hospodářství, školství atd. Veřejné mínění projevovalo zvláštní svornost a jednomyslnost, zapomínalo na své

rozpory a spory — zvláště boj mezi slavjanofily a západníky ustoupil do pozadí před velikými životními otázkami dne.

Vůdčí kruhy ruské pochopily válkou Krymskou, že stát při sebe větších prostředcích hmotných nemůže jich náležitě vykořistiti bez pomoci jiných společenských sil. Při první srážce se Západem nastal úpadek financí a při nedostatku úvěru (zaviněného tajností státního rozpočtu) bylo nutno krýti deficit papírovými penězi, což bylo pravou hospodářskou pohromou. Armáda objevila se špatně ozbrojenou a nevzdělanou — ukázala se potřeba povznesení všeobecné vzdělanosti, potřeba reformy ve směru svobodnějšího rozvoje společnosti; avšak na cestě k němu stálo jako nepřekonatelná překážka nevolnické (krěpostní) právo.

O nutnosti pronikavých reform byl přesvědčen i mladý panovník, jemuž se všech stran podávány rozličné pamětní spisy, jako byla „Zapiska“ Konstantina Aksakova a proslulý „List“ Gercenův. Se spisovatelem směrlých „Politických Pisem“, psaných ještě za Mikuláše I., Pogodinem, rozmlouval cář osobně. Osudné bylo však, že cář, který dosti dobře pronikal svým zrakem ke kořenu zla, nedovedl se sebe setřásti tlak byrokraticko-zpátečnického svého okolí, ponechával lidi starého režimu u vlády a dával se jimi velmi

snadno zdržovati v provádění toho, co pokládal za potřebné, dal se strašiti příšerou konstituce, zůstával na půl cestě nebo odvolával to, co již jednou povolil, takže reformy namnoze velmi blahodárné a pokrokové přicházivaly pozdě, když již myslí obyvatelstva podivným chováním vlády nejvyšší měrou bývaly podrážděny a opožděné reformy pokládaly se za ústupky slabé vlády, vynucené nátlakem veřejného mínění nebo opozice.

Že za Alexandra II. došlo k osvobození lidu selského, není jen osobní zásluhou cáře „Osvoboditele“. Alexandr II. nebyl geniálním reformátorem na způsob Petra Velikého. Selská reforma jest jedna z těch otázek, které se řeší jaksi samy přirozenou nutností, dozrají-li. Společnost dospívala k poznání, že je nutná reforma. Alexandr provedl to, co se pokládalo za potřebné. Literatura doby Mikulášovy a prvních let Alexandrových připravila ovšem této reformě půdu v části veřejného mínění, ale literatura tato sama jest i odleskem názorů společnosti, ve které působila i řada činitelů hmotných ve prospěch reformy.

Dosavadní nevolnická organisace národní práce a hospodářství mohla existovati pouze v divoké, málo obydlené zemi, při soustavě *extenzivního*, t. j. pouze s velikými rozměry půdy počítajícího zemědělství. Práce nevol-

nická jest nejméně výnosný prostředek hospodářské výroby a nedá se porovnávat s placenou prací svobodnou. To začaly pociťovati nejprve *průmyslové závody ruské*. Od té doby, kdy v průmyslu vítězně pokračuje zavádění strojů, zvláště parních, které jednak vyžadují vyšší stupeň vzdělání dělníka, jednak umožňují pracovati s menším počtem lidských rukou — na Rusi klesá průmysl nevolnický. Továrníci, kterým přidělován od státu určitý počet nevolnických dělníků, nemohli zbytečné dělníky propouštět. Proto také sama vláda ruská dovolila r. 1840 továrníkům propouštět na svobodu své nevolníky a přijímat je nazpět jako svobodné dělníky placené.

Válečné setkání Ruska s kulturními národy evropskými ve válce Krymské bylo nejpadnějším důkazem, jak je Rusko pozadu, což ostatně předpovídal mu již r. 1847 Mikuláš Turgeněv poukazuje na nevolnické jeho ústrojí jako na hlavní příčinu nehybnosti a nepokroku. A skutečně objevilo se ve válce Krymské, že zbraně, zhotovené ve státních továrnách, byly nedostatečné, železnice špatné a málo, ve vojsku panovaly epidemie následkem nedostatečného zásobování vojska a nedostatkem lékařů. Finance byly zničeny, obchod v úpadku, sedláci se bouřili a žádali svobodu se vstoupením do vojska. Vládě muselo záležeti na tom, aby povznese-

ním obecného blahobytu unikla všeobecnému bankrotu.

Při dosavadní státní soustavě stát nemohl se povznést ani finančně, ježto hlavní obnos všech daní přímých i nepřímých přicházel z lidu poddaného, který čím dále, tím více chudl. Bylo tedy v zájmu státu povznést jeho blahobyt zrušením poddanství, probuditi v něm chuť ku práci a touhu po nabytí majetku volnými rukama.

Nevolnické právo působilo i rozkladně ve šlechtické společnosti darmojedů, vedle které všechny ostatní třídy nalézaly se v postavení poníženém a nemohly se rozvíjeti náležitě, jsouce deptány zvůli byrokracie, která za úplatky ve všem byla šlechtě po vůli.

I v zemědělství objevuje se čím dále tím větší poptávka po svobodném dělnictvu. Větší poptávka po obilí, podmíněná vzrůstem obyvatelstva uvnitř země a rostoucí vývoz obilí do ciziny následkem rozvoje obchodu — to vše vyžaduje od zemědělství ruského sesílené těžby, čili *intenzivnějšího způsobu hospodaření*, k čemuž práce nevolnická nestačí. Jedná se jednak o rozšíření soustavy trojstranného hospodaření, jednak o začátky soustavy střídavé (hojné setí travin) za pomoci umělých hnojiv. Již v 40tých letech myslící a čtoucí část statkářů, šlechty, přišla k přesvědčení,

že bez svobodných, placených pracovních sil nedá se nic dělati. K tomu družilo se rostoucí napětí mezi vrchnostmi a sedláky — opakující se selské bouře a nepokoje. Haličská řež, kterou tamější šlechtě způsobili vzbouření sedláci, r. 1846 vyvolala na Rusi veliký poplach a pod jejím vlivem Mikuláš I. škrtnutím péra zavedl nový poměr mezi statkáři a sedláky v království Polském a v území jihozápadním, kde zavedeny inventáře selských povinností, vládou potvrzované. Na Rusi, kde bylo potřebí větších ohledů, Mikuláš byl by rád v selské reformě spojil dvě věci: Nedo- pustiti, aby sedláci byli proměněni v bezpozemkové, bezdomé proletáře, udržeti však nedotknutelné právo šlechty na pozemkové vlastnictví. Marně snažil se přiměti šlechtu k dobrovolnému osvobození sedláků.

Přes to však již v době Mikulášově rostl počet přívrženců reformy. Lidé přemýšlející již v době úplné reakce r. 1848 tiše a skrytě jednali mezi sebou o to, jak věci nastrojiti, aby šlechtě osvobození sedláků přineslo prospěch co možná největší, t. j. aby podrželi co nejvíce půdy a získali za půdu sedlákům postoupenou dostatečný kapitál, potřebný k zaplacení značných dluhů.

Celá řada šlechtických návrhů, podaných vládě Mikulášově, žádá osvobození sedláků výkupem. Alexandr II., jenž zvláště četbou

Turgeněvových „Lovcových zápisků“ dospěl k přesvědčení o nutnosti zlepšiti stav lidu selského, přejal řešení této otázky jako otcovské dědictví. Přes to, že vláda jeho záhy počala se jí obírat, nebylo vlivem odpůrců reformy dovoleno věc tuto přetrásati veřejně, zvláště tiskem, z obavy před vnitřními nepokoji. To bylo jen na újmu důkladného porozumění a proniknutí do velmi složitého toho úkolu, zvláště když ve vládě samé a jejím úřednictvu nebylo s dostatek zapracovaných a vůbec schopných lidí k početí tak nesnadného, choulostivého a rozsáhlého úkolu.

Vláda nemohouc čerpati odborného poučení z veřejné diskusse sáhla (ministr vnitra Lanskoj) k rozmanitým návrhům komitetů doby Mikulášovy i k memorandům, která v letech 1855—1857 v hojných rukopisných exemplářích kolovala společností. V nich vyjádřeno bylo mínění osvícenější části šlechty.

Byly však veliké rozdíly v jejich názorech a požadavcích, což zakládalo se hlavně v hmotných a hospodářských rozdílech jednotlivých území říše ruské. V ústředních černozemních guberniích (jako jsou Tulská, část Orlovské, Kurské, Rjazaňské, Tambovské a Voroněžské) vzrostla hustota obyvatelstva a cena půdy tak dalece, že poddanství bylo pro statkáře nevýhodné a obtížné. Ano, byly případy, že půda sedláky neobydlená

měla tam větší cenu nežli obydlená. V těch končinách, jak vyjádřil se kn. Čerkasskij, usilovali statkáři o to, aby se stali „monopolisty zboží černozemí“. Tam (zejména v gub. Tambovské) záleželo jim na tom, aby jim v rukou zůstala půda všecka.

V guberniích nečernozemních, a to severních, průmyslových, jako jsou Jaroslavská, Vladimirská, Tverská, Smolenská a Kalužská, kde pro malou úrodnost půdy již dávno rozvinul se značný průmysl, kde statkáři raději brali od sedláků obrok nežli robotu a kde sedláci vydělávali ne tak vzděláváním půdy jako spíše t. zv. *otchožími* *promysly* (t. j. odcházeli na práci do jiných končin), tam statkáři nemohli si přát osvobození sedláků bez půdy, ježto sedláci pak by se vrhli pouze na průmysl a půda vrchnostenská stala by se bez pracovních sil bezcennou. Bylo tedy nutno v těchto končinách sedláky udělením jistého množství půdy připoutati k místu tak, aby statkářům zajištěn byl jistý počet pracovních sil, které by možno bylo najmouti za peníze. Úbytek pracovních sil a ještě více obročných důchodů, jež by osvobození statkářům přineslo, měl jim být nahrazen přiměřeným zvýšením výkupu. Žádali v podstatě zvláštní výkup za osobní svobodu sedláků. Mimo to záleželo jim na tom, dostat peníze hned se změnou poddanství, ježto jich

potřebovali k zavedení hospodářství na půdě, která jim zbyla, zvláště když chápali, že je nutno zavésti intensivnější způsob polního hospodářství, meliorace a p.

Podobně v zájmu úrodných sice, ale málo obydlených gubernií stepních bylo osvobození sedláků s půdou, aby byla zabezpečena jistá zásoba pracovních sil.

V guberniích západních a severozápadních klonili se statkáři k osvobození bez půdy a vedle toho byli tam četní přívrženci soustavy t. zv. „Bauerlandu“, t. j. část půdy vrchnostenské měla býti oddělena pro sedláky tak, aby jednotlivé dílce její byly dávány v nájem sedlákům na základě dobrovolných úmluv a s občasnou změnou obroku. Při tom doufali statkáři podržeti zvláště vrchnostenskou pravomoc nad sedláky. Soustava tato zavedena byla již za Alexandra I. v provinciích baltických a zamlouvala se sousedním statkářům litevským a běloruským, petrohradským a pskovským.

Guberniím Kijevské, Podolské a Poltavské, kde byl rozvinul se již značný průmysl cukrovarnický, nejvíce byla by se hodila forma svobodně nájemného hospodaření.

Vláda nevědouc sama, jaké stanovisko zaujmouti k těmto rozmanitým snahám, hleděla přiměti šlechtu samu k počínu. Pouze šlechta litevská byla ochotna vyjíti vládě vstříc

chtějíc se zbaviti nepohodlných inventářů. Generálnímu gubernátoru litevskému Nazimovu podařilo se přiměti šlechtu tamější, podati adresu, ve které projevila ochotu osvoboditi sedláky bez půdy (poč. listop. 1857).

Mezi tím v Petrohradě zřízen na jaře 1857 tajný komitet pod předsednictvím samého cáře, jenž však pracoval tak pomalu, že odpůrci reformy doufali, že věc za nedlouho úplně usne. Naděje tyto však zmařeny cářským reskriptem 1. prosince 1857, jímž šlechtě litevské dovoleno raditi se o selské reformě. Jím po prvé veřejně vysloven program vlády: Statkářům mělo býti zachováno právo vlastnictví na všecku půdu, sedlákům měly se dostati v plné vlastnictví za výkup jejich „usedlosti“ (obydlí s hospodářskými staveními a zahradami). Za půdu, které by se jim dostalo k jejich výživě, měli platiti statkářům buď obrokem nebo prací.

Vlivem vlády utvořily se na Litvě a pak i po celé Rusi zvláštní guberniální komitety za účelem sestavení příslušných návrhů na základě základních pravidel reskriptu.

Tverský gub. komitét zakročením svého předsedy Unkovského vymohl si dovolení, odchýliti se od vládních pravidel a podati návrh úplného odstranění poddanství na základě výkupu jednou pro vždy provedeného.

Vláda, která původně výkup zásadně zamítala z ohledu na špatný stav ruských financí po válce, znenáhla působením hlavního důvěrníka cárova, Rostovceva a nového nadaného pomocníka ministra vnitra, Mikuláše Miljutina nahlédla nutnost výkupu.

Projekty guberniálních komitétů scházely se do *hlavního komitétu*, ke kterému přivtěleny v únoru r. 1859 zvláštní dvě *redakční komise* (později sloučené v jedinou), které měly sestaviti návrh zákona všeobecného a řádů místních pro jednotlivé gubernie a území. Rostovcev, předseda komisi, Miljutin, nejlépe zapracovaný odborník, kníže Čerkasskij a Jiří Samarin, jako statkářští znalci, byli nejvýznačnějšími členy komisi.

Redakční komise odchýlila se od původního programu vládního a tím i od návrhů guberniálních komitétů tak, že tyto nabyly pro ni význam pouze užitečného materiálu, z něhož vytvořeno něco docela nového.

Redakční komise přijala za základ reformy soustavu dobrovolného výkupu, opírajícího se o dorozumění mezi sedláky a statkáři za spolupůsobení koruny. Co do hmotného zabezpečení sedláků hleděla pokud možná zachovati sedlákům to množství půdy, které tou dobou bylo skutečně v jejich rukou. Za příčinou však stejnoměrnosti stanoveny rozměry maximálních a minimálních dílců (nádělů).

pro ty případy, kde sedláci buď měli půdy příliš mnoho anebo příliš málo. Bylo stanoveno, že *minimální dílec* má mít aspoň *třetinu* výměry *dílce maximálního*. Za účelem stanovení norem dílcových rozdělena celá Rus na tři území pozemková: černoziem, nečernoziem a step — s rozmanitým podrozdělením podle místních poměrů. Maximální dílce v území černoziemním kolísaly mezi 3—4·5 děsjatin, v nečernoziemním mezi 3·5—8 děsjatin a ve stepním mezi 6·5—12 děsjatin. Normy tyto skoro ve všech guberniích značně převyšovaly to množství půdy, které byla ochotna šlechta sedlákům popustiti, a přece i podle nich mělo dojít k značnému zmenšení faktického majetku selského. Co do obytných stavení mělo být vyhrazeno sedlákům odkoupiti je od vrchností za cenu zákonem stanovenou.

Za postoupenou půdu mělo se platit průměrně 9 rublů za maximální dílec pro jednu duši. Redakční komise vycházejíc z mylného předpokladu, že půda blíže vesnice ležící má větší cenu nebo výnosnost než půda vzdálenější, zavedla zvláštní soustavu stoupání cen, takže sedláci, kterým dostalo se půdy nejméně, zaplatili ji draže, což stihlo zvláště sedláky v úrodném území černoziemním.

První děsjatina ceněna proto tak vysoko, že k ní počítáno i obytné stavení, ale ve sku-

tečnosti bylo to vlastně zakryté odškodnění statkářů nečernozemných gubernií za ztrátu práva na pracovní síly; byrokratické úsilí po jednotnosti rozšířilo tuto soustavu i tam, kde se nehodila.

Jiná věc, kterou řešila redakční komise, týkala se *veřejné i hospodářské správy selské*, neboť jestliže bylo provedeno osvobození, pak přestati musela i všechna vrchnostenská, zejména soudní a policejní moc šlechty nad sedláky. Podle názorů Rostovcevových měla býti účinná moc správní soustředěna v selském *miru*, který se měl státi základem selské samosprávy. Pro záležitosti rázu hospodářského (jako jest rozvrhování a rozdělování půdy, jež nestala se vlastnictvím jednotlivců, nýbrž přešla ve vlastnictví obce, a rozvrhování daní) zřízeny *selské obce* se selskými hromadami čili miry a starosty v čele, pro záležitosti rázu správního *volosti* čili volostné obce, t. j. svazky obcí čítající dohromady 300—3000 mužských duší, takže splývají obyčejně s farností. Ač zamýšleny byly tyto instituce jako nezávislé, přece zřízeny tak, že *volost* jest vyšším orgánem než selská obec, neboť i selská obec má úkony správní a její starosta úkony policejní, jako *volost* a staršina *volostný*. Náčelník selské obce, *mirský* nebo *obecní starosta*, podřízen jest *volostnému náčelníkovi* čili *staršinovi*. Podřízením selských obcí a *volostí*

v jejich přenesené působnosti státním úřadům bylo velice na úkor skutečné selské samosprávy, takže vliv šlechty-činovníků nastoupil vlastně na místo moci šlechty-statkářů.

Samostatný volostný soud, skládající se jen ze sedláků a provozující svou pravomoc pouze nad sedláky v menších věcech sporných i trestních, pozbýval valně na svém významu samosprávném a nezávislém nevzdělaností selských soudců (4—12), takže volostní písaři nabyli v něm vlivu rozhodujícího.

Nejméně obtíží působilo redakční komisi vymezení osobních práv sedláků. *Tělesné poddanství čili člověčenství* odstraněno tak, že v poměrech rodinných a majetkových sedláci nabyli svobody, na př. co do zavírání sňatků, volby stavu a zaměstnání, volného nakládání se svým majetkem movitým i nemovitým, samostatného zavírání smluv a závazků atd.

Úplné osobní svobody však sedlákům dostati se nemělo, ježto v té příčině padaly na váhu jednak zájem o povznesení hmotného stavu selského, jednak, a to ještě více, zájmy finanční státu. Poněvadž osvobozením lidu selského neměla šlechta pozbyti svých privilegií, zejména osvobození od daní, *sústával sedlák i po osvobození hlavním zdrojem státních daní*. Kdežto jinde daň připíná se k nějakému majetku, v Rusku od pradávna vázne

na osobě, a tudíž stát hledí si zabezpečiti poplatníka-sedláka. To se děje *vsájemným ručením* jisté skupiny osob dani podrobených. Veškerá odpovědnost za správné placení daní a ovšem zároveň i veškerá výkonná moc v té příčině spočívá na *selském miru*, jenž smí nutiti nepořádné poplatníky k rozmanitým pracím nebo jim i dokonce odnítí půdu a vypovědětí je z obce. Poněvadž miru záleží na tom, aby „poplatníků neubývalo, vyplývá z toho značné obmezení volného pohybu, stěhování. Po provedeném osvobození zavedeno zřízení průvodních listů, tak že k delšímu pobytu jednotlivce mimo domovskou obec bylo potřebí dovolení obecní správy. Rovněž vládě záleželo na platební způsobilosti jednotlivců a tudíž přistoupilo jakési poručnictví její, které značně obmezovalo volbu povolání.

Tato obmezení osobní svobody sedlákovy pojímala redakční komise jako nutné dočasné zlo, jehož postupné odstranění jest úkolem budoucnosti; odstraněno teprve v mezidobí mezi první a druhou státní dumou ruskou.

Když práce redakční komise byly ukončeny, svoláni do Petrohradu (v pol. září 1859) *zástupcové guberniálních komitétů*, kterým nejprve z daleka činěny vyhlídky na pravoplatné usnášení, ale při jednání samém jednáno s nimi jako s pouhými místními znalci. To probudilo mezi nimi silnou opozici,

takže se jali takřka zásadně potíratí projekty vládní. Většina jich posuzovala věc se stanoviska liberálního a obracela se zásadně proti byrokracii a administrativní libovůli. Žádala ve zvláštních adressách k cáři výkup povinný na základě úvěrového řízení, za něj by ručil stát, a poukázala na to, že blahobytu národa lze dosíci teprve celou řadou reforem, především *udělením samosprávy všem* stavům, zavedením všeobecných, pro všechny stavy platných soudů porotních a zodpovědností úředníků před soudy. Vláda pojala projevy tyto jako nebezpečný projev šlechtické nespokojenosti, kterou nutno neprodleně potlačit — všichni účastníci byli z Petrohradu vypovědění a někteří smělejší posláni do odlehlých východních gubernií cestou administrativní (Unkovskij).

V polovici února 1860 zemřel hlavní sloup selské reformy, Rostovcev. Nástupcem jeho v předsednictví redakční komise jmenován ku všeobecnému překvapení hrabě Panin, přívrženec nevolnictví a vůbec starého režimu. To byla věc pro reformu neblahá přes to, že Panin osobně cáři se zavázal, že bude pokračovati věrně ve šlepečích Rostovcevových. Odpůrci selské reformy nabyvše jmenováním Paninovým odvahy hleděli práce redakční komise v očích vlády pošpiniti a líčili členy její jako republikány, socialisty a komunisty.

Ač nepodařilo se jim reformu zničit, prosadili v ní přece některé věci, které znamenaly značné zhoršení v ohledu hmotném, takže *pro některé gubernie značně sníženy normy dílcův a zvýšena* naopak *výše obroku* (v černo-
nozemí). Nejhorší bylo přijetí *návrhu Gagarinova* o t. zv. *žebráckém podílu*, jímž se rozuměla čtvrtina maximálního dílce, kterou mohli sedláci od statkářů dostat sice úplně zdarma, ale tím byli úplně odbyti.

Když celý projekt selské reformy přijat byl ve státní radě s některými menšími změnami, podepsal jej cář Alexandr *19. února r. 1861 (3. března)* zároveň s příslušným manifestem, Míljutinem sestaveným. Obojí uveřejněno 2. (14.) března 1861.

Položenie (zákon) 19. fevralja 1861 skládá se z několika částí. V části všeobecné stanoví se osobní a majetkové právo sedláků, administrativní a soudní zřízení a pravidla o státních, zemských a mirských povinnostech sedláků, pravidla výkupu obytných stavení a pozemků a pořádku provádění reformy. Část zvláštní obsahuje čtvero pravidel místních: 1. pro gub. velkoruské, běloruské a novorosijské, kde převahu mělo obcové vlastnictví půdy; 2. pro gubernie maloruské; 3. pro gubernie jižní a 4. pro gub. litevské, kde se vyskytuje podvorné vlastnictví (jednotlivých rodin) půdy. Mimo to vydána pravidla do-

plňková, na př. o sedlácích, pracujících v soukromých závodech průmyslových a hornických.

Prohlášením manifestu 19. února *nabýval sedlák ihned osobní svobody*. Usedlost a pozemky, které právě držel, ponechány mu v stálé užívání za jisté povinnosti. Do provedení výkupu byli sedláci *zatímně zavázáni*. Výkup nebyl pro statkáře povinný, avšak nemožnost přímého vlivu jejich na sedláky a povinnost jednati s nimi pouze prostřednictvím volostné správy nebo t. zv. *mirového prostředníka* poskytovala naději, že šlechta ve vlastním zájmu bude usilovati o výkup.

Vláda převzala financování celého výkupu. Za tím účelem vydala výkupné 5%ní obligace na dlouhé umoření (49½ leta) a zavázala se na základě jejich platiti vrchnostem úrok i amortisaci. Jakmile sedláci uzavřeli výkupnou smlouvu, zanikly jejich obligační poměry k vrchnostem, sedláci stali se z dočasně zavázaných pravými vlastníky svých dílců a vstupovali co do placení úroků a amortisace výkupných listů v bezprostřední poměr k vládě. Při výpočtu výkupných zápůjček bral se za základ obrok, placený od sedláků za užívání dílce. Obrok tento kapitalisoval se 6%. Z kapitálu takto vypočteného obdržel statkář 80% při plném nádělu (75% při menším). Zbytek byli nuceni zaplatiti sedláci statkáři

přímo. Na umoření výkupné zápůjčky jsou povinni sedláci platiti vládě po 49½ leta výkupné platy, t. 5½% na úroky a amortisaci a ½% na režijní vydání výkupného řízení. Během prvních 10 let byl proveden výkup dvou třetin sedláků.

Za dvě léta po osvobození sedláků vrchnostenských rozšířeny zásady *Položenija r. 1861* též na sedláky usedlé na soukromých statcích panovnické rodiny čili *sedláky údělné* (1863), pro něž však výkup učiněn závazným. Dosavadní obročné platy zaměněny prostě ve výkupné, splatitelné v 49 letech. Sedláci tito pochodili poněkud lépe, ježto jim ponechána veškerá půda, které až dosud užívali. Konečně *r. 1866* došlo k osvobození *sedláků státních* na stejných základech, takže jim ponechány všechny pozemky za stálý plat na každých dvacet let zákonem stanovený, zvaný státní obročnou daní. Výkup však byl pouze dobrovolný. Co do práv osobních a obecních rozšířen na sedláky státní zákon z *r. 1861*. Ačkoliv dosavadní obrok byl zákonem z *r. 1866* značně (o 6% až 14%) zvýšen, přece v celku pochodili sedláci státní lépe než vrchnostenští, ježto dílce jejich byly značně větší nežli maximální dílce sedláků vrchnostenských, a pak platy jejich přece byly 2krát až 2½krát menší.

Počet sedláků vrchnostenských obnášel *r. 1860* asi 12 millionů duší. V rukou jejich

nalézalo se asi 36 mil. děsjatin, takže průměrně připadaly 3 děsjatiny na každou mužskou osobu. Poměr tento neutrpěl žádných podstatných změn osvobozením, takže i po provedeném výkupu zůstal v platnosti. U sedláků státních, jichž 10 millionů mělo k dispozici přes 74 millionů děsjatin, připadlo na 1 muž. duši 7 děsjatin, u sedláků údělných, jichž bylo pouze 870.000, 5 děsjatin.

„Selská reforma nebyla daleko tak provedena, jak toho žádaly zájmy selského stavu. Ale mezi konečným výsledkem záležitosti a prvopočátečními návrhy šlechty (i liberální její části) nacházíme takový ohromný rozdíl, že zbývá pouze podiviti se, jakým způsobem povedlo se obhájcem selských zájmů vykonati tak mnoho v mezích jejich ohromné úlohy — průpravců reformy.“ (Miljukov.)

Provedení selské reformy vloženo hlavně na t. zv. *mirové prostředníky*, kteří měli uspořádati hmotné záležitosti selské, zavést nové volební úřady, organisovati pravidelná shromáždění selská, zavést volostné soudy a zvláště rozhodovati mnohonásobné spory a nedorozumění mezi statkáři a sedláky. Měli spolupůsobiti při zavírání t. zv. *ustavných gramot*, t. j. pevných smluv s vymezením vzájemných práv a povinností sedláků a vrchností (urbářů) tam, kde se nejednalo o plné osvobození. Podobně spolupůsobili i při vý-

kupu půdy selské z moci statkářů. Bylo často potřebí velikého úsilí, přesvědčiti sedláky o nevýhodnosti „žebráckého podílu“, kterým se mnozí sedláci dali navnaditi.

První miroví prostředníci většinou upřímně hleděli přispěti ke zdaru velikého díla. Jejich plná nezávislost na administrativě úkol jejich usnadňovala.

Ač selská reforma neuspokojila nadějí a očekávání sedláků, ač neobešlo se to bez selských bouří, vešla přece v život dosti klidně. Cáře znepokojovala více nespokojenost šlechty, která ovšem namnoze utrpěla značné ztráty selskou reformou pozbyvši namnoze až i třetiny majetku. Aby šlechta byla upokojena, propuštění tvůrci reformy Lanskoj a Miljutin. Nový ministr vnitra Valujev hleděl šlechtu chrániti před příliš přesným prováděním zákona z r. 1861.

Poněvadž šlechta brojila hlavně proti těm mirovým prostředníkům, kteří upřímně zastávali se práv sedláků ve smyslu zákona z roku 1861, a proti gubernátorům, sedlákům nakloněným, odstraňoval Valujev takové gubernátory a usiloval o zrušení instituce nezávislých mirových prostředníků nebo hleděl aspoň nepřímou podřídit je vlivu vlády.

Nicméně „smířlivá“ politika Valujevova neměla velkého úspěchu, takže z opposice šlechtické vyvíjelo se silné *hnutí konstituční*,

družíc se takto *k radikálně-demokratickému hnutí mládeže*, jež se projevilo na podzim r. 1861 studentskými bouřemi. V šlechtickém hnutí konstitučním již při projednávání selské reformy r. 1859 objevily se dva proudy: *oligarchicko-nevolnický* (Bezobrazov) a *liberálně demokratický*, jehož představiteli byli nejvzdělanější statkáři území nečernozemního, zejména tverští (Unkovskij, Golovačov).

Šlechta tverská usnesla se v únoru r. 1862 na památné adrese k cáři, opakující požadavky liberálních zástupců guberniálních komitétů z r. 1859, rozmnožené žádostí o uvalení částečného břemene berního na šlechtu, o zabezpečení osobní nedotknutelnosti občanské, o svobodu shromažďovací a tiskovou a o *svolání zástupců národa*.

Vláda hleděla hnutí toto násilně potlačit, ale více než její úsilí přispělo k udušení jeho polské povstání, které vyvolalo ve společnosti ruské zpátečnický národní šovinism.

(*Polské povstání r. 1863.*) Paskěvič ovládal Polsko železnou rukou až do počátku roku 1856 (1. února), kdy zemřel. Vláda Alexandra II. přejala i v Polsku celkem zásady a pravidla vlády Mikulášovy s tím pouze rozdílem, že nový místodržitel polský, kníže *Michal Gorčakov*, vedl sobě mírněji. Gorčakov dovedl získati pro sebe do jisté míry i polskou aristokracii, se kterou udržoval styky spole-

čenské. Nestaraje se valně o podrobnosti civilní správy ponechal ji téměř úplně *Pavlu Muchanovu*, kuratorovi učebného okresu polského a řediteli komise pro záležitosti vnitřní, rutinovanému byrokratovi ze školy *Paskěvičovy*, který, ač byl ženat s Polkou, přece díval se s patra na ovládaný živel polský a nepřál myšlence samosprávy.

Cář Alexandr byl ochoten udělati něco pro Poláky, ale nevěděl, jak začíti, a sami Poláci nevěděli, jak daleko by měli jíti ve svých požadavcích. S velikými nadějemi a s velikou okázalostí i nadšením uvítán byl cář ve Varšavě (v máji r. 1856), kde však svou nevhodnou řečí („vzdejte se snů, co otec můj provedl, dobře učinil . . .“) k deputaci šlechtické vyvolal veliké rozladění a ochlazení v celém národě polském, ač v ní bylo naznačeno, že Poláci by mohli dosáhnouti samosprávy, které se těšili Finové.

Brzy na to následovaly drobné koncesse: zrušení válečného stavu v království, amnestie uprchlíkům a vypověděným na Sibir a uvolnění censury.

Rovněž na Litvě za gubernátora *Nazimova* začalo se vládnouti mírněji. R. 1857 Varšava obdařena medicínsko-chirurgickou akademií — prozatím místo university. Na počátku r. 1858 ustavil se z dovolení vlády *Rolnický spolek*, který stal se záhy orgánem

projevů veřejného mínění, zvláště politického tím spíše, že za tehdejších poměrů sebe podřízenější otázka narážela na úskalí vládního dozoru. Za předsedu zvolen hrabě *Ondřej Zamoyski*, jehož matka byla sestrou kn. Adama Czartoryského a jenž po nezdařeném svém poslání k Metternichovi (r. 1831) věnoval se úplně svému hospodářství a jeden z prvních v Polsku zkoušel pokrokový způsob hospodářství podle vzorů anglických. V sídle jeho Klemensově scházeli se stejně smýšlející šlechtičtí statkáři a radili se o zdokonalení polního hospodářství. Zamoyski vydával hospodářský časopis „*Roczniki gospodarstwa krajowego*“, který pozornost šlechty odvracel od politiky ku plodné práci hospodářské. Přispíval do něho též Alexandr Wielopolski. Rolnickému spolku připadla vynikající úloha v otázce selské reformy v království Polském.

Pro království Polské, kde vláda neměla těch ohledů na šlechtu jako na Rusi, kde jí šlo o to, způsobiti rozbroj mezi šlechtou a sedláky, již r. 1846 vydán ukaz ve prospěch sedláků, vymezující přesněji práva šlechty, t. zapovídající šlechtě zmocňovati se pozemků selských a samovolně zvyšovati povinnosti sedláků. Mimo to doporučovalo se dobrovolné proměnění roboty v plat (obrok) čili „*oczynszowanie*“.

Skoro současně s reformou selskou v cí-

sařství octla se tato na denním pořádku přirozeně i v království. Vláda byla nucena obrátiti se o pomoc k „Spolku rolnickému“, čímž tento se stal jevištěm politických třenic, ježto veřejné mínění již od dob Kościuszkových spatřovalo v osvobození lidu selského jeden z nejdůležitějších prostředků k obnovení národní samostatnosti. Na šlechtu „Spolku rolnického“ naléháno, aby darovala sedlákům úplnou svobodu a úplné vlastnictví půdy a tím tento neuvědomělý živel získala pro věc národní.

Současní polští mystikové poukazovali na to, že šlechta je povinna takto káti se za hříchy svých předků, kteří sedláky utiskovali. Po delším kvašení zvítězily konečně pod vlivem zpráv o selské reformě ruské v únoru r. 1861 v proslulé valné hromadě Spolku názory Tomáše Potockého, aby sedlákům se dostalo úplného vlastnictví půdy pomocí výkupu. Bylo to již v době, kdy ve společnosti polské rozmohlo se silné hnutí revoluční, které se projevovalo povážlivými pouličními demonstracemi.

Jako v každém podobném hnutí národním, i v povstání z r. 1863 velmi nesnadno jest dobrati se hlavních jeho zřidel a stopovati tok událostí jistou dobu na pohled bezvýznamných a pomíjejících, které však náhle mění se v mohutnou povodeň, unášející a strhující

s sebou všechno, co jí stojí v cestě. V jistých kruzích dosud neutuchla touha po novém povstání, ve kterém spatřován nejlepší prostředek k dosažení národních ideálů, tedy zejména politické samostatnosti. Emigrace, která nepřestala doufat v pomoc zahraniční, již proto pokládala povstání za potřebné. V království samém a v ostatních součástech někdejšího Polska myšlenka povstání nabývala půdy jen znenáhla zvláště pod vlivem neukojovaných nadějí v koncesse, očekávané od nové vlády. První demonstrace byly asi jakýmsi bezděčným projevem národního citu a tužeb, a plynuly z vědomí, že možno se volněji pohybovati. Záležely hlavně v tom, že zpívány vlastenecké písně, zvláště „Boże, coś Polskę“, kterou r. 1815 nebo 1816 složil Alois Feliński v duchu bratrského spojení s Ruskem a vděčnosti za vzkříšení království Polského, a „Z dymem pożarów“, jejímž skladatelem jest Haličan Kornel Ujejski (1846). Při těsném spojení národního cítění polského s přilnutím k náboženství a církvi katolické byly to demonstrace zpola národní, zpola náboženské a děly se hlavně při náboženských průvodech, na př. při pohřbech, a přenášeny zhusta do kostelů. Duchovenstvo z počátku tomu odporovalo, ale později se k projevům těm připojovalo, bojíc se snad pozbyti důvěry u lidu. Tím však zatáhlo a pevně spoutalo

církev s revolucí. „Žádná vláda mimo ruskou neměla činiti s revolucí rozmodlenou, s obyvatelstvem odbojným, které místo aby nosilo zbraň střelnou a sečnou a stavělo barikády, nosilo kříže a korouhve a klečíc zpívalo národně-nábožné hymny.“ (Lisicki.)

Náboženství mělo býti vnadidlem k získání širokých vrstev, jimž národní myšlenka byla cizí. Słowacki v jedné své básni líčí tři typy polských revolucionářů, z nichž nejvýznačnější jest typ otce Bonifata, který chce národ spasiti modlitbou; všichni mají jíti, hynouti bez obrany jako mučedníci. „Podobných otců Bonifatů bylo bez počtu jak mezi duchovními, tak i mezi světskými.“ (Spasowicz.)

Demonstrací zmocnili se znenáhla neznámí pořadatelé, kteří viděli v nich prostředek k sesilování národního vědomí a rozněcování lidových vášní, jakožto přípravu k pozdějšímu povstání. Z veliké části šířilo se toto hnutí agitací mládeže akademické.

Ve Varšavě již počátkem r. 1859 došlo vlivem bývalého alumna kněžského semináře Jana Kurzyna k velikému hnutí akademiků proti presidentovi medicínské akademie tamější Cycurinovi, když tento vydal příliš ostré předpisy o vylučování studentů. Když okolo 200 akademiků vystoupilo, vláda celou řadu jich uvěznila. Tenkrát mládež akademi-

cká založila fond na to, aby Kurzyn vešel ve spojení s Mieroslawským (v Paříži) jako vůdcem budoucího povstání.

Ze studentů kijevských tou dobou vstoupilo mnoho do nově utvořené italské legie Garibaldiho. Mnozí (na př. Adam Asnyk) chtějící se vyhnouti trestům odešli do ciziny (do Francie) a tvořili tak novou emigraci, pro kterou zřízeny vojenské kursy. Emigrace tato udržovala čilé styky s Varšavou.

Ti, kdož měli na zřeteli budoucí povstání (strana „červených“), počítali na vypuknutí revoluce v Rusku samém, kterou, jak se zdálo, připravovali ruští emigranti Bakunin a Gercen, který ve svém „Kolokolu“ se velmi příznivě vyjadřoval o polské otázce. Mimo to na rozvoj a pokroky povstání polského měly vliv rozsáhlý i současné události italské. Rakousko poražené r. 1859 bylo nuceno vzdáti se Lombardie a za národním hnutím italským stál císař Francouzský, jehož zásada národní samostatnosti zdála se zavíratí v sobě i řešení otázky polské. Napoleon III. s Poláky, zvláště s emigrací, koketoval domnívaje se jednak, že tím zjednává sobě půdu ve veřejném mínění francouzském, jednak jsa přesvědčen, že to účinná hrozba vůči sousedům. Napoleon však neznal skutečného stavu Poláků, ani poměrů polsko-ruských. Hlavním

jeho záměrem bylo obnovení knížetství Varšavského pod vládou ruské dynastie.

Že pouliční a kostelní nábožensko-národní demonstrace proměnily se najednou v požár revoluce, toho vinu nese do jisté míry i slabost a neschopnost strany konservativní, „bílých“ (hlavně šlechty a lidí zámožnějších, tvořící se buržoasie), která nejen proti nim nevystupovala, nýbrž buď tajně nebo i zjevně je podporovala, vidouc v nich hlavně projev národního probuzení. Ani když pouhé národní manifestace změnily se v protivládní demonstrace, strana konservativní neodsoudila jich, ježto opoziční náladu sdílela s červеными, třeba že její opposice zůstávala čistě passivní; ji charakterisuje zvláště zásada hraběte Ondřeje Zamoyského: „O nic neprosit“.

Poměry byly velice nejasné a spleťité, nikdo nevěděl, kudy by se mělo jíti, jakási horečka zmítala celou společností. Jen velmi málo lidí prohlédalo kritickou situaci a vidělo jediné východiště v upřímném a těsném sbližení s Ruskem, k čemuž byla právě doba mimořádně příznivá. Byl to zejména *markýz Alcx. Wielopolski*, který již r. 1846 vyslovil tento program u příležitosti povstání sedláků haličských proti tamější šlechtě svým otevřeným listem kn. Metternichovi („Lettre d'un gentilhomme polonais sur les massacres de Gallicie“), jehož hlavní účel byl, získati

šlechtu v král. Polském a v t. zv. zemích zabraných pro politiku rusofilskou.

Wielopolski spatřoval prostředek k uklidnění myslí v království Polském v rozumných reformách, jež by zamezily spojení konservativců se stranou radikální. Ale pro to neměla vláda ruská ani ve Varšavě ani v Petrohradě porozumění. Otázka polská byla pro tyto kruhy nepohodlnou přítěží při řešení zamýšlených rozsáhlých reforem v císařství. Varšavští představitelé vlády ruské byli ve velikých rozpacích, kde by se mělo začít, a vyzvěděti, čeho si obyvatelstvo přeje, svoláním na př. jen nějakých důvěrníků, pokládali za věc příliš choulostivou. Ale naopak neměli dost odvahy, užiti paskěvičovských násilností k potlačení hnutí opozičního, jsouce pod vlivem liberálních proudů tehdejší společnosti ruské.

Počátek velikých demonstrací učiněn 11. června 1860 při pohřbu málo známé vdovy po generálu Sowińském, který padl r. 1831 při pádu Varšavy. Potom následovaly jiné podobné bez počtu.

Důležité následky měla *demonstrace 27. února r. 1861*. Ulice hleděla vynutiti na Spolku rolnickém, právě zasedajícím, rozhodnutí ve prospěch úplného vlastnictví sedláků a přiměti šlechtu, aby složila adresu císaři, žádající práva politická a úplnou autonomii.

Došlo k srážce davů s vojskem, při které zastřeleno několik demonstrantů. Proto hrabě Zamoyski zakročil u Gorčakova jako plnomocník výboru Spolku rolnického a po něm i městští delegáti, kteří se svolením postrašeného Gorčakova se ustavili jako oprávněná repraesentace městského obyvatelstva, která měla ručiti za zachování klidu a veřejné bezpečnosti.

Gorčakov svolil dále i k tomu, aby Spolek rolnický složil adresu k cáři, která však místo poukázání na konstituci z r. 1815 (jak navrhoval Wielopolski) vyzněla ve frásovité nářky bez věcných požadavků, ježto pod vlivem romantismu a sensitivismu, emigrací živěného, nechtěl se nikdo spokojiti s koncessemi dosažitelnými a to, po čem vlastně všickni toužili, vysloveno býti nemohlo.

Gorčakov posílaje adresu tuto do Petrohradu radil k reformám a přiměl neoblíbeného Muchanova ve Varšavě k odstoupení. Mezi tím, co se očekával výsledek adresy, panovalo ve Varšavě pro shovívavost vlády plných šest neděl úplné bezvládí a v občanstvu razilo sobě cestu přesvědčení, že vláda jest úplně schátralá a že další demonstrace způsobí její úplný pád. Většina obyvatelstva, nepřející sobě povstání, dosud dobře chápala, že vláda může demonstracím okamžitě učiniti konec, domnívala se však, že demonstrace

mohou býti dobrým prostředkem k dosažení ústupků a že bude možno snadno je potlačit, až jich nebude potřeby. Demonstrováno i oděvem; celá společnost polská začala nosit jakýsi národní smutek. Frak a cylindr byl pronásledován. Po 27. únoru objevily se t. zv. staropolské úbory, nejprve orientálně pestré, jež později nahrazeny polskými čamarami. Místo cylindru opanoval nízký, kulatý klobouk plstěný.

Mezitím co v Petrohradě skládány projekty reforem pro království Polské, upozornil jeden z vyšších úředníků polských, Julián Enoch, Gorčakova na markýze Wielopolského, jako na muže, jenž by se nejlépe hodil k provádění reforem jako katolík, přítel Ruska a rázný odpůrce pouličních nepořádků.

Gorčakov přesvědčiv se z rozmluvy s Wielopolským o jeho zdatnosti (nazval jej vynikajícím státníkem), provedl jeho jmenování ředitelem nově zřízené *komise vyznání a osvěty* (koncem března (27.) 1861) a brzy potom i *ředitelem komise spravedlnosti*.

V Petrohradě, kde dosud panovalo opojení nad nedávno provedeným osvobozením sedláků a dosud převládal liberalism, byli velice ochotni k ústupkům. Ukazem z 26. března r. 1861 ohlášen *program budoucích reforem*, kterými v celku mělo býti provedeno to, co již sliboval organický statut z r. 1832. Tedy

především zřízení *státní rady* pro království Polské a rad guberniálních a okresních. Místo dosavadního učebního okresu, podřízeného petrohradskému ministerstvu osvěty, zřízen nejvyšší osvětový úřad v království polském samém, t. *komise pýznání a osvěty*, s čímž souvisela v budoucnosti úplná reorganisace školství, jejíž korunou mělo být zřízení polské university („hlavní školy“) ve Varšavě.

Avšak jmenování Wielopolského nevyvolalo dojmu příznivého. Pro jeho rusofilskou politiku bylo málo pochopení ve společnosti, která snila o velikém Polsku v hranicích z r. 1772 a domnívala se, že všechny okolnosti nasvědčují tomu, že není daleko do uskutečnění těchto snů. Pod vlivem romantické poesie emigrantské, jejímž hlavním představitelem není nikdo menší než *Adam Mickiewicz* (zvl. ve svých „*Dziadech*“) a Sigm. *Kraśiński* se svým „messianismem“ („*Irydion*“), vytvořila se zvláštní nábožensko-národní historiosofie, stupňovaná k mysticismu, dle níž otázka polská jest otázkou božského práva a spravedlnosti. Od rozdělení říše Polské není prý v Evropě právní bezpečnosti a proto v zájmu Evropy samé jest náprava křivdy, učiněné Polsku. Názory podobné šířil zejména nový polský řád, vzniklý v mystickém ovzduší emigrantském „*Zmrtvýchvstanci*“, který modlitbou a pobožností chtěl přispívati k obno-

vení Polska. Katastrofa r. 1831 vyvolala myšlenkovou reakci v společnosti polské, která vidouc, že všechna pozemská pomoc selhala, hledala pomoci s nebe. Poesie a publicistika emigrantská, Zmrtvýchvstanci a duchovenstvo vytvořili tak vlastenecké katolictví polské společnosti a sentimentální pobožnost, které jsou tak charakteristické pro hnutí revoluční z roku 1863. Společnost naladěnou až k fanatismu těžko dovedl ovládnouti střízlivý politik.

Wielopolski marně očekával podporu od živlů umírněných, zejména od hr. Zamoyského, jenž cíť k němu osobní nechut, odmítl přijetí význačného místa ve vládě a tím dal špatný příklad ostatním. Wielopolski byl nucen opřít se o úřednictvo polské, pokud se udrželo ještě z doby Paskěvičovy. Proti přiklonění se „bílých“ k vládě Wielopolského usilovně pracovala emigrace, která se bála, že kompromis s vládou zničí naděje na zakročení cizích mocností. Wielopolski neměl mnoho osobních přátel pro svou poněkud příkrou, přímou a otevřenou povahu, neznající diplomatisování.

K neoblíbenosti Wielopolského před vystoupením na jeviště politické nemálo přispěla otázka závěti mecenáše a bibliofila Konst. Šwidzińskiego, jenž své jmění odkázal Wielopolskému na zřízení a udržování cenné veřejné biblioteky (nyní bibl. Krasinských).

Veřejné mínění vymáhalo na Wielopolském náklady a opatření, které přesahovaly cenu a výnos dědictví (t. zřízení bibliotšky ve Varšavě), takže Wielopolski se konečně dědictví vzdal, když jej byla žurnalistika dokonale zostudila.

Wielopolski jako držitel vládní moci pronásledoval tisk opoziční velmi krutě cestou administrativní, takže naprosto nemohl počítati s podporou žurnalistiky. Každý krok i výrok Wielopolského byl posuzován nepřívětivě a dosud mu připisují historikové polští vinu katastrofy z 8. dubna r. 1861, kterou způsobil prý příkrou řečí, vyzývající deputaci duchovenstva polského k náboženské snášelivosti a napomínající, aby se nemíchalo do politiky, jakož i rozpuštěním Spolku rolnického.

Ve Spolku rolnickém viděl Wielopolski nebezpečnou směs živlů rolnických a zákonodárně-státních a přál si, aby bylo odčiněno toto smísení, zaviněné vládou tím, že dala Spolku k řešení otázku selské reformy. Tato měla přejíti do rukou orgánů státních a pro zájmy čistě rolnické měly dle vzoru francouzského býti zřízeny zvláštní rolnické sjezdy bez ústředního orgánu. Mezi vládou a Spolkem došlo ke konfliktu právě v otázce selské reformy, ježto Spolek byl pro úplné vlastnictví sedláků, Wielopolski pouze pro

„obrok“. Spolek překročil meze své pravomoci, když rozeslal oběžník, který kněží četli s kazatelen, ohlašující úplné vyvlastnění selských pozemků, při čemž kněží tendenčně vykládali lidu, že šlechta to vše lidu dá, ne vlada.

Ač velmi mnozí členové Spolku byli předem s jeho rozpuštěním seznámeni, přece podlehlí nátlaku ulice a rozešli se proto s Wielopolským úplně. Ve Varšavě došlo v zápětí po rozpuštění Spolku k veliké krvavé demonstraci 8. dubna 1861, ve které ku podnětu Wielopolského užito zbraně střelné, již padlo za obět okolo 50 mrtvých a několik set raněných.

Wielopolski po této pohromě přejal i řízení komise spravedlnosti, kterého se vzdal dosavadní ředitel Wolowski, ježto podepsal zákon o pouličním sběhu, podle kterého zachovaly se pak příslušné orgány (gen. Chrulev). Wielopolski jakožto původce tohoto zákona přijímal naopak na sebe veškeru zodpovědnost za jeho důsledky.

Během r. 1861 a 1862 připravil Wielopolski přčetné návrhy všelikých reforem.

Po rozpuštění Spolku rolnického přešly přípravné práce pro selskou reformu do rolnické sekce při komisi záležitostí vnitřních, a povolání do ní jako „důvěrníci“ někteří významní členové býv. Spolku rolnického. Tak

vznikl zákon o výkupu z 16. května 1861, který dával sedlákům daleko méně než návrh vypracovaný Spolkem rolnickým a vykazoval vůbec polovičitost v řešení selské reformy.

Plány ostatních dalekosáhlých reforem příliš dlouho zůstávaly neznámy široké veřejnosti, ve které začínala se již revoluce povážlivě organisovati. V létě r. 1861 došlo k počátkům organisace „červených“ a následkem toho i „bílé“ byli nuceni se seskupiti. Wielopolski počínaje si příliš přemrštěně v potlačování projevů nespokojenosti, prospíval tím vzrůstu ducha revolučního.

Vedle zápasu se společností národní bylo vésti Wielopolskému boj i s ruskými státními hodnostáři, vojenskými i civilními. O tom však nedovídala se veřejnost, jak energicky a bezohledně vedl sobě Wielopolski proti nim. Po smrti starého Gorčakova (koncem května r. 1861), jehož neobmezené důvěry požíval Wielopolski, ve Varšavě nebylo ani jediného Rusa, který by byl chápal jeho počínání. Během jednoho roku (od června 1861 do června 1862) čtyřikrát změnili se místodržící (Suchozanet, hr. Lambert, Suchozanet a Liders), ale v žádném případě nebyla to změna přiměřená.

Suchozanet počínal si tak, jako by nebylo programu Wielopolského od vlády petrohrad-

ské schváleného. Byla to doba nejhorší z vůle vojenského vladaření, které činnost Wielopolského úplně podkopalo. Nástupce jeho hr. Lambert marně pokoušel se sblížit se se společností polskou (zvláště vyšší) i za cenu obětování Wielopolského. I za jeho mírné vlády opakovaly se rozsáhlé demonstrace, zvláště při pohřbu oblíbeného a s hnutím povstaleckým souhlasivšího arcibiskupa Varšavského Fijałkowského (10. října 1861). Když na 15. října připravovala se nová demonstrace na oslavu Kościuszkovu, pozbyl Lambert trpělivosti a prohlásil stav obležení. Přes výslovnou záповěď došlo k rozsáhlým manifestacím národním po kostelích u příležitosti zádušních bohoslužeb. Poněvadž generální gubernátor Gerstenzweig nařídil, aby účastníci demonstrací, kteří se rozhodli neopouštět kostely, vojskem obklopené, byli z kostelů násilím odstraněni a zatčeni, dala konsistoř dotyčné kostely zavřít, což znamenalo vlastně vypovědění boje se strany církve, věc to, které se Wielopolski nejvíce obával. Lambert zaleknuv se důsledků svého jednání začal s duchovenstvem vyjednávat a v chvíli nejvážnější byl nucen pro chrlení krve odstoupiti.

Když nástupcem jeho jmenován opětně Suchozanet, Wielopolski zadal za propuštěnou. Zdá se, že žádosti skutečně mělo býti

vyhověno, ale způsobem nenápadným. Wielopolski povolán do Petrohradu, aby podal vysvětlení svého jednání (okolo 20. října 1861). Byl zbaven své hodnosti ředitele komise osvěty a spravedlnosti a podržel pouze členství státní rady království Polského. Účastnil se však horlivě a vydatně jednání o projektech reforem, které měly býti provedeny v království Polském, a hleděl získati vládu ruskou pro zásadní rozdělení moci civilní a vojenské, nenalezl však porozumění pro to ani u samého cáře z ohledu na to, že království Polské se nalézalo ve stavu válečném.

V době pobytu Wielopolského v Petrohradě ne bez jeho značného vlivu rozřešena byla, jak se zdálo, dosti šťastně otázka obsazení arcibiskupského stolce ve Varšavě. Jednalo se o to, aby budoucí arcibiskup uklidnil roznícené mysli duchovenstva i věřících, tak aby mohly být kostely otevřeny. Wielopolski doporučil profesora petrohr. duch. akademie katol., Felixe Feliňského, který však jsa pokládán od obyvatelstva polského za stvůru vlády ruské nenašel účinné podpory ani u stolice papežské, která pod vlivem „Zmrtvýchvstanců“ domnívala se, že vlastenecké hnutí revoluční přinese církvi veliký prospěch. Marně též hledal Feliňski podporu v kruzích konservativních, zvláště u Ondřeje Zamoyského.

Mnoho hluku natropil neuveřejněný sice, ale neprozřetelně prozrazený pastýřský list Feliínského (schválený od vlády ruské), zavrhující hnutí národní a volající věřící k zákonitému pořádku. Arcibiskup octl se tím ve velmi nepříjemné situaci vůči vládě ruské, vůči Římu i obyvatelstvu.

Mezitím ve Varšavě a v království Polském hnutí revoluční rostlo. Počátkem roku 1862 existovaly ve Varšavě dva revoluční výbory, městský a akademický. Nejvýznamnějším členem prvního byl Ignác Chmieleński. Současně v Petrohradě děly se schůzky důstojníků, Poláků i Rusů, kteří snili o revoluci a vyslali tudíž do Varšavy svého důvěrníka, adjutanta generálního štábu Jaroslava Dąbrowského, jenž stal se záhy hlavní vzpružinou budoucího povstání. On rozšířil spiknutí i do vojska ruského získav řadu důstojníkův. Pomocí vojska ruského měli se povstalci zmocnit varšavské citadely a pevnosti Modlina. Ale vláda ruská přišla tomuto spiknutí na stopu. Dąbrowski pak provedl sjednocení obou hlavních výborů a řady jiných menších, takže v máji r. 1862 vznikl z nich *Komitet centrální*, jehož cílem bylo připravit povstání dříve, než by se Wielopolski vrátil z Petrohradu a než by snad nastala protirevoluční reakce v lidu. Škola kadetní v Janově, později do Cunea přenesená, zří-

zená ku podnětu Mierosławského s podporou Garibaldiho, měla připravovati důstojníky budoucího povstání. Mezi jejími učiteli byl proslulý později diktátor Maryan Langiewicz:

Odhalení revolučních pluků ve vojsku, současné hromadné požáry v Petrohradě a v jiných městech, jakož i liberální dosud nálada rozhodujících kruhů petrohradských přispěly k tomu, že cář se rozhodl poslati Wielopolského nazpět do Polska svoliv k jeho návrhu, aby moc vojenská a civilní byly rozděleny. Jmenoval svého bratra, velkokníž. Konstantina Nikolajeviče, místodržícím, jemuž dání 2 pomocníci, baron Ramsay jako nejvyšší vojevůdce a Wielopolski jako náčelník vlády civilní (8. června 1862).

V osobě Konstantina Nikolajeviče dostalo se království Polskému místodržitele národu neobyčejně nakloněného, jenž hleděl vším způsobem získati sobě sympathie obyvatelstva, naučiv se na př. v krátké době dobře polsky a obklopuje se Poláky. Wielopolski, jak se zdálo, mohl nyní v království, úplnou samosprávou obdařeném, prováděti reformy již dříve připravené. Byla to především reorganisace škol s polskou universitou ve Varšavě a polytechnikou v Pulavách v čele. V oboru školství bylo potřebí nápravy nejvíce, ježto soustava doby Mikulášovy směřovala a také provedla velké snížení úrovně vzdělání. Milju-

tin ve své zprávě z r. 1864 ukazuje, že hloupější pokolení let 60tých bylo proti Rusku zaujatější než předcházející. Polština navrátna opětně do škol i do úřadů a soudů.

Již před jmenováním Wielopolského zrušen byl ve státní radě ruské departement pro království Polské, takže království Polskému dostalo se zvláštní *samostatné státní rady*, která mimo jiné podobně jako ruská státní rada přetřásala projekty zákonodárné, rozpočty království, zprávy ministrů a žádosti *rad guberniálních*, které spolu s *radami okresními* byly orgány samosprávy místní na způsob pozdějších ruských zemstev. Zvláštní samospráva udělena byla městům.

V otázce selské provedena byla změna roboty v závazný obrok ve smyslu návrhů Wielopolského, který si nepřál výkupu půdy (zákonem z 5. června 1862). Téhož dne vydán zákon o rovnoprávnosti židů. Byla to oblíbená myšlenka Wielopolského rovnoprávností odstraniti výlučnost židů a přizpůsobiti je společnosti polské a doplniti jimi slabou polskou buržoasii. Za tím účelem zároveň s udělením rovných práv občanských bylo židům zapověděno užívati v písmě jazyka židovského nebo německo-židovského žargonu.

Kdežto „bílí“, kteří počátkem února roku 1862 utvořili t. zv. „Direkci“, celkem pasivně se chovali k reformám Wielopolského,

radikálové („červení“) domnívali se, že prokáží národu velikou službu, jestliže nejen překazí reformy, nýbrž vůbec i příjezd velkoknížete do Varšavy. Nedlouho před tímto příjezdem Centrální komitét národní vydal manifest o své existenci za účelem obnovení Polska v hranicích z r. 1772.

Revoluční organisace spočívala na základě soustavy desítkové, takže spiklenci znali jen své bezprostřední představené, t. desátníky, desátníci setníky a setníci tisícíky. Utvořen zvláštní tajný polský stát vedle státu cizího. Centrální komitét ve Varšavě skládal se ze 7 členův, kteří se sami doplňovali. Děлил se na oddělení odpovídající ministerstvům, měl vlastní policii, poštu, orgán, ukládal a vybíral daně, měl všude ve vládě své důvěrníky. Daně revoluční byly placeny velmi pravidelně, tak že Komitét disponoval statisíci rublů a zakupoval zbraně ve Francii a v Anglii. Vláda Wielopolského věděla o této organisaci a úřední noviny uveřejnily v říjnu r. 1862 její složení za tím účelem, aby obyvatelstvo vidouc hroživou situaci odvrátilo se od spiklencův.

Tajná tato organisace byla výhodná proti vyzrazení, ale byla zároveň i osudným zlem, ježto společnost polská při nejlepší vůli nebyla s to, aby v případě potřeby strásla se sebe její jho, terrorism lidí zcela nezná-

mých, jinak bezvýznamných a nerozumných, neboť v této tajné organisaci přirozeně největšího vlivu nabyly živly nejkrajnější. Strana mírnější, „bílí“, která sice si nepřála povstání, pocítovala zároveň nechut ke kompromissu s Ruskem a svojí nerozhodností zavinovovala vzrůst strany revoluční. „Direkce“ „bílých“ jsouc v neustálém spojení s „červenými“ ze strachu před nevčasným povstáním činila jim neustálé ústupky v naději, že povstání zdrží na dobu příznivé konstellace politické.

Na účet tajné organisace podnikán terrorismus, projevivší se zvláště atentátem na velkoknížete Konstantina (3. července 1862) a dvěma atentáty na Wielopolského.

Wielopolski, který zároveň s velkoknížetem marně se pokoušel užiti atentátu na velkoknížete, od strany mírné všeobecně zavrhaného, k tomu, aby ji získal k spolupůsobení s vládou, umínil si zlomiti revoluci stůj co stůj, i protizákonně. Hr. Zamoyski, jenž po atentátě měl podati velkoknížeti jakousi adresu důvěry, která však vyzněla jako obžaloba se žádostí o připojení „zemí zabraných“ k Polsku, vypověděn do Petrohradu. Současně asi oblíbený spisovatel, redaktor Jos. Ignác Kraszewski, vypověděn do ciziny. Hlavní rána měla dopadnouti na členy revoluční organisace *násilným odvodem* k vojsku, ač již roku

1859 byl tento odstraněn a nahrazen losováním. Tak zvaná *konskripce* měla se státi *proskripcí*, jak se Wielopolski vyjádřil vůči velkoknížeti, jenž s tímto prostředkem nesouhlasil. Právě konskripce stala se podnětem k vypuknutí povstání. Nebezpečí odvodu pohnulo Centrální komitét k uspíšení povstání, ač věděl, že není dostatečně připraveno. Když pak skutečně v noci ze 14. na 15. ledna r. 1863 byl ve Varšavě odvod proveden, Centrální komitét přijavší jméno *zatímní národní vlády* prohlásil 22. ledna 1863 *národní povstání*.

Povstání z r. 1863 nemělo nejmenší naděje zdaru. Od počátku bylo slabé. Zúčastnily se ho pouze vrstvy střední, drobná šlechta, obyvatelstvo městské beztoho nečetné, nižší duchovenstvo a t. zv. *intelligence* (hlavně soukromí úředníci). Velmoži, židé a sedláci stáli stranou. Ze 453 měst a městeček pouze asi 20 povstání se zúčastnilo. Proti 90.000 vojska ruského (pod generálem Ramsayem) stálo celkem 10.000 povstalců (jichž počet později vzrostl nejvýše na 30.000 mužů), ozbrojených zbraní palnou a sečnou, bez zásob a skladů a jiného aparátu válečného. Od počátku celý zápas nemohl míti jiného rázu nežli záškodnického, k čemuž ostatně hodily se rozsáhlé lesy a močály království Polského. Pro nedostatek zásobování nebylo

možno postupovati ve větších oddílech. Nejčetnější oddíl, který měl diktátor Maryan Langiewicz v okolí Lysé Hory, čítal 4000 mužů. Válečný zápas skládal se tudíž jen z drobných bitek, jichž čítáno na 600, z nichž jediná snad, kterou vítězně svedl Langiewicz u Grochowisek (u Sandoměře — 18. března) měla ráz větší srážky. Organisatoři povstání beztoho hned od počátku spoléhali bezpečně na zahraniční zakročení. V širokých vrstvách národa nebylo pro úsilí jejich pochopení, ani když komitét centrální v březnu r. 1863 prohlásil půdu, kterou sedláci drželi za bezpodmínečné a dědičné jejich vlastnictví. Lid selský viděl větším dílem v povstalcích jen šlechtu, která jej utiskovala a vyssávala. Stejně zklamali se povstalci očekávající vypuknutí povstání též na Litvě a Rusi; hnutí povstalecké dostavilo se tam, když už bylo pozdě, a následky toho byly tím osudnější.

Když Langiewicz po bitvě u Grochowisek, jsa obklopen přesilou ruského vojska, dal se na ústup přes Halič a tam byl zajat (19. března) a uvězněn (nejprve v Tarnowě, pak na Moravě), zdálo se, že povstání skončeno. Ale tu právě zasvitla naděje na zakročení císaře Napoleona III. Proto byl dán z Paříže od „Hôtelu Lambert“ (strany Czartoryských) pokyn, aby povstání bylo co nejdéle prodlou-

ženo. K diplomatickému zakročení došlo skutečně 10. dubna (1863), kdy vlády francouzská, anglická a rakouská podaly vládě petrohradské noty v otázce polské. Notu tuto vyvolal vlastně ředitel zahraniční politiky pruské Bismarck, který již počátkem února uzavřel s Ruskem smlouvu na vzájemnou pomoc proti polským povstalcům. Veřejné mínění francouzské i anglické přepínalo význam této dohody ostatek nepotvrzené, jejíž obsah přirozeně nebyl znám.

Vlivem emigrace, která si od cizí intervence mnoho slibovala, „bílí“ přidávali se k povstání, které se v dubnu rozšířilo do Litvy a zejména na Žmud' (kde nejvíce se podobalo hnutí lidovému) a v květnu obsáhlo celé území bývalé říše Polské, proniknuvši i do Livonska, na Volyň a Ukrajinu. Ve Varšavě ještě před notou dubnovou vystoupili polští členové ze státní rady království Polského (prý ku přání vlády francouzské). Mělo se ukázat, že za Wielopolským nikdo nestojí.

Dubnová nota postrašila vládu ruskou tak, že 13. dubna prohlásila všeobecnou amnestii pro ty, kdož do 13. května složí zbraň, a slíbila udržeti a rozšířiti autonomii království Polského. Ale společnost polská pokládala to mylně jen za důkaz slabosti vlády ruské a blízkosti válečného zakročení ciziny. Avšak

druhá nota mocností ze 17. a 18. června žádajíc na Rusku takové koncesse pro Poláky, jaké jim byly již uděleny, ukázala, že na zakročení není pomyslení, a vláda ruská dovolila si příkře ji odmítnouti.

Hrozby cizích mocností měly ten následek, že způsobily úplný obrat ruského veřejného mínění *ve směru Polákům nepřiznivém*. Ve společnosti ruské probudilo se uražené vlastenecké sebevědomí a po příkladě šlechty petrohradské a moskevské se všech stran projevovala cáři osvědčení věrnosti a oddanosti. Ruské liberální hnutí, sympathisující až dosud s Poláky, ohlušeno a udušeno bylo mohutným proudem vlastenectví, žádajícího návrat Ruska k jeho národním zásadám ve vnější i vnitřní politice, k samoděržaví a pravoslaví, a silnému panování nad národy podrobenými. Mluvčím tohoto směru byl zejména vydavatel „Moskovských Vědomostí“, *Michal Nikiforovič Katkov*, jenž dovozoval, že Polsko není schopno samostatné existence, že Rusko má plné právo, aby část jeho zabralo tím spíše, že převážnou většinu ruského Polska tvoří území od pradávna ruské, které vrací se k svému pravému domovu. Kdyby Rusko svolilo k znovuzřízení Polska, jak si to Poláci přejí, provedlo by na sobě samovraždu. Ostatně národ polský prý ani neexistuje — existují polští páni, šlechta,

duchovenstvo, ne však národ (t. j. lid), který nikdy nic neznamenal, žádného historického života nejevil. Opak prý je v Rusku, kde lid je základem státu, který jej spasil v době nejhorší právě před Poláky.

Katkovovu úsilí podařilo se zlomiti vliv dosud všemocného Gercena, jenž polské povstání podporoval a pobouřením rozkolníků zamýšlel vládě ruské způsobiti nesnáze.

Katkov tedy žádal a za jedinou správnou politiku ruskou pokládal úplné vyhlazení, poruštění živlu polského. Katkov nebyl ovšem jediný, jenž dával vládě radu ve chvíli kritické, jejíž nebezpečnost veškeré veřejné mínění nadmíru přeceňovalo. Rozsáhlé tehdejší diskusse zúčastnili se zvláště slavjanofilové, pro něž nastala nyní doba, aby svých teorií použili k praktickému řešení nejtěžšího problému Slovanstva.

V žurnalistické diskussi načrtnuty tehdy hlavní rysy a zásady pozdější ruské politiky v Polsku, které si cář Alexandr II. přisvojil, přikloniv se úplně k názorům slavjanofilů, jejichž názory v praxi dospívaly k týmž požadavkům, které kladl Katkov, jenž od nich lišil se pouze svojí neúprosnou logikou, která z teorií a ideálů slavjanofilských vybírala nejbezohlednější důsledky.

Osudným stalo se pro poměry rusko-polské, že směr Katkovův, přijatý i ostatní žurnali-

stikou, je takřka současný s počátky jejího rozvoje a prvního rozmachu, kdy žurnalistika ruská nabyla i značného vlivu politického.

Ze slavjanofilů hlavně *Samarin*, *Gilferding* a *Ivan Aksakov* uveřejnili řadu pojednání o polské otázce, nejvíce v Aksakovově časopise *Den'* r. 1863 a 1864. Největší význam má článek *Samarinův* „*Sovremennyj obem polskago voprosa*“. Podle Samarina dopustiti samostatné Polsko znamenalo by usnadniti upevnění prohnilé, zhoubné západní kultury románsko-germánské, jejíž přední stráží jest polonism a která je nepřitelem civilisace řecko-slovanské, nerozvité dosud, ale budící se k nadějnému rozkvětu. Naopak jest prý potřebí, aby principy této civilisace, tedy především pravoslaví, se víc a více rozvíjelo a utvrdilo v t. zv. území západním, t. j. v litevsko-ruských zemích někdejšího Polska. Polákům jakožto národu má býti ponecháno vše to, čeho jest *nezbytně* zapotřebí k životu každé národnosti, tedy svoboda víry, užívání národního jazyka v úřadech vnitřní správy a zvláštnosti života občanského. Samarin vyslovuje se rozhodně proti russifikaci. Úkolem vzdálené budoucnosti jest úplný smír Rusů a Poláků, který prý tím spíše bude uskutečněn, poznají-li Poláci své historické chyby a *zřeknou-li se svých západních, latinských tradicí*. V době přítomné záleží prý Rusku pouze na

tom, aby Poláci byli učiněni neškodnými. Doporučuje tudíž Samarin, jako i jiní slavjanofilové, co nejúsilnější boj s polonismem v „zemích zabraných“ (zvláště pomocí pravoslavi) a podporování i uplatňování významu selského obyvatelstva v království Polském, jehož osvobozením od všelike závislosti na šlechtě měl býti do veřejného života postaven nový, svobodný a samostatný živel, konkurující s dosavadními představiteli polské národnosti, živel vděčně vládě ruské oddaný, neznající národních tradic. Konečného rozřešení polské otázky ve prospěch Ruska lze prý dosíci tím, když se Poláci přesvědčí o naprosté nemožnosti nového povstání, a proto nutno vládní moc soustřediti v rukou Rusů.

Podle *Gilferdinga* Rusko Polskem jest uváděno v neustálý rozpor se sebou samým. Rusko nemůže Polákům vydati Polska, protože tito by chtěli zachvátit západní provincie, ale nemůže ho vydati též Německu nebo Rakousku, protože by to bylo zradou na Slovanstvu.

Pogodin, jenž od r. 1830 mnoho psal o polské otázce a v názorech svých jako „průměrný ruský člověk“ podle okolností silně kolísal mezi sentimentálními sympathiemi a surovými hrozbami, v době polského povstání postavil se rozhodně na stranu přívrženců ná-

silného potlačování polskosti zvláště v provinciích litevsko-ruských.

Mezi současné projevy ruského veřejného mínění o otázce polské náleží i Gilferdingovo *Pismo k Rigeru v Prahu o rusko-pol'skich dělach*. Palacký, Rieger a s nimi celá strana staročeská zavrhuje povstání polské jako věc pro Poláky samé naprosto zhoubnou klonila se jaksi na stranu Rusů, kdežto rodící se strana mladočeská s „Národními Listy“ v čele stála úplně na straně povstalců a napodobovala polskou žurnalistiku v útocích jejich na vládu a národ ruský. Gilferding vytýká „Národním Listům“ neznalost vnitřních poměrů ruských a tvrdí, že v otázce polského povstání není rozdílu mezi ruským národem a ruskou vládou. Rieger ve své *Odpovědi* poukazuje na zpozdilost polských plánů obnoviti Polsko v hranicích z r. 1772, dovozuje, že tomu stojí v cestě hlavně ruské obyvatelstvo, které v zemích „zabraných“ tvoří většinu a že vůbec otázka „maloruská“ je hlavní kámen úrazu dobré shody mezi Rusy a Poláky.

Vláda ruská, která ještě nějaký čas držela se politiky smíru v království Polském, na Litvě a v „zemích zabraných“, hned od počátku chopila se proti povstání prostředků nejráznějších. Sedláci tamější prohlášeni neprodleně za úplné vlastníky svých pozemků.

Místo mírného Nazimova jmenován počátkem května 1863 býv. ministr státních statků, generál *Michal Nikolajevič Muravjov*, generálním gubernátorem, aby povstání udusil mocí vojenskou a vrátil „od pradávna“ ruské země národnosti ruské a pravoslaví. K dosažení tohoto cíle obdařen nejrozsáhlejší plnomocí a vláda ruská nevybírala si v nástrojích své politiky, takže provádění její dostalo se do rukou lidí, kteří ve vlastním Rusku byli nemožní pro své zlořády, nepoctivost, surovost a nemravnost. Nebylo nouze ani o polské renegáty a židy, kteří ochotně za odměnu pomáhali. Muravjov, kterého Rusové sami opovržlivě nazvali „Věšatelem“, kráčel v té příčině příkladem napřed. Byl to surový nepoctivec, který pro pouhé podezření bez soudu trestal smrtí, celé vesnice dával vypalovati, učiniv zodpovědným všecko obyvatelstvo za jednotlivce, olupoval obyvatelstvo, zvláště šlechtu, pobuřoval proti ní sedláky, jež odměňoval jejichmi pozemky jsa na Litvě podpůrcem úplného osvobození sedláků, ač na Rusi náležel jako ministr státních statků mezi největší jeho odpůrce. Sedlákům dostalo se poměrně mnohem více půdy než na Rusi, namnoze více, než drželi v době poddanství. Násilné obracení ku pravoslaví připomíná proti-reformaci po bitvě bělohorské. K tomu družilo se potlačování polštiny a jiných jazyků

obecného lidu litevského. Na 10.000 lidí bylo posláno na Sibiř.

Polský živel v Litvě a Rusi stihla r. 1863 národní i hospodářská pohroma ne nepodobná té, kterou utrpěl národ český po bitvě bělohorské. Z úřadů vymýtěn naprosto. V ohledu církevním všecka jmenování a přijímání do seminářů, budování nových nebo opravy starých kostelů, ano i postavení pouhého kříže, visitace biskupů — vše záleželo na dovolení administrativy. Kázati dovoleno pouze odříkáváním starých sbírek kázání z r. 1838. Duchovenstvo postaveno pod dozor policejní. Skoro všechny kláštery zrušeny, mnoho kostelů zrušeno, fary zůstávaly neobsazené, noví kněží nemohli být svěceni. Mnohé kostely katolické odevzdány církvi pravoslavné. Potlačována literatura polská. Lidu nedovoleno ani čísti polské kalendáře. Zapovídáno a pokutováno mluvit polsky v úřadech, ve veřejných místnostech (na př. v divadle, v kavárnách a p.), ba i na ulici. Vymýtěny polské nápisy firmové. Vyučování jazyku polskému i ve formě katechismu krutě stíháno. Právě jako u nás po bitvě bělohorské lidu vytrhovány z rukou knihy polské, maloruské a běloruské, častokráte staré, vzácné a cenné. Knihy a účty obchodní nařízeno vésti rusky a od r. 1865 i církevní matriky a úřední korespondenci mezi duchovenstvem.

Řádění Muravjovovo vzbudilo nespokojenost i samé vlády petrohradské, zejména ministra Valujeva, takže cár přijal počátkem dubna 1865 jeho demissi. Za nástupce jeho, generála Kaufmana, vydán koncem r. 1865 ukaz, kterým se zapovídalo „osobám polského původu“ (míněna hlavně šlechta) nabývatí pozemků v 9 západních guberniích jinak nežli dědictvím. Provádění jeho pak zostřeno tím, že zákon tento působil nazpět. Těm, kdož byli zkompromitováni účastenstvím v povstání, ukládalo se, aby se do dvou let vyprodali a ze země vystěhovali. Nabývatí těchto pozemků mohli pouze rodilí Rusové, kterým vláda poskytla rozsáhlou pomoc a mnohé výhody i výsady. Nuceným tímto prodejem, v němž pomocí rozličných byrokratických machinací majetek se prodával za babku, bylo takřka ožebračeno přes 570 majitelů. Kromě toho bylo množství majetku povstalcům konfiskováno a jím obdarováni nejvíce činovníci. Drobná šlechta, právě na Litvě a někdejší polské Rusi velmi četná (okolo 400.000) zařaděna do stavů „daním podrobených“, takže tento charakteristický typ obyvatelstva litevského přestal od r. 1866 právně a společensky existovati.

Za gen. gubernátora Potapova (1868 až 1874) vláda ruská nařizovala katolíkům užívati vládního ruského katechismu a ruských

modlitebních knih. R. 1868 Valujev marně nabízel Římu smír za cenu zavedení ruštiny, jakožto jazyka církevního místo obvyklých jazyků lidových, litevského, běloruského, maloruského a polského. Přes to však povolili mnozí faráři nátlaku a začali užívat ruštiny v kázáních a při t. zv. pobožnostech dodatečných (jako jsou litanie) a zavedli ji i do lidových písní kostelních, což mělo za následek ukaz z 10. ledna 1870, kterým se to *dovolovalo*. Násilné obracení katolíků a zvláště unitů (t. j. těch pravoslavných, kteří již od konce 16. stol. uznávali papeže za hlavu církve) k pravoslaví prováděno ve větších rozměrech. V Moskvě r. 1869 vznikl ku podpoře této propagandy spolek „horlivců pro pravoslaví a dobrodinců Severozápadního území“.

Ukazem z 15. března 1869 proměněna muravjovská 10%ní všeobecná kontribuce v stálovou daň z hlavy pro osoby polského původu. Mimo to platili Poláci v zemích zabraných mnohem vyšší daň pozemkovou než tamější Rusové a beztrestné zlořády byrokracie jářmo mnohonásobně ztěžovaly.

Jako na Litvě Muravjov a jeho nástupci, podobně v někdejší polské Rusi (Ukrajíně, Volyni a Podolí) počínali si generální gubernátoři kijevní Anněnkov a zvláště Bezak.

V království Polském podobně bezohledné potlačování povstání nastalo teprve ke konci října r. 1863. Tehdy odstoupil veliký kníže Konstantin jako místodržitel a opustil Varšavu. Již v červenci jej předešel Wielopolski. Před ním ustoupil s jeviště též arcibiskup Feliński, který hlavně pro svůj ostrý list, ukazující na nedostatečnost reforem v Polsku provedených, cáři psaný, byl vypověděn do Jaroslavě. Představitelem nového vladaření v království, podobného Muravjovovu, byl nový místodržitel vojenský, generál *Theodor Berg*, jemuž přidán k ruce gen. policmistr generál Trepov.

Povstání v království udržovalo se ještě do jara r. 1864. Hlavním jeho ředitelem byl *Romuald Traugutt*, bývalý ruský plukovník, který zavedl jako náčelník tajné národní vlády lepší pořádek v organizaci revoluční a usiloval o pozdvižení lidových mass. Pořád ještě spoléháno na intervenci zvláště Francie, která chtěla docíliti jakýsi evropský kongress pro otázku polskou. Ale 18. dubna 1864 Napoleon III. doporučil knížeti Vladislavu Czartoryskému skončení povstání, které bez toho již přestalo, když několik dní před tím Bergovi se podařilo objeviti dlouho hledanou tajnou vládu a zatknouti jejího náčelníka, jenž 5. srpna s pěti soudruhy oběšen v citadele varšavské. Bezohlednost a krutost, kterou dosa-

ženo potlačení povstání a veřejného klidu, vzbuzuje úžas. Přes to však tresty smrtí, vypovídáním, konfiskací jmění, kontribucemi a řada vojensko-policejních útrap, jimiž trpělo nesmírné množství nevinných s vinnými, takže jen stupňovaný terrorismus usmiřovatelů revoluce dusil nové vzpoury, vyvolané zoufalstvím — všecko to má význam pomíjejících pohrom u porovnání s pronikavými změnami ve správě země za účelem úplného slití Polska s Ruskem.

Podle rad slavjanofilů vláda ruská ještě v době povstání obrátila svou pozornost k lidu selskému. Provedení selské reformy ve směru úplného vybavení sedláků z moci šlechty svěřeno třem mužům, kteří byli již na Rusi spolupůsobili při přípravě selské reformy, t. Miljutinovi, Samarinovi a knížeti Čerkasskému, kteří proti pokořené šlechtě polské šli ve prospěch sedláků mnohem dále, než to bylo možno v Rusku. Ukazy (4) z r. 1864 (3. března) stala se všechna půda, kterou sedláci právě skutečně drželi, jejich neobmezeným vlastnictvím, právě tak, jako jejich obydlí s celým inventářem živým i neživým. Na úkor statkářů podrželi sedláci právo rozličných služebností, užívání vrchnostenských pastvin, lovu zvěře a ryb a právo výčepní a naopak sami sprostění všech služebností.

Celá tendence osvobození sedláků směřovala vedle hmotného povznesení jejich zároveň k zasetí vzájemné nedůvěry a řevnivosti mezi sedláky a bývalými vrchnostmi. Podle návrhů Miljutinových neobdržely vrchnosti žádné náhrady za půdu, ježto od počátku povstání sedláci ve smyslu nařízení tajné revoluční vlády přestali jim odbývati všecky povinnosti a užívali půdy jako svého vlastnictví. Statkáři obdrželi tudíž náhradu pouze za ztracené důchody nebo robotu sedláků. Provedeno pak vyrovnání na základě 6%ního kapitalisování pod dozorem zvláštního komitétu zařizujícího. Přese všecko povznesení hmotného blahobytu lidu selského zůstalo na 70.000 rodin selských bez půdy, ač celé řadě bezzemků nebo malozemků byly rozděány „pustiny“ odňaté vrchnostem, které je držely bezprávně. Mimo to veliká část sedláků měla podíly naprosto nedostatečné, t. méně 3 morgů (= 1.5 děsjatiny).

Zároveň zavedena jakási formální selská samospráva, ve které zvláštní jednotku tvoří pouze sedláci, kdežto vyšší jednotka, *gmina*, skládá se ze všech majitelů pozemků a domů s vyloučením průmyslníků, úředníků a zvláště duchovních. Tvůrce této reformy, Miljutin, vzal za základ hotový již projekt Wielopolského.

Podle záměrů a návrhů Miljutinových,

jenž měl v tomto oboru za pomocníka Gilferdinga, mělo býti náležitě postaráno o to, aby zvýšena byla úroveň vzdělání zanedbaného lidu selského. Sedlákům mělo se dostati značného vzdělání bez zabarvení klerikálního a národního, což podle Miljutina bylo hlavní závadou školské soustavy Wielopolského. Aby předešlo se vlivu duchovenstva a šlechty ve škole, byla tato ukazem z 10. září 1864 odevzdána do rukou selských a gminných shromáždění. Vyučování mělo se díti v jazyce mateřském. Avšak skutečnost daleko zůstala za původními záměry. Veškeru pozornost zařizujícího komitétu pohltila snaha, vymýtiti ze školství škodlivé živly a vlivy protiruské, která vedla k obnovení russifikace dob Mikulášových.

Poněvadž reforma selská přirozeně narážela na „němou opozici“ polské intelligence, tedy i polského úřednictva, kterého dosud bylo hojně, zařizující komitet povolal k provádění těch úkonů, které na Rusi připadaly mirovým prostředníkům, za t. zv. komisaře, ruské důstojníky. Tak znenáhla z politiky pouhé obrany, jak ji hlásali slavjanofilové, vyrostl postup výbojný, russifikace a šíření pravoslaví jako v zemích zabraných.

Kníže Čerkasskij seznal, že v království Polském mimo Poláky žijí též Malorusové, kteří byli unity, hleděl připravit jejich pře-

vedení k pravoslaví a dal se strhnouti k politice napodobující muravjovskou. Záhy došlo i k obmezování práv a rozvoje církve katolické.

Počátkem listopadu r. 1864 zrušeno bylo 100 klášterů mužských a 4 ženské, které buď se účastnily povstání, buď neměly počtu mnichů, kanonicky stanoveného. Počátkem r. 1866 odňat církvi všechen majetek a duchovenstvo obdrželo plat od státu, při čemž uvolněna subordinace kněží biskupům a konsistoriím. Šlechtě odňato právo patronátů a přeneseno na vládu a podle jména též na představené selských obcí. Počátkem r. 1866 zrušen byl po delším rozbroji s kurií papežskou konkordát z r. 1847. Papež Pius IX. v době povstání polského přikázal i modlení za Poláky, jakožto záštitu katolické víry proti kacířství a na jaře r. 1864 veřejně obvinil cáře v kollegiu propagandy z pronásledování církve katolické v jeho říši. Následkem zrušení konkordátu zůstávaly stolice biskupské neobsazeny, biskupové vládě nepovolní byli cestou administrativní odstraňováni, tak že království Polské v letech 1870—1872 nemělo ani jednoho biskupa a r. 1870 ze všech 15 stolic biskupských v zemích někdejší říše Polské obsazeny byly pouze 3. R. 1865 zavedeno nové rozdělení na diecese. Od r. 1871 všichni hodnostáři duchovní potřebují potvrzení od

generálního gubernátora. R. 1867 zřízen nejvyšší úřad pro *cizí* vyznání v království polském, mezi něž počítáno i *katolické*, načež v červenci r. 1871 instituce tato přenesena do Petrohradu a připojena k departementu cizích vyznání při ministerstvu vnitřních záležitostí.

Podobně i v jiných oborech správy veřejné rušeny od r. 1866 postupně stávající, do jisté míry samosprávné komise. R. 1867 zrušena polská státní a administrační rada a již r. 1866 státní sekretariát polský sloučen s osobní kanceláří cářskou pro záležitosti polské (zruš. r. 1876), r. 1868 zrušena komise pro věci vnitřní a 1877 komise spravedlnosti, takže království Polské znenáhla úplně srovnáno co do správy s ostatním Ruskem, s čímž ovšem ruku v ruce jde zavedení ruštiny jakožto jazyka úředního na celé čáře (od r. 1868). Zároveň vymyšluje se polský živel z úřadů a nahrazuje se živlem ruským, který přirozeně není rázu nejlepšího přes všecy rozsáhlé výhody, které mu stát zaručuje. O něco později přestalo se užívati i úředního názvu království Polské a zaveden název „území Pověselské.“

„Slučovací“ politika ruská objevila se nejostřeji v oboru školství, na něž od počátku byl obrácen zřetel „reformátorů“. Když r. 1867 zrušena komise osvěty a proměněna v učebný

okres varšavský, připojený k petrohradskému ministerstvu osvěty, tehdejší ministr hr. D. A. Tolstoj zavedl gymnasia utrakvistická, ale nedlouho na to všechna gymnasia byla porušěna a odtud pak pronikla russifikace dolů i nahoru i do škol soukromých. R. 1869 varšavská hlavní škola proměněna v ruskou universitu. Svým russifikačním násilím proslul neblaze zvláště varšavský kurátor Apuchtin (1879—1896).

R. 1874 zemřel hr. Berg, poslední místodržitel polský, jeho nástupce, hr. *Kotzebue*, obdržel hodnost pouze *generálního gubernátora* a vrchního velitele vojenského okresu varšavského.

Léta sedmdesátá vyplněna jsou násilnostmi vlády vůči unitům, zvláště v diecesi Chelmské a v Podlaší, jimž r. 1873 bylo nařízeno přestoupiti k pravoslaví, ač většina obyvatelstva se tomu vší mocí vzpírala.

Až do roku 1875 udržela se polština do jisté míry v soudech. Tehdy však zavedena do království soudní organisace ruská (ale bez soudů porotních a volených soudců smírčích) a s ní zároveň ruština zavládla v jednání; polštině ponecháno podřízené užívání (při vyšetřování, přísahách a p.), rovné s jinými cizími jazyky.

Po velikých ranách, které povstání způsobilo, začala se již na počátku let sedmdesá-

tých Varšava zotavovati hospodářsky a nový gubernátor (Kotzebue) rozvoj tento dosti ochotně podporoval. Avšak vládní kruhy petrohradské potlačovaly všecku činnost, která vyžadovala jakési seskupení sil, vidouce v jakémkoli spolčování, byť i jen za účelem hospodářským, příležitost, které by Poláci mohli využítovati pro účely politické. Proti rozvíjícímu se průmyslu království Polského vláda ruská rozmanitým způsobem (na př. železničními tarify) podporovala konkurenční průmysl velkoruský. Přes to vše hospodářský rozvoj pokračoval. Po velkých otřesech soustředily se myslí obyvatelstva polského k povznesení hospodářskému pod heslem *sbohatnouti*. Začaly se též vyrovnávati uměle vytvořené protivy mezi sedláky a vyššími vrstvami a sám Kotzebue z praktických důvodů vyšel tomu vstříc vydav předpisy, na základě jichž mohli šlechta a sedláci dohodnouti se o služebnosti, na př. o pastviny a užívání lesů.

Ke konci vlády Alexandra II., zvláště když v Petrohradě klonilo se vítězství k liberalismu, za Lorise-Melikova, kojili se i Poláci nadějemi v lepší budoucnost, které zdálo se nasvědčovati jmenování nového gubernátora (1880) *Albedyňského*, který byl se již dříve vyznačil mírností na Litvě, vysloviv se zejména r. 1878 úředně proti násilnému obracení na

pravoslaví. A skutečně nedlouho před smrtí Alexandrovou prý měl Albedyňskij hotové jakési memorandum ve prospěch polštiny ve škole a v soudech, dovoluje tou dobou žurnalistice varšavské polemisovati s šovinistickým tiskem ruským a podávati své programy.

(*Finsko.*) Daleko lépe než Polsku dařilo se za Alexandra II. *Finsku*, kde právě v době vrcholícího povstání polského (a nepochybně pod vlivem tohoto nebezpečí) začalo se vládnouti opravdu konstitučně. Po 54 letech svolán na 18. září 1863 od cáře finský stavovský sněm, jemuž od vlády předloženy rozsáhlé návrhy reforem a obyvatelstvu dovoleno peticemi projevití svá přání. Vláda vyhradivši sobě počin při změnách základních zákonů zřídila ve smyslu trůnní řeči Alexandrový zvláštní výbor, jenž měl základní státní zákony finské přizpůsobiti požadavkům času. R. 1869 potvrzeno a zavedeno opravené zřízení sněmovní, dle kterého sněm měl se scházeti aspoň jednou za pět let, nebo podle uznání panovníkova i častěji, a zároveň rozšířeno volební právo stavu měšťanského.

Ač od r. 1866 i ve *Finsku* patrna byla politická reakce, kterou představoval generální gubernátor hr. Adlerberg, dostalo se mu přece nové organisace vlastní národní armády na základě všeobecné branné povinnosti a vlastní peněžní měny, od r. 1877 zlaté.

Již na počátku vlády Alexandra II. upravena otázka jazyková ve prospěch finštiny, která do té doby neměla vedle švédštiny téměř žádných práv ve veřejnosti. Avšak literatura doby Mikulášovy budíc zájem pro zemi a lid finský (básníci Runeberg a Eliáš Lönnrot, jenž z finských národních písní sestavil proslulé epos Kalevalu) připravila půdu pro uznání finštiny i v životě veřejném. Člen senátu finského, Snellmann, horlivý zastánce finštiny, vymohl již před sněmem roku 1863 na Alexandrovi jazykové nařízení, dle něhož švédština uznána i na příště za jazyk úřední, ale finštině přiznána poměrná rovnoprávnost v úřadech a soudech. Od té doby také začíná zkvétati finské školství. Avšak pokroky finštiny znepokojovaly přívržence nadvlády jazyka švédského a tak již koncem let sedmdesátých stály proti sobě dosti příkře strana „fennomanů“ a „suecomanů“.

(*Zahraniční politika od r. 1863. — Válka rusko-turecká r. 1877—1878.*) Polské povstání r. 1863 jest důležitým rozhraním dějin ruských, vnějších i vnitřních. Uvnitř znamená probuzení protiliberálního, šovinistického, zpátečnického nacionalismu, na venek těsné přimknutí se Ruska k Prusku, které tím docílilo neočekávaných úspěchů proti Rakousku (1866) a Francii (1871). Za lacinou pomoc Pruska odvděčilo se mu Rusko hned r. 1864

tím, že mu zdržováním Anglie od rozhodných kroků usnadnilo provedení jeho plánů v příčině Šlesvicka a Holštýnska, kterýchžto zemí kdysi (za Kateřiny II.) ruský velkokníže Pavel postoupil Dánsku, jehož celistvost hlavně přičiněním cáře Mikuláše I. roku 1848—1852 byla udržena a zaručena proti chtivosti Pruska.

Války německo-francouzské hledělo Rusko využítkovati k tomu, aby hnulo otázkou obnovení úplných práv svých na Černém moři. Doba byla volena případně, ježto pozornost diplomacie obrácena byla k výsledku války. Rusko, podporované Bismarckem, dosáhlo na konferenci v Londýně (počátkem r. 1871) otevření úžin mořských. Rusko využítkovalo situace zároveň k obnovení Sebastopolu a zřizování loďstva válečného, jehož část byla zbudována z dobrovolných sbírek obyvatelstva. Vůči Turecku nabylo Rusko tehdy opět značné vážnosti a vlivu, zvláště působením nového svého vyslance hr. Ignatěva, jenž vymohl autokefalii (exarchát) církve bulharské, nad níž Rusko převzalo jakýsi protektorát. Po válce německo-francouzské došlo k sblížení Pruska a Rakouska, jemuž Bismarck činil vyhlídky na náhradu za ztráty, utrpěné v Německu, na Balkáně. Bismarckovi podařilo se nejen zažehnati nevoli Ruska, nýbrž i získati cáře Alexandra, aby přistoupil

ke spolku, čímž vznikl trojspolek císařský, smluvený v Berlíně r. 1872 (v září) za účelem zachování evropského míru, řešení obtíží vyplývajících z otázky východní a k potlačování ducha revolučního (při čemž se Rusku jednalo hlavně o nihilism). A cář Alexandr II. skutečně ukázal se ochráncem míru, neboť r. 1875, když Prusko hrozilo Francii novou válkou, svým zakročením ji zamezil, což však mělo za následek značné rozladění mezi Bismarckem a Gorčakovem.

Gorčakov předpokládal, že Prusko bude podporovati ruskou politiku východní. Vida veliké úspěchy Bismarckovy a dalekosáhlé účinky zásady národnostní, přijal myšlenku národní do svého programu, t. ochranu příbuzných národů slovanských, sblížených nadto s národem ruským jednotou víry pravoslavné. Souběžně s touto politikou rozvíjejí se ve veřejném mínění, v tisku theorie slavjanofilské a mění se v diskussi o praktické řešení otázky osvobození jihoslovanských soukmenovců a souvěrců ze jha tureckého, jak to již r. 1861 vyslovil Ivan Aksakov, jemuž v letech šedesátých a sedmdesátých připadla úloha vynikající v získávání širších vrstev obyvatelstva pro tyto myšlenky. Všeruská národopisná výstava r. 1867, kterou kromě Poláků navštívili zástupci všech národů slovanských, i Čechové, stala se velikou manifesta-

cí slovanskou, zvláště když slovanští hosté oficielně pozdraveni byli cářem. Čechové přijati vlivem jistých kruhů dvorských v slyšení v Cárském Sele. Slovanské dobročinné spolky s ústředním moskevským v čele rozvíjely rozsáhlou agitaci ve prospěch balkánských Slovanů, zvláště posílajíce jim peníze a knihy a volajíce mládež tamější na ruské university. Zájem ruského obecenstva o Slovany balkánské stoupl mnohonásobně, když v létě r. 1875 vypuklo povstání utiskovaného obyvatelstva křesťanského v Hercegovině, o něco později i v Bosně a rozšířilo se pak i v Bulharsku.

Černá Hora a Srbsko připravovaly se k zakročení — mladý kníže srbský Milan doufal hráti na Balkáně úlohu vládců Piemontu v Itálii. Do vojska srbského vstoupil ruský generál Čerňajev. Mezitím co vlády evropské pokoušely se nakloniti Turecko k provádění reforem ve prospěch křesťanského obyvatelstva, v Cařihradě svržen a zabit v povstání Mladoturků sultán Abdul-Azis a nastolen Abdul-Hamid II. (koncem května roku 1876). Revolucí touto osmělení Srbové a Černohorci vypověděli Turecku válku (koncem června a počátkem července 1876). Avšak hned první nesjednocené podniky jejich ukázaly, že je válečná moc turecká ještě značná. Čerňajev utrpěl 1. září citelnou porážku

u Alexinace. Kníže Milan žádal za příměří, jehož použil k tomu, aby se uchýlil k intervenci mocností.

Turci ve válce neštítili se užívati nepravidelného vojska t. zv. bašibozuků a čerkesů, kteří se na zajatých, raněných a bezbranných dopouštěli surových ukrutností. Z obavy bulharského povstání v zádech armády turecké provedeno od guvernéra bulharského Šefketa-paši strašné hromadné vraždění obyvatelstva bulharského — 25.000—30.000 lidí. To vzбудilo veliké pohnutí a rozhořčení v Evropě.

Nové porážky Srbů, jimž přicházelo na pomoc množství ruských dobrovolníků, přiměly cíře Alexandra II. (jenž osobně nakloněn byl míru), že se rozhodl zakročiti v Turecku účinně i kdyby ostatní velmoci váhaly, zvláště když veřejné mínění ruské čím dále tím naléhavěji žádalo, aby vláda vzchopila se k rozhodnému činu.

Rusko zjednalo nejprve svým rozhodným zakročením příměří pro Černou Horu a Srbsko, které je zachránilo před dalšími pohromami. Na osobním sjezdu (spíše jen krátkém setkání) s císařem Františkem Josefem na zámku Reichstadtě v Čechách v červenci r. 1876 ujistil se cář přátelskou neutralitou Rakouska a umluvil s císařem zásady společného postupu obou mocností. Pro případ vítězství Turecka nemínili dopustiti žádných

změn v neprospěch povstalých knížetství; pro případ vítězství povstalců prohlásil císař František Josef, že v zájmu jeho říše jest, aby na Balkáně nevznikl nějaký celistvý, veliký stát, ať slovanský či jiný, a že každá teritoriální změna na Balkáně vyžaduje pro Rakousko náhradu — totiž Bosnu a část Hercegoviny. Cár Alexandr proti tomuto návrhu ničeho nenamítal a žádal pro Rusko Bessarabii, ztracenou r. 1856. Ostatně počítalo Rusko s jistotou na pomoc Německa pro případ, že by Rakousko chtělo jeho podnikům překážet.

Anglie marně se pokoušela zameziti vypovědění války. Nemohouc však bez Francie, která si musila uložit rezervu, ji překaziti, spokojila se, když cár slíbil, že nedotkne se Egypta a Suez, a že nezmocní se ani Cařihradu ani mořských úžin.

Válka s Tureckem (24. dubna 1877 vypovědění) podporovaná štědře penězi a zbraní anglickou, nebyla snadná, zvláště proto, že na Balkáně Rusové nenalezli té podpory od obyvatelstva, se kterou počítali a které potřebovali. Srbové války se neúčastnili, Rumunsko z počátku dalo svolení pouze k průchodu vojsk ruských svým územím a teprve později připojilo svá vojska k ruským. Jediná Černá Hora setrvala ve válce. Zápaseno na dvou bojištích — na Balkáně a v Asii. Na Bal-

káně proveden byl bez velikých obtíží nebezpečný přechod přes Dunaj, chráněný torpédy a loďstvem tureckým, proti němuž nemohli Rusové svého postavit. Následky války Krymské jevily se v tom, že Rusko nemohlo operovati na moři Černém, kde bylo pánem loďstvo turecké.

Rusové chopili se taktiky překvapení nepřitele rychlými pochody a útoku na nejvnitřnější posice jeho — nepochybně z ohledu na křesťanské obyvatelstvo, které rychlou pomocí mělo býti vzpruženo. Nechávacíce za sebou čtyřhran silných pevností (Ruščuk, Silistrie, Varnu a Šumlu), překročili Rusové Balkán (gen. Skobelev), ale proniknouti na jih pohorí Balkánského se jim nepodařilo — byli odraženi, takže se musili obmeziti jen na hájení severního vchodu průsmyku Šipky. Mezitím značné vojsko turecké pod Osmanem pašou zaujalo pevnou posici v Plevně na křižovatce hlavních cest bulharských. Rusové, kteří se dvakrát pokusili ztéci Plevno útokem, odraženi s velmi značnými ztrátami, takže byli nuceni vzdáti se offensivy a přikročiti k pravidelnému obléhání Plevna, při čemž zároveň bylo jim dbáti o to, aby nebyli od Turků zaskočeni. Armáda ruská po porážkách, které utrpěla, byla v úplném rozkladu, zvláště mravním, objevily se všecky pečlivě ukrývané zlořády správy vojenské i civilní,

jako ve válce krymské, zvláště v příčině zasobování. Bylo potřebí povolati všechna zbývající vojska i císařskou gardu do pole. Že Rusové vyvázli z kritické situace, která zhoršena současnými nezdary na bojišti asijském (kdež poražen Loris Melikov v Zakavkazsku), sluší přičísti hlavně řevnivosti vojévůdců tureckých.

Po pravidelném obležení (trvajícím od září do počátku (10.) prosince) padlo Plevno vyhladovělé. Pak již události následovaly rychle po sobě. Srbsko vypovědělo Turecku válku a ruská vojska pod vedením gen. Gurky, Skobeleva a Raděckého provedla uprostřed tuhé zimy přechod přes Balkán a postupovala rychle údolím Marice a po porážce vojska tureckého u Filippopole opanovala bez boje Adrianopol. Nedlouho před pádem Plevna dobyli Rusové v Asii Karsu (počátkem listopadu 1877).

Úspěch zbraní ruských byl dokonalý, cesta k Cařihradu byla otevřena. Nejvyšší velitel ruský, velkokníže Nikolaj Nikolajevič, bratr cíře Alexandra II., chystal se skutečně k útoku na Cařihrad, jehož obsazení tajně si přál i Alexandr a jeho vláda; Nikolaj měl to podniknouti jaksi na vlastní zodpovědnost. Anglie obávajíc se této možnosti postavila své loďstvo k ochraně Dardanell v zálivu Besickém (jižně tohoto průlivu). Když pak loď-

stvo toto s porušením stávajících práv o úžinách připlulo k samému Cařihradu a zakotvilo u ostrovů Knížecích (Princovských), rozhodla vláda ruská, že se má Cařihrad skutečně obsaditi. Když však se podařilo sultánovi přiměti loďstvo anglické k ústupu, vzdalo se i Rusko dalších podniků. V hlavním staně ruském v nejbližším sousedství Cařihradu (na západ) ve sv. Štěpáně smluven od hr. Ignatěva s Tureckem předběžný mír, pro Rusko velmi úspěšný.

Příčinou, proč Rusko nepoužilo této první a snad i poslední příležitosti k dobytí Cařihradu, jak to ruská veřejnost zcela bezpečně očekávala a žádala, byla hlavně nepříznivá konstellace politická (mimo vyčerpání armády ruské a hrozící ještě značnou válečnou moc Turecka). Spojenec Ruska, Rumunsko, začal být nespokojeným a nespolehlivým. Kromě Anglie i Rakousko vystoupilo hroživě proti Rusku a žádalo, aby k uspořádání poměrů říše Turecké sešel se evropský kongress. Německo (Bismarck v říšském sněmu prohlásil, že chce býti „poctivým tlampačem“ mezi oběma) přijalo úlohu prostředkující. Rusko předpokládajíc, že v něm najde spojení v odplatu za dřívější své dobré služby, svolilo ke kongressu v Berlíně (13. června až 13. července 1878). Kongress Berlínský byl vlastně formalitou, ježto všecko bylo již

vyjednáno před ním. S Anglií dohodlo se Rusko (hr. Šuvalov) samo, a pokud bylo potřebí prostřednictví, stál Bismarck na straně Ruska. Jednalo se hlavně o ruské výboje v asijském Turecku. V poměru Ruska k Rakousku postavil se proti Rusku (odmítl zbrojnou pomoc proti Rakousku, jehož sesílení na Balkáně si přál z ohledu na možnou srážku Německa s Ruskem), což bylo pro ně tím nevýhodnějším, čím neschopnější se objevila diplomacie ruská, která neměla pevného cíle, v níž starému, churavému Gorčakovu připadl podřízený význam před mladším, ale ještě mnohem méně obratným Šuvalovem.

Tak na kongresse Berlínském bylo Rusko z veliké části připraveno o hojné ovoce míru Svatoštěpánského, který ovšem neodpovídal tomu, co Alexandr II. byl umluvil s Františkem Josefem I.

Kongress Berlínský hleděl udržeti rovnováhu na východě, kterou Rusko hrozilo porušiti. Rusko získalo Bessarabii až k severnímu ústí Dunaje, v Asii Batum a Kars. Rakousko obdrželo úkol obsaditi Bosnu a Hercegovinu k jejich uklidnění a po případě též sandžak novopazarský. Ze změn území na poloostrově Balkánském nejdůležitější jest zřízení knížetství Bulharského mezi Dunajem a pohořím Balkánem a samosprávné provincie

Východní Rumelie na jihu jeho (bez Make-donie, která zůstala součástí říše turecké).

Kongress Berlínský zachránil existenci říše Turecké v Evropě, spokojiv se slibem Porty, že ručí za náboženskou svobodu svých poddaných, kterou bude rozšiřovati.

Rusko po kongresse Berlínském zůstalo jaksi osamoceno přes to, že formálně trval dále spolek s Německem a Rakouskem. Ruská diplomacie byla velice rozezlena na Bismarcka, Veřejné mínění ruské bouřilo proti Německu a vláda zbrojila proti Rakousku. To přimělo asi Bismarcka, že uzavřel s Rakouskem, jemuž Rusko líčil jako jeho zapřisáhlého nepřítele, r. 1879 (v říjnu) tajný spolek na společnou obranu proti Rusku.

(*Úspěchy ruské v Asii 1864—1881*). Nezdar Ruska v Evropě byl značnou měrou vyvážen hojnými úspěchy ve *střední Asii* na východ jezera Kaspického a kolem jezera Aralského. V letech 1864—1881 zaokrouhleny hranice držav ruských v těch končinách tak, že od jezera Kaspického na východ až k hranicím čínským a od řeky Ču až k hornímu toku Amu (nyní severní hranici Afganistanu) organisováno souvislé území, k Rusku přivtělené. Počátky těchto výbojů spadají do vlády cáře Mikuláše I., kdy r. 1853 a 1854 opanován severní (pravý) břeh dolního Syru a na východě na březích jezera Balkašského

v letech 1846—1854 opanováno dolní poříčí řeky Ili až k horní Ču a jezeru Issyk-kulskému na jihu (t. zv. Sedmiříčí = Semirěčensk). Za Alexandra II. tato dvě daleko od sebe vzdálená území nabyła spojení kordonovou linií, zvláště za účelem obrany proti útokům jak divokých kočovníků, tak i proti chanátům Chivskému, Bucharskému a Kokanskému. Tak došlo r. 1864 (hned po válce kavkazské) k zahájení nových výbojů, ve kterých pokračováno až do konce vlády Alexandrovy.

Chování obyvatelstva domácího a zvláště výbojná politika domorodých chánů přispěla valnou měrou k tomu, že Rusko opanovalo mnohem více, nežli původně chtělo a že vliv jeho v těch končinách stal se neobmezeným.

Hlavní zásluha o úspěšné zahájení těchto výbojů náleží plukovníku (později generálu) Čerňajevovi, jenž s nepatrnými prostředky a malým mužstvem konal divy udatenství. Když Čerňajev dobyl města Čimkenta (sev. Taškenta) počátkem října 1864, prohlásila vláda ruská, že dále postupovati nehodlá. Avšak Čerňajev z nutnosti i proti přímé záповědi cářově dobyl i Taškenta (koncem června 1865). Z dobytého území utvořena nová správní oblast Turkistanská, o rok později po nových výbojích nová generální gubernie.

Nástupce Čerňajeva, pro neposlušnost odvolaného, Romanovskij, vedl válku s chánem

Bucharským, jenž pod vlivem fanatického kněžstva mohamedánského shromáždil kolem sebe brannou moc mohamedánského obyvatelstva. Po porážce chánově opanovali Rusové s desetkrát slabším vojskem Chodžent (jižně Taškenta). Po Romanovském pokračoval generál Kaufman, první generální gubernátor taškentský, jeden z nejobratnějších mužů, kteří působili v dalekém východě. R. 1868 Kaufman opanoval údolí horního Zerafsanu a dobyl posvátného Samarkandu, v němž pochován Tamerlan. Teprve pak chán Bucharský koncem června 1868 přijal mír, který mu byl diktován, a současně uzavřel mír i Kokan. Oba chanáty uznaly nad sebou svrchované panství ruské, postoupily Rusku odňaté území, učinily značné ústupky ruskému obchodu.

Tyto úspěchy vyvolaly značné obavy vlády i politických kruhů anglických; již od r. 1865 začalo se jednati o zřízení jakéhosi neutrálního území mezi državami anglickými a ruskými. Rusko r. 1870 přijalo názor anglický, takže řeka Amu stanovena severní hranicí Afganistanu. Podle smlouvy z r. 1873 ponechán celý Afganistan vlivu anglickému. Stalo se tak z ohledu na Chivu, jejíž chán nepřátelsky a vyzývavě choval se proti Rusku. Výpravou Kaufmanovou a Skobelevovou r. 1873 Chiva přinucena uznati vrchní panství ruské a vzdala se pravého břehu dol.

Amu. Rusko však část nově získaného území postoupilo Buchaře, čímž si zajistilo ještě větší její přichylnost. Chivský chán musel se zavázati smlouvou, že politiky zahraniční nebude prováděti bez vědomí a svolení Ruska, a prohlásiti ve své zemi zrušení otroctví, což současně učinil pod vlivem ruským i chán Bucharský, jenž konečně stal se stejně odvislým od Ruska jako Chivský. R. 1875 Kokan po potlačení povstání jakožto oblast Ferganská přivtělen přímo k Rusku.

Současně s těmito výboji v Turkistaně pokračovalo úspěšně šíření panství ruského v Zakaspicku. Počátek k tomu učiněn již r. 1841 obsazením ostrůvku Ašaroda v jiho-východním koutě jezera. R. 1869 opanován důležitý záliv Krasnovodský, kde založen přístav Michajlovský a lepší ještě Uzunadský. Poněvadž osadníci těchto nových sídel byli neustále znepokojováni sousedními stepními hordami lupičských Achaltekinců, zahájen proti nim výboj r. 1876 a opanován Kysil-Arvat. Pokračováno pak po válce rusko-turecké od r. 1879. Skobelev dobyl důležité posice Geog-Tepe (poč. r. 1881) a po šesti dnech plukovník Kurapatkin opanoval hlavní město oasy achaltekinské Aschabad. Ze zemí turkmenských zřízeno správní území Zakaspické.

R. 1871 zmocnili se Rusové čínské državy Kuldži na horní Ili, která r. 1881 z ohledu na

hroživou situaci v Evropě a v Afganistanu Číně částečně vrácena, takže Rusko zůstalo v držení údolí řeky Ili, které tvoří jednu z nejvhodnějších bran do vnitra Číny.

(*Hnutí společenské po selské reformě.*)
Současně s konstitučním hnutím šlechty ruské, které provázelo selskou reformu, zmocnilo se a rozproudilo, zvláště v mladé inteligenci, mocné vření, žádající svobodomyšlné a pokrokové reformy vůbec. Vláda (po příkladu cárově) nedovedla najiti pravé míry, jak by si vůči tomuto proudění měla vésti. Poskytovala jednou projevům veřejného mínění rozsáhlou volnost, aby je v zápětí mocně potlačovala, a nad to nejednotná politika samoděržavných ministrů, z nichž jedni byli liberály, druzí zpátečníky, vedla k rozháranosti. Obecenstvo, které větším dílem šlo za několika radikálními publicisty, jsouc úplně zmateno, pozbylo vsí důvěry v opravdovost vlády a v upřímnost její v příčině slibovaných od ní reforem. Velmi nepříznivý dojem vyvolalo propuštění tvůrců selské reformy Lanského a Miljutina a jmenování Valujeva, jenž byl sice liberál, ale zastánce zájmů šlechtických.

Z časopisů tehdejších největší oblibě u mládeže těšil se sociálně-demokraticko-radikální „Sovremennik“, vydávaný Dobroljubovem († 1861) a Černyševským (Nik. Gavri-

lovič) a „Russkoje Slovo“. Černyševskij vedle zahraničního Gercena byl hlavním představitelem krajního proudu liberálního, v němž vládlo mínění, že lze stát i společnost za několik let úplně přeměnit na základě abstraktních vědeckých zásad, že lze za několik let dospět tam, kam národové západoevropští dospěli během staletí. Mnozí viděli již v Rusku uskutečnění vzorného, ideálního státu sociálního, oplývajícího blahobytem.

Pro nemožnost, projevovati své názory veřejně, začali přívrženci krajních názorů zakládati tajné spolky a vydávati tajné publikace, jako byl časopis *Velikorus* (1861), jenž hleděl šířiti myšlenku podání cáři všeobecné adresy se žádostí za svolání zástupců národa, kteří by vypracovali konstituci. Objevil se (v dubnu 1862) i hotový již návrh takové adresy pod jménem *Zemskaja Duma*.

Současně s těmito projevy objevily se již mnohem povážlivější letáky, vyzývající přímo ku povstání za účelem přetvoření státu podle zásad socialistických.

Mezitím vláda pracovala na reformě místní správy a soudnictví (úřední noviny přinesly koncem září 1862 zásady těchto reform) a v ministerstvu osvěty zápasili přívrženci vzdělání klassického a reálního. Universitám již na počátku vlády Alexandrovny propůjčena větší svoboda — zrušeno obme-

zení počtu posluchačů. University naplnily se množstvím řádných a zvláště mimořádných posluchačů i posluchaček z kruhů nejchudších, takže společnost petrohradská, moskevská i jiných universitních měst viděla se nucena založiti značné podpůrné fondy. Nové proudy, nová hesla, západní věda nalezly na universitách záhy svůj ohlas a horlivé přívržence, kteří jako nováčkové hleděli vyčtené theorie co nejdůsledněji prováděti v praxi. Tak k liberálním projevům veřejného mínění přidružilo se záhy i *politické a socialistické hnutí universitní mládeže*. Tehdejší ministr osvěty, bývalý admirál Puťjatin, jenž vystřídal liberálního Kovalevského, hleděl je ve spolku s kurátorem petrohradského školního okresu, generálem Filipsonem, potlačiti utužením discipliny a hlavně zvýšením kolejného na 50 rublů, obmezením osvobození a konfiskováním podpůrných fondů. Avšak následkem toho vznikly na podzim r. 1861 v obou hlavních městech i v jiných sídlech universit rozsáhlé studentské bouře, které vláda bezohledně potlačila pomocí vojska, takže sám cář vyslovil nad tím svou nespokojenost. Řada liberálních profesorů, kteří se studentů ujímali (mezi nimi Pypin a Spasowicz), byla nucena universitu opustit, studenti hromadně uvězněni a mnoho jich zařaděno do vojska. University zavřeny.

Po té nastal na čas jakýsi liberální obrat, takže až do května r. 1862 náčelníkům radikálního veřejného mínění popřána úplná svoboda. Reakce nastala opět, když na jaře 1862 zachvácen Petrohrad a celá řada měst venkovských hromadně zakládánými požáry, které připisovány revolucionářům, neboť vypukly brzy po revolučním svolání zvaném „*Molodaja Rossija*“, prohlašujícím krvavou sociální revoluci za jediné východiště z dosavadních poměrů. Vláda chopila se velmi různých prostředků, aby potlačila hnutí revoluční, jemuž se dostalo jména *nihilismu*. Prohlásila stav obležení, zavřela nedělní školy, v nichž dosud bez překážky a beze všeho státního dozoru zvláště studenti hleděli dělníky získávatí svým snahám, zrušila studentské čítárny a spolky, zastavila dočasně některé noviny jako „*Sovremennik*“ a „*Russkoje Slovo*“ a dala zatknouti jeho vydavatele Černyševského, jenž ve vyšetřovací vazbě sepsal a s povolením úředním uveřejnil proslulý svůj román *Čto dělat*, vyjadřující v praktických příkladech socialistické a komunistické myšlenky své doby, za což pak byl odsouzen do sibiřských dolů.

Okolo počátku r. 1863 soustředila se tajná sdružení a vydala na jaře r. 1863 brožuru *Čto nužno narodu? — Zemlja i volja* (Čeho potřebí lidu? — Půdy a svobody). Tato dvě

slova stala se heslem a symbolem celého hnutí. Název tento přijala i organisace jeho *Zemlja i volja*.

Strany radikální, které však byly nepatrnou menšinou, sympathisovaly ovšem i s revolucí polskou.

Přes to že od r. 1863 vláda již značně kloní se k reakci, přece zvláště pod vlivem šlechtických projevů připravuje reformy liberální, ač ovšem se v nich odráží nátlak čím dále tím vlivnějšího hlasu Katkovova, žádajícího, aby reformy (na př. samospráva) nebyly na úkor moci vládní, která má zůstatí neztěněna.

(*Reforma universitní a školská vůbec.*)
Velmi liberálně a pokrokově vypadla reforma universitní za A. V. Golovnina (18. května 1863), která napřed všestranně byla prozkoumána a posouzena jak sbory professorskými, tak i soukromými autoritami domácími a zvláště cizími i tiskem domácím. V novém řádu universitním sloučena byla německá soustava universitní samosprávy s francouzskou soustavou povinného učebního plánu. Sbory professorské se svými volenými hodnostáři staly se nejvyššími instancemi. Fakultám přisouzena censurní pravomoc nad spisy jejích členů. Zavedena instituce soukromých docentů. Co do poměrů studentů k profesorům zaveden professorský soud nad studenty.

Vedle reformy organizační zjednány universitám hojnější finanční prostředky. Založena nová universita v Odesse a r. 1869 proměněna v ruskou universitu „hlavní škola“ varšavská.

O něco později vydán zákon o reformě středních a nižších škol (z 19. list. 1864 st. p.). Zavedeny byly dva typy gymnasia — „filologické“ a „reálné“. Gymnasiem reálným rozumělo se gymnasium s latinou bez řečtiny, a to tak, že latina byla předmětem nepovinným; absolventi těchto ústavů směli vstupovati pouze na fakultu fysicko-mathematickou. Asi čtvrtina gymnasií byla úplně klassická (s latinou a řečtinou). Nejčtenější byla gymnasia s latinou závaznou, jakožto dočasný a přechodný typ k úplnému klassickému gymnasiu.

Značný pokrok stal se též v oboru školství nižšího. R. 1828 správně vyslovil se ministr Šiškov, že elementární vzdělání v Rusku téměř neexistuje. Tamní školy jen v městech měly jakýsi význam. V letech čtyřicátých na státních statcích zakládány vesnické školy péčí ministra Kiseleva, ale sedlákům uložena za tím účelem zvláštní daň. V šedesátých letech, kdy jednalo se o povznesení lidového vzdělání, uváděny školy Kiselevovy za příklad toho, jaké býti *nemají*.

Když r. 1864 děly se vládní porady o školství lidovém, nebylo ani řeči o tom, že by mohlo býti uvedeno do státního rozpočtu. Když zřízena byla zemstva, byla jim starost o školství lidové odevzdána jako právo, ne však jako povinnost.

Slouží to ke cti zemstev, že právo své pojala jako povinnost a pečovala ze svých skromných prostředků o zřizování lepších škol, nežli byly dosavadní školy farní, že opatrovala vhodné učitele, o jejichž lepší vzdělání starala se pomocí učitelských sjezdů a vzdělávacích kursů.

Typus právě školy zemské vyvinul se péčí hraběte Korffa, předsedy krajské školní rady alexandrovské (v gub. Jekatěrinoslavské): sedláci vzali na sebe stavbu, udržování a vytápění budovy školní, zemstvo pak platy učitelské a opatrování školních pomůcek. Školy zemské měly poskytovat kromě čtení a psaní i jistou zásobu všeobecnějších vědomostí. Velice prospěšné bylo, že vláda jistou dobu se do školství nižšího vůbec nemísila.

(*Zemstva.*) Již v době jednání o reformu selskou šlechtické komitáty ukazovaly na potřebu změny místní správy. Po zavedení samosprávy selské beztoho očekávalo se, že bude udělena i stavům ostatním. Pronikavé reformy bylo potřebí již proto, že po selské reformě šlechta přestala konati úkony vrchností,

prostředkujících mezi vládou a poddanými, tedy úkony správní. Jednohlasně takřka žádáno, aby byla zavedena jednotná samospráva všestavovská, t. j. neznající stavovských rozdílů. Ministr Valujev, jehož úkolem bylo smířiti šlechtu s osvobozením sedláků, měl smířiti i její požadavky místní samosprávy se zájmy vlády a vypracovati takovou samosprávu, jež by nebyla na úkor moci a vlivu byrokracie, na což zvláště Katkov r. 1863 kladl důraz.

Příslušný návrh, vypracovaný ve vší tajnosti a za účasti pouze několika znalců během r. 1862 a 1863, vydán jako *zákon „o zemských učreždenijach“* (o zemském zřízení) 1. (13.) ledna 1864, kterým se přibíralo obyvatelstvo jednotlivých újezdů a gubernií k účastenství ve vyřizování věcí, týkajících se jeho hospodářských potřeb a výhod. V pravomoc *zemstev* spadá tudíž stavba a udržování silnic, zřizování a správa ústavů zdravotních a dobročinných, vzájemné pojišťování a ochrana proti ohni, zásobování lidu v době neúrody, opatření proti nakažlivým nemocem lidí i dobytka, péče o národní vzdělání školami, podpora rolnictví, průmyslu a obchodu, správa vlastního jmění a ukládání daní potřebných k opatrování všech těchto věcí. Mimo to v obor přenesené jeho působnosti náleží repartice daní státních zemstvům ukládaných, spolupůsobení se správou občan-

skou a vojenskou a podávání zpráv o stavu zemského hospodářství vládě.

Zemstva jsou shromáždění volených zástupců obyvatelstva v jednotlivých újezdech (na újezd připadá 150.000—200.000 obyv.) — tedy jakési krajské sněmy — která se scházejí jednou za rok a jednak k provádění svých usnesení, jednak k přípravě návrhů volí výkonné výbory, zv. *uprava* (t. j. vláda), které k ruce své mají kancelář pomocných úředníků, často velmi rozsáhlou. Do zemstev újezdných volí se přímo, do guberniálních volí své zástupce jednotlivá zemstva újezdná. Do pravomoci *zemstev guberniálních* spadají věci všem újezdům (jedné gubernie) společné. I zemstva guberniální mají svoji úpravu s kanceláří.

Co do složení zemstev hleděla vláda provést kompromis mezi požadavkem všeobecnosti a stavovství. Zemstva skládají se z příslušníků všech stavů (podle censu), ale volby dějí se odděleně podle stavů, takže sedláci volí nepřímo skrze volitele, kdežto druzí stavové přímo. Mimo to z volby sedláků může vyjiti také šlechtic, ale z volby šlechty pouze šlechtic. Tato výhoda šlechty stupňuje se ustanovením, že jen maršálek (náčelník) šlechtického, čistě stavovského shromáždění krajského jest předsedou zemstva. Vedle volených členů zemstva jsou i virilisté — duchovenstvo

a zástupci některých státních ústavů. Zavedena byla zemstva pouze ve 33 guberniích. Byla učiněna vyhlídka, že budou zavedena i v guberniích ostatních, k tomu však nedošlo.

Zavedení zemstev bylo velikým pokrokem, mělo však své stinné stránky, z nichž jedna byla převaha šlechty, druhá pak, že *rozvoj občanské samostatnosti* a politické výchovy, které zemstvo mohlo býti dobrou školou, hned od počátku byl *dusen byrokracií*, které zákon ponechával příliš velké pole vlivu. Výhrada, že náčelník gubernie může zastaviti provádění usnesení, odporujícího zákonům nebo obecným státním prospěchům, byla příliš pružná, tak že umožňovala co nejvyšší osobní libovůli. Proto také velmi záhy dostavily se konflikty mezi zemstvy a vládou o pravomoc.

Nejhorší jest, že se zemstvům nedostalo takové *moci výkonné*, která by usnesení jejich zjednávala účinnou platnost. Provádění usnesení těchto i co do věcí nejlhostejnějších (jako oprava silnice) jest úkolem byrokracie a policie, které tedy nepřímě usnesení zemstev schvalují.

Hmotné prostředky zemstev byly od počátku k plnění jejich úkolů *nedostatečné*. Proto gub. zemstvo petrohradské usilovalo o zlepšení zákona o daňovém právu zemstev a zvláště o to, aby i průmysl a obchod větší

měrou byl nucen přispívat ve prospěch zemských potřeb. Když pak vláda r. 1866 právě naopak vydala zákon, kterým měl průmysl a obchod býti chráněn před zemstvy, vypukl konflikt tak ostrý, že vláda petrohradské zemstvo rozpustila a proti jednotlivým členům jeho užila administrativních trestů. Konflikt tento měl za následek zákon z r. 1867, kterým se rozšiřuje právo předsedů zemstev. Mimo to sesílen vliv gubernátorů v poměru k usnesení zemstev.

Přílišné zasahování byrokracie do samosprávy zemské znechutilo zvláště šlechtě veřejnou činnost, takže již r. 1868 I. Aksakov stěžuje si, že se zasedání zemstev účastní pouze asi třetina členů. Když odstoupil Valujev (1868), jenž neučinil potřebných opatření proti hladu, jejž hleděl zatajiti, za nástupců jeho, tmáře Timaševa (do r. 1878) a Makova (1878—1880), reakce pokračovala, takže na př. podle zákona z r. 1879 mohla vláda nepotvrzovati ano i sesazovati zemské úředníky samosprávné, jestliže se jí zdáli nespolehlivými. Za doby ministra osvěty D. Tolstého vláda mísila se usilovně do školství nižšího, zemstvy vydržovaného, takže zemstvům ponechala pouze hospodářskou a finanční stránku jeho (v letech 1869—1875). Ve všeobecném hnutí opozičním, vrcholícím v nihilismu, účastnila se velmi činně i zemstva

a jsouce vládou pronásledována stala se středísti hnutí konstitučního.

(*Reforma soudnictví.*) Ze všech alexandrovských reforem nejzdařilejší byla *reforma soudnictví*, provedená ukazem z 2. prosince (20. listopadu) 1864, potvrzujícím 4 soudní řády (*sudebnyje ustavy*). Reforma tato provedena v celku důsledně a soustavně na základě všeobecných zásad, které se uznávají ode všech pokročilých národů: Jest to oddělení soudnictví od státní správy, nezávislost soudců a rovnost všech poddaných cárových před zákonem. K tomu dále přistoupila veřejnost a ústnost procesu (vedeného ve formě pře) a přímé účastenství lidu v konání spravedlnosti prostřednictvím porotců a volbou jistého druhu soudců.

Nové soudnictví ruské jest napodobením tehdejšího soudnictví anglického a francouzského. Původnost plánu záleží v rozdělení soudů na 2 na sobě nezávislé druhy, lišící se též způsobem volby soudců a rozsahu pravomoci.

Soudnictví ruské rozeznává *soudy smírčí*, jejichž náčelníci vycházejí z voleb obyvatelstva, a *soudy obecné*, sborové, skládající se ze soudců jmenovaných vládou. Každé toto oddělení má dvě instance, z nichž vyšší jest soudem odvolacím a zároveň definitivně rozhodujícím. V oddělení soudů obecných nižší in-

stancí jsou *soudy okružní* (pro několik újezdů) a vyšší pak *soudní dvory* („sudebnyja palaty“) nad několika soudy okružními.

V oddělení soudů smírčích jsou nižší instancí jednotliví *smírčí soudcové*, volení od zemstev, vyšší pak (újezdné) *sjesdy smírčích soudců*, scházející se každý týden a rozhodující o odvoláních od soudců jednotlivých.

Nad oběma druhy soudů stojí pouze *senát* jakožto nejvyšší soud pouze zrušovací čili kasační ve 2 svých departementech, civilním a trestním.

Při soudech okružních zavedeny poroty v těžších případech trestních, vyjímaje zločiny státní, které přiděleny soudním dvorům se stavovskými zástupci, kteří jsou přisedícími soudu, nebo zvláštním vrchním trestním soudům, zřizovaným od případu k případu k rozkazu cárovu.

Zavedena instituce státního návladnictví (prokuratura) a k ochraně obviněných zřízena nezávislá advokatura („přísežní zástupci“), proti které byl velice zaujat ještě cář Mikuláš, ježto podle jeho mínění advokáti zahubili Francii. Proto tvůrci reformy vyhnuli se též slovu advokát, ale věc samu provedli.

Do té doby vládl v soudnictví ruském pravý zmatek. Bylo mnoho druhů soudů niž-

ších, rázu nejvíce stavovského, se soudci volenými (ve 2 nižších instancích), kteří nejen neměli žádného odborného vzdělání právnického, nýbrž často ani číst a psát neuměli, takže konec konců soudci byli kancelářští úředníci — písaři. Veřejnost byla ze soudního jednání vyloučena. Vše dělo se tajně a písemně. Přelíčení nebylo — bylo jen vyšetřování, pravá inkvisice, takže ani obviněný nevěděl, co se s ním vlastně děje, v jakém stadiu se process jeho nalézá. Pře civilní protahovány do nekonečna, v tom spočívalo celé umění soudců, tak obcházeno řešení případů nesnadných.

Soudcové byli placeni bídne, takže za peníze (úplatky) bylo možno při vyhrátí vždycky. Soudy podřízeny byly vrchnímu dozoru státní správy (gubernátorům). Žádný významnější případ neodbyl se bez pokynů nebo i přímých nařízení správy státní. Vedle toho ovšem se soudy konkurovaly úřady správní a policejní, kterým též příslušela jistá soudní pravomoc, již snadno překračovaly.

Nedostatky ruského soudnictví byly křiklavé a nescíslněkrát byly vyličeny, zvláště pak od mistrů realistického líčení ruských poměrů, jako od Gogola a Ščedrína i j. Velikých zlořádů dopouštěla se policie při vyšetřování, takže soudům ani nebylo možno proti tomu něco podniknouti. V té příčině již r. 1860

učiněna náprava, ježto vyšetřování policii odňato a přiděleno zvláštním samostatným vyšetřujícím soudcům, nesesaditelným.

Od počátku století 19. byla reforma soudnictví jednou z nejnaléhavějších potřeb občanských. Proto také v reformách soudních spatřován počátek nové doby, počátek rozvoje občanské svobody. Jako vůbec, tak i v tomto ohledu očekávaly kruhy, toužící po změně nevolnických poměrů veřejných, úplný obrat zavedením pokrokových institucí. Ale záhy se objevilo, že instituce samy jsou prázdnou formou, není-li lidí, kteří by v jejich duchu působili, kteří by chápali vlastní jejich účel a směr. Vedle celé řady mužů vynikajících hrnulo se k soudcovskému i advokátskému stavu mnoho lidí nepovolaných z byrokracie, jsouce lákáni špatně rozuměnou neodvislostí a nesesaditelností soudcovskou, která se snadno měnila v provokaci každé autority a zásadní opozici proti správě státní. Mnozí ze soudců počínali sobě nedbale, jiní zas (zvláště smírčí soudcové) příliš liberálně, držíce stranu obviněného nebo slabšího. Advokatura stala se rejdištěm drzého radikalismu a útočištěm propuštěných úředníků. Porotci předstihovali se vzájemně v získávání populárnosti a osvobozovali prokázané zločince. K jejich omluvě však možno uvést okolnost, že nesměli prohlašovati vinu

nebo nevinu, nýbrž pouze konstatovati, zda obviněný dopustil se skutku jemu přičteného čili nic. Nemajíce tedy na zmírnění trestu vlivu osvobozovali raději vůbec.

Nové soudy staly se záhy kamenem úrazu jednak pro vyšší vrstvy, které nedovedly se snadno vpraviti do rovnosti stavů před zákonem, jednak pro vládu samu, t. pro administraci, s níž vznikaly v samých počátcích nové organisace rozpory ve věcech tiskových. Valujev na př. již r. 1866 navrhoval cáři sesazení předsedy Petrohradského okružního soudu, který osvobodil Žukovského a redaktora „Sovremennika“ A. N. Pypina.

Vláda, která neodvážila se zrušiti nedávno zavedené instituce, jež hrozily podvrátiti její autoritu a byly cizím tělesem v nevolnické organisaci státní, začala je hned od počátku uváděti v závislost od administrativy nebo obcházeťi rozmanitými opatřeními výjimečnými. První týká se hlavně nezávislých soudců vyšetřujících, kteří postupně nahrazováni činovníky ministerstva vnitra, závislými na státních zástupcích, druhé přidělování zločinů politických soudům vojenským, zřizování soudů náhlých, mimořádných komisí a obnovení administrativní justice, která zvláště v posledních letech Alexandra II. nabyla úplné převahy nad řádnými soudy. Čím dále, tím častější byly případy, že lidé sou-

dem osvobození posíláni byli na Sibíř cestou administrativní, nebo celá léta strávili ve vyšetřovací vazbě.

(*Reforma tisková.*) Nedlouho po reformě soudní následoval nový zákon o *censuře* (18. dubna 1865), která ovšem již od počátku vlády Alexandrovny byla značně uvolněna. Ministr osvěty Golovnin učinil další kroky v tom směru zrušením odborných censur (jako byla církevní, vojenská, železniční atd.) a usnadněním přívozu knih z ciziny. Tak bylo umožněno účastenství tisku v některých důležitých otázkách dne, týkajících se státních reforem. Revoluční projevy r. 1862 a 1863 ovšem způsobily značnou reakci i v censuře. S tím souvisí i předání censury z oboru osvěty ministerstvu vnitra, od něhož se očekávala větší přísnost (1863). Zákonem z r. 1865 odstraněna především do jisté míry obtížná censura předběžná u spisů většího rozsahu. Censorům ponecháno sice právo jednotlivé spisy před samým uveřejněním konfiskovati, ale soudům dáno právo konfiskace tyto zrušovati. Ovšem za nedlouho i v této věci nastoupila reakce, ježto ukazem z r. 1872 bylo toto právo přiřknuto ministerskému komitétu, čímž administrativní libovůle obnovena. Co se týče periodického, zvláště denního tisku, zavedeny po příkladě Francie doby Napoleona III. výstrahy, spojené

s pokutami a dočasným nebo i úplným zastavením příslušné publikace. Každý časopis mohl sám voliti způsob své censury, buď předběžnou censuru nebo výstrahy.

Poměry tiskové za doby Alexandrovy značně se zlepšily u porovnání s dobou Mikulášovou, rozkvetlo ruské novinářství, zvláště v hlavních městech, kdežto na venkově zůstala v celku v platnosti někdejší převaha administrativy, jejímuž vlivu censori úplně podléhali, zvláště od té doby, co záležitosti tiskové přiděleny ministerstvu vnitra. Nejslabší stránkou censurní reformy jest příliš všeobecné a nejasné znění zákona, které umožňuje subjektivní názory censorů a administrativy.

(*Reformy vojenské.*) Cář Alexandr II. svůj osobní zájem věnoval hlavně reformám vojska a loďstva, jejichž hluboký úpadek a rozvrat objevila válka krymská. R. 1862 došlo k soustavné reorganizaci všech odvětví armády a její správy pod vedením nového ministra války Dimitrije Miljutina. Hlavním cílem jejich byla rychlá a úplná mobilisace všech branných sil pro případ potřeby, ale tak, aby z ohledů úsporných mohla větší část vojska býti pouze v záloze. Služba vojenská zkrácena z 25 na 15 let, ale za to r. 1874 zavedena všeobecná branná povinnost, při čemž činná služba vojenská stanovena na 6 let.

Provedena reorganisace ústřední správy vojenské ve směru decentralisace, takže ministerstvu vojenství přidělen úkol pouze udávati všeobecný směr a vykonávati nejvyšší dozor. Z dosavadních departementů ministerstva války přeloženo těžiště vojenské správy do jednotlivých vojenských okresů. Zavedeno nové rozčlenění armády, jehož základem stala se divise a brigáda (u dělostřelectva). Generální štáb neměl býti sborem stálým, nýbrž od případu k případu zřizovaným. Zásobování vojska reorganisováno zřízením intendantury, kdežto dříve jednotliví velitelé pluků samostatně a ovšem i beze všeho dozoru nakládali s prostředky na udržování pluků. R. 1867 reformováno vojenské soudnictví a již r. 1864 počato s reformou vojenského školství, v němž Miljutin přihlížel k pěstování ruského vlastenectví, dynastii úplně oddaného. Zároveň s těmito reformami prováděno nové vyzbrojení armády, zvláště po r. 1866, po r. 1871 a po r. 1878, novými puškami a děly.

Méně dařilo se sesílení Ruska proti cizímu vpádu. Pro nedostatek peněžitých prostředků zůstávala nedokončena rozsáhlá opevnění, a západní hranice, zvláště proti Prusku, byla takřka bez obrany. Válka ruskoturecká objevila značné slabiny provedených reform, zvláště opět v intendantuře.

Loďstvo ruské ještě za války ruskoturecké r. 1877 bylo velmi slabé, přes to však se osvědčilo minovými útoky na Dunaji. Od r. 1855 byl v čele námořní správy velkokníže Konstantin Nikolajevič, jenž hleděl poznati ze zkušenosti válečná loďstva anglické a francouzské a zdokonaloval loďstvo ruské hlavně co do výcviku. Hlavní péče věnována loďstvu baltickému. Od r. 1863, kdy hrozila válka s Francií a Anglií, věnována péče náležitěmu opevnění Kronstadtu. Co do počtu nových lodí a jejich výbroje hledělo se spíše k jejich jakosti nežli množství, takže loďstvo baltické podrželo význam pouze loďstva obranného.

Mimo to provedeny reformy v odborném školství nautickém, r. 1877 založena námořnická akademie.

(*Reformy finanční.*) Málo důsledně a soustavně byla provedena *reforma finanční*, ač měla pro Rusko důležitost největší. Reforma selská vyvolala potřebu nové zásady v rozvržení daní, t. *přenesení daní s osoby na majetek*, což byl zároveň jediný prostředek k ozdravení ruských financí.

Po celé takřka 18. a zvláště 19. století Rusko trpí chronickým deficitem, který zvláště od r. 1845 se stal trapným. Hlavní závadou radikální reformy bylo, že soustava berní se opírala o výhradné zdanění pouze

selského obyvatelstva, které platilo především daň z hlavy a které bylo vykořisťováno daněmi z nápojů a spotřebními vůbec.

Všecky prostředky, jichž během 19. stol. (od doby Kateřiny II. počínaje) bylo užito k ozdravení financí, byly jen prostředky zatímní či palliativní, které nezasáhly kořene zla. Válka krymská způsobila hrozivou finanční krizi, ježto Rusko při tajnosti svého státního rozpočtu nemohlo použiti zahraničního úvěru a pomáhalo si vydáváním papírových peněz. Pouze deficity let 1855—56 obnášely $\frac{1}{2}$ miliardy. Ze 26 let vlády Alexandra II. pouze 5 let byl státní rozpočet bez deficitu. Nebylo normálního vnitřního úvěru (dosud kryty deficity tajnými půjčkami ze státních úvěrních ústavů) a ve státním hospodářství vládla libovůle a nepořádek.

Za Alexandra II. r. 1859 zřízeny byly dvě komise k vypracování projektu reformy finanční ve dvojím směru: 1. za účelem zlepšení státního účetnictví, 2. za účelem revise dosavadních daní a zavedení nové soustavy berní.

Kdežto reforma v prvním směru se zdařila úplně, v druhém nedala žádoucích výsledků.

Do doby Alexandra II. nebylo v Rusku jednotného státního rozpočtu, ježto každý odbor státní správy měl svůj vlastní rozpočet a

také své vlastní prameny příjmů. Státní rozpočet nepokládal se za závazný a každý obor mohl svůj rozpočet mimořádně překračovati. Zavedena tudíž především *jednota státního rozpočtu a státní pokladny*, t. finančního ministerstva od r. 1862, zásada *veřejnosti rozpočtu* a nezávislého odboru kontrolního.

Že komise druhá, pracující plných 20 let o reformě soustavy berní, nedospěla k uspokojujícím výsledkům, vysvětluje se hlavně přechodní dobou, ve které se nalézal státní i společenský rozvoj tehdejší, kdy nové zásady zápasily o vítězství se starými, kdy hospodářský stav obyvatelstva nalézal se na stupni přechodním. Jen některé počátky se staly — na př. daň z hlavy v městech proměněna v daň z nemovitého majetku (1863). Břímě daní, doléhající hlavně na obyvatelstvo selské, během vlády Alexandra II. značně vzrostlo hlavně platy spojenými s reformou selskou a zvýšením daně z nápojů. Ke konci vlády Alexandrovvy objevilo se všeobecně vyčerpání platebních sil a poklesnutí blahobytu obyvatelstva selského.

Při nedostatečných prostředcích finančních vláda měla před sebou mimo veliké náklady na vojsko celou řadu úkolů kulturních a hospodářských, které vyžadovaly rozsáhlých investic, jako na př. vybudování celé sítě železnic (20.000 verst), pro něž založen

zvláštní železniční fond, jehož vedení bylo vyloučeno z obecného rozpočtu státního. Při stavbě drah od cizího kapitálu vyhrazoval sobě stát jejich odkoupení za dvacet let. Státní dluh vzrostl do r. 1880 na více než $4\frac{1}{2}$ miliardy rublů.

Mnoho vyžadovaly náklady na university a školství vůbec, mnoho pohltila výkupná operace selské reformy ($\frac{1}{2}$ miliardy). Do železnic investováno okolo 1 miliardy. Již již začínající rovnováhu státního hospodářství porušila válka rusko-turecká.

(*Rozvoj průmyslu.*) Ačkoli národnímu hospodářství bylo prodělati několik kritických chvil, přece v celku doba Alexandrova jeví veliké vzpružení a rozmach ve všech jeho odvětvích, zvláště pak v průmyslu, k jehož rozvití vláda v celnictví držela se, jako dříve, umírněné politiky ochranářské. Nejvíce prospěla průmyslu selská reforma, která mu přinesla množství svobodných rukou, jejichž cena sice značně stoupla, ale tím průmysl nutkán k zavádění parních strojů. Výkupnými platy selskými nabyly vyšší vrstvy potřebných kapitálů, které bylo možno s výhodou umístiti v podnicích průmyslových a obchodních. Tím vlastně dovršena změna dosavadního přírodního hospodaření v peněžní. Odtud začíná rozvoj ruského velkoprómyslu. Průmyslu prospívalo hromadné budování žele-

Jeznic i rozsáhlé opravy průplavů (nejjen jako spojovací prostředky, nýbrž i jako odbytiště) a šířením území ruského v Asii nabývána nová a nová tržiště, při čemž zejména nově získaný přístav Batum a spojovací železnice k jezeru Kaspickému nabyly velikého významu. Střediskem ruského průmyslu (textilního) staly se zvláště gubernie Moskevská (Moskva) a Vladimírská. Počet továren vzrostl od r. 1854 do 1881 z 9944 na 31.173 a počet dělnictva z 459.637 na 770.812. A to vše za poměrně nízkých cel proti cizině (do r. 1867). Vysokým clům nepřála šlechta, která rozvojem peněžního hospodářství hleděla odbýti své obilí v cizině.

Od r. 1856 začíná se zakládání paroplavebních společností s podporou vládní a výsadou zakládati přístavy a loděnice nejprve na moři Černém a Azovském, později na všech ostatních vnitřních i vnějších vodách.

(*Nihilism.*) Pro širší veřejnost měly význam hlavně reforma místní správy, soudní, censurní a universitní. Od r. 1863, kdy pozornost společnosti obrácena k západním končinám říše, lze pozorovati jakési vnitřní uklidnění — zejména utichlo volání po konstituci; vláda pak doufala, že svými reformami učiní zadost skrovnějším požadavkům strany umírněné. Že však vnitřní klid byl jen zdánlivý.

objevilo se atentátem bývalého univers. studenta, šlechtice Karakozova, jenž (16. dubna 1866) vystřelil na cáře z pistole, když tento se procházel v letním sadu Petrohradském. Při vyšetřování přišlo se na stopu tajnému spolku „Peklo“. Členové jeho byli hlavně mimořádní posluchači universit Moskevské a Petrohradské. Jejich úsilí směřovalo mimo jiné ke zřizování lidových škol, spotřebních spolků a výrobních sdružení. Užší kroužek spolku obíral se myšlenkou atentátu, po případě i nekrvavého, jen aby vyvoláno bylo lidové hnutí. Atentát měl vypadati jako plod rozsáhlého hnutí lidového, které by nalezlo hojného následování. Ve skutečnosti byl cár zachráněn sedlákem před šlechticem. V založení „Pekla“ měli účastenství členové někdejšího tajného sdružení „Zemlja i volja“, které během r. 1863 jako celá řada jiných podobných spolků bylo policií rozbito, takže „třetí oddělení“ mohlo tvrditi, že celé revoluční hnutí jest potlačeno. Ač mnoho kompromitovaných mladých lidí uchýlilo se tehdy do Anglie (Londýna) a do Švýcar, kde od r. 1865 (v Ženevě) zdržoval se i Gercen, pokračuje tam ve vydávání svého „Kolokolu“, přece objevilo se hnutí revoluční záhy v Rusi opět jako pravý nezmar, ježto příčiny jeho nebyly pomíjející, nýbrž tkvěly velmi hluboko v dějinném rozvoji celého dosavadního

státního, národního i společenského života ruského.

Po dusivých mlhách staletého tmářského absolutismu po válce krymské uzřel ruský člověk najednou širý obzor, z něhož vnímal celý kaleidoskop nejrozmanitějších dojmů a představ, nových i nejnovějších poznatků, které jeho dětinsky naivní duše nebyla s to zpracovati. Přirozeně nejvíce poutaly jej věci nejnovější — pozitivistická věda západoevropská, vědy přírodní se svým darwinismem, filosofie Comteova, historiosofické názory Buckleovy a zvláště literatura socialistická. Poznatky těchto různorodých oborů ovšem nebyly čerpány přímo, nýbrž větším dílem z pramenů dosti kalných, t. z denního tisku a ze špatných překladů. Za krátký čas byl každý slušný Rus dilettantem ve vědách přírodních, demokratem, socialistou, atheistou, přívržencem ženské emancipace a vůbec odpůrcem všech dosavadních autorit. Ve společenských stycích přetrásány nejnovější záhady vědecké a sociální, každý chtěl se zdáti nejpokrokovějším, při čemž mluvkové a povrchní frásisté vedli hlavní slovo. Ve chvíli pádu soustavy mikulášovské pokrok nemohl se jeviti, leč odvrhováním všeho dosavadního pořádku v oboru hmotném i duševním, politickém a hospodářském i filosofickém a náboženském. Při poměrech ruské censury nebylo možno ani

mnoho pozitivního psáti. Aby se dokázala na př. nutnost svobody v Rusku, kritisoval se rakouský absolutism. Tak celá literatura měla ráz záporný a popíravý. *Nihilism* není nic jiného nežli zvláštní, krajní forma celého tohoto hnutí, namířeného proti vši autoritě, zejména i otcovské a rodinné. „Jestliže Rusko let šedesátých podobalo se otroku, který rozlámal svá pouta, nihilism jest jeho karikaturou“ (Öldenburg).

Ohnisky nejpokrokovější osvěty byly vyšší vzdělávací ústavy, zejména university, na nichž v té době zavládla naprostá nekázeň, zvláště na medicinské akademii a technologickém institutě Petrohradském i v Moskevské zemědělské akademii. Mezi studentstvem stalo se modním heslem: odhazovati předsudky. Nová generace chtěla generaci starší ukázati důslednost a důkladnost v nazírání na svět i v jednání, chtěla se okázale odlišiti od její vlažné a prostřední svobodomyšlnosti, vědouc nad to, že svým radikalismem jí imponuje. Naproti mravní ospalosti otců stavěli synové svou okázalou abstraktní energii, proti jejímu hlučnému vystupování svou tajemnou uzavřenost. Opovrhování krásnem, uměním, poesíí, všemi „sentimentálními hračkami“ náleželo k vlastnostem nové generace. Rovněž opovrhování vnějšími formami společenskými až do sprostoty. Nová

generace zanedbávala schválně svůj zevnějšek, dívky stříhaly si vlasy a zohyzďovaly se modrými brejlemi, mužští nechávali vousy a vlasy růsti . . . Je to známka pessimistického zabarvení nihilismu.

Nesprávně spatřuje se v nihilismu pouhá negace. V celé tehdejší době panoval názor, že veliké osvobození, po kterém touženo, leží na poli hospodářsko-politickém. Nihilista chtěl za tím účelem svůj život obětovati národu, lidu, nevěděl však, jak a kde počítí. Jeho pozornost obrátila k sobě nejdříve otázka povznesení ženského pohlaví, odstranění jeho nesamostatnosti, otázka manželství a vše, co s tím souvisí. Jiný vděčný obor bylo šíření počátečního vzdělání v lidu, jehož velická většina byli analfabeti — vyučování toto soustředilo se v nedělních školách, záhy od vlády zavřených.

Všecka tato činnost však byla jen přípravou pro úkoly větší. Černyševskij obrátil pozornost nihilistů k socialismu poukazuje na zastaralost konstitucionalismu. Avšak záhy se ukázalo, že rozmanité návrhy a předpisy socialismu nelze prakticky uskutečniti, a tu stával se nihilism bezradným, nechtěl si to však přiznati a hledal nějaké východiště — mnozí přívrženci jeho hleděli se asketismem a otužováním těla připravovati k neznámým úkolům budoucnosti. Tuto bezradnou situaci vy-

jadruje nejlépe román Černyševského „Čto dělat“. Tajné revoluční organisace, vzniklé na počátku let šedesátých, čím dále, tím více pozbývaly půdy v širších kruzích společnosti, která začala členy jejich nazývati v době Petrohradských požárů potupně *nihilisty*, kterýžto výraz, již před tím známý a užívaný pro skeptiky, stal se populárním, když ho užil r. 1862 *Iv. Serg. Turgeněv* v románě „*Otcové a děti*“, v němž výborně jsou charakterisovány dvě současné generace.

Výraz nihilista udržel se trvale pouze v cizině na označení ruských revolucionářů, kdežto na Rusi samé ustoupil záhy názvům jiným (revolucionáři, socialisté, terroristé). Odvrácení liberální společnosti ruské od nihilistů usnadnilo vládě dočasné potlačení tohoto hnutí, které roste znovu, jakmile společnosti zmocňuje se opět nálada opoziční.

Kromě prvků a složek z ciziny přejímaných nelze přehlížeti, že hnutí radikálnímu a opozičnímu dostávalo se neustále hořlavé látky od vlády ruské především bezprogramovostí a nesoustavností reforem a neustálým kolísáním mezi liberalismem a zpátečnictvím, velikými, ano zásadními nedostatky reforem.

(*Politická a osvětová reakce od r. 1866.*)
Od atentátu Karakozova začíná ve vládě zcela patrná protiliberální reakce, která v ná-

sledujících letech tím více se stupňuje, čím více se množí projevy vnitřní nespokojenosti. Hned v zápětí po útoku Karakozově zastaveno další vydávání orgánů krajních stran, „*Sovremennika*“ a „*Ruského Slova*“. Reskript cářův předsedovi ministerského komitétu ohlašoval, že vláda v budoucnosti se chce opíratí hlavně o šlechtu a konservativní živly. Příznačné pro tuto dobu jest, že cář přijal na milost Katkova, jemuž nedlouho před tím pro přemrštěné brojení proti některým liberálnějším členům vlády vydávání „*Mosk. Vědomostí*“ bylo zastaveno. Reakce projevila se hlavně jmenováním reakcionáře, oberprokurora sv. synody, hr. Dm. Tolstého, ministrem osvěty, jenž neblahý vliv věd přírodních hleděl učiniti neškodným sesílením „klassicismu“ ve školách středních. Reforma školy měla vykořeniti „proudy a mudrování, které drze dotýkají se všeho, co jest v Rusku od věků posvátné, náboženské víry, základů rodinného života, práva vlastnictví, poslušnosti zákona a úcty k nadřízeným úřadům“ — jak to vyjadřuje cářský reskript předsedovi ministerského komitétu (4. června 1866). Vyučování mělo se soustřediti pouze na několika předmětech co možná vzdálených od života a tím usnadňujících učitelský dozor nad vytvářením se názorů a povah žakovských. Byla učiněna opatření, aby jen asi 5% ab-

solventů středních škol odcházelo s maturitní zkouškou. Pro obyvatelstvo městské zařízeny školy šestiročníkové, po jejichž absolvování nebylo možno pokračovati ani na střední škole ani na universitě. Za účelem podrobení i zemských škol vlivu ministerstva osvěty začala vláda zřizovati t. zv. školy vzorné a r. 1874 vydala statuty pro školy počátečné, podle nichž zemstvům ponechána jen hospodářská stránka škol a školdozorcům lidových škol (r. 1869 zavedeným) přidělena rozsáhlá pravomoc rázu policejně-administrativního. Bylo jim přiděleno právo propouštět ze služby učitele pro politickou „nespolehlivost“ a zastavovati usnesení školních rad. Mezera těchto stanov, t. nerozhodnutá otázka, kdo má právo ustanovovati učitele, poskytovala zemstvům možnost obrany a zápasu s vládou, který vyplňuje všechn následující čas vlády Alexandra II.

Zabočení vlády k reakci znamenaly též osobní změny v policii: generál-policmejstrem Petrohradským jmenován Trepov, známý z Varšavy, a šefem žandarmů hr. Šuvalov. Reakce projevuje se též konflikty vlády se zemstvy.

(*Reforma zřízení městského.*) Do této doby spadá reforma *zřízení městského* z roku 1870 (připravovala se již od r. 1862), která vypadla v neprospěch intelligence a zname-

nala tudíž veliký krok nazpět u porovnání s tím zřízením, které dala městům ruským již Kateřina II. r. 1785 (a které v podstatě zůstalo v platnosti až do reformy alexandrovské). Nové zřízení zavádí t. census výhradně majetkový, t. přiznává volební právo pouze majitelům nemovitostí a majitelům podniků obchodně-průmyslových, vylučujíc z něho nájemce bytů. Poněvadž pak soustavou 3 volebních sborů zaveden veliký nepoměr co do počtu voličů, takže na př. třetí sbor jest nepoměrně četný (kdežto v I. sboru bývá i méně voličů, než členů dumy, jež třeba voliti), přesunuta převaha ve správě městské do rukou nejbohatšího živlu (kupectva), peněžní aristokracie, který však namnoze co do vzdělání byl velice pozadu.

Hlavním orgánem městské samosprávy jest *městská дума*, volená na 4 leta, jejímž výkonným orgánem jest *městská uprava*, skládající se ze 2 až 6 členů; oběma předsedá městský náčelník (*golova*). Tento malý počet členů *upravy* a dvojí předsednictví *golovy* znesnadňuje kontrolu činnosti *upravy*. *Golově* připadá přílišný vliv a pravomoc v hospodářství městském. Největší vadou ovšem jest přílišná převaha dozoru státních úřadů, t. gubernátorů (nebo gradonačalníků), kteří bdí nad zákonitostí usnesení městských dum, kteří společně s gubernskou kanceláří pro

městské záležitosti rozhodují spory o pravomoc. Městský голова jest jim zodpověden a stává se tak orgánem administrace. Nezávislost zastupitelstva městského na voličích činí je povolnějším administrativě.

Městům uložena celá řada obtížných úkolů, o něž by se měl starati vlastně stát (náklady na policii a ubytování vojska). Ty stojí na prvním místě a teprve po jejich opatření může město pečovati též o své vlastní věci (školy, assanace atd.).

Náležitému rozvoji městské samosprávy překáží nemožnost těsnějšího styku voličů se zvolenými nebo s kandidáty, ježto voličské schůze směřují se shromažďovati výhradně k volbě zastupitelstva, aniž by jim ukládaly jisté úkoly nebo vyjadřovaly svá přání. Poměry censurní na venkově velice stísněné a ovládané aristokraticko-byrokratickou oligarchií znemožňují projevy veřejného mínění o skutečných potřebách a tužbách obyvatelstva. Nedostatkem veřejných schůzí voličů trpí hlavně obyvatelstvo méně zámožné, ježto zámožnější dovedou se jaksi soukromě organisovati ve stycích rodinných a hájiti své zájmy.

(*Výsledky „velikých reform“.*) Reforma zřízení městského byla závěrkem „velikých reform“ Alexandra II. Jejich výsledek zůstal daleko za nadějemi společnosti ruské a

zůstavil v ní pocit zklamání, zároveň však přivedl ji k poznání, že otázka, *jak* provést v praxi reformy, které v theorii se jevily jako kouzelný proutek, měnící rázem dosavadní poušť v jarní luh, že otázka tato jest mnohem obtížnější, než si dovedly představit horující a nadšené myslí prvních let vlády Alexandrovy. Golovačov porovnává reformy alexandrovské se semenem zasetým do pole nevypletého, na němž staré býlí zároveň roste s novým zásevem obilí. Reformy mohly prospívati pouze na základě úplné přeměny podmínek dosavadního společenského života, proniknutého dosud skrz naskrz nevolnictvím. Místo úplného odstranění nevolnické soustavy sociální a státní byla zrušena pouze její nejhrubší forma — nevolnictví selské. Že reformy alexandrovské, zavírající v sobě zásadu svobody sociální, byly v odporu se stávající a v podstatě nezměněnou soustavou nevolnictví, bylo hlavní příčinou jejich nezdaru.

Reformy alexandrovské netvoří jednotné soustavy, odstraňující tradiční, zakořeněné nevolnictví, nýbrž jsou to jen opravy budovy hrozící sřícením. Vláda jeví příznačnou bázeň před postavením reforem na všeobecnější základy. Jednotlivé reformy neřešeny v souvislosti s jinými reformami příbuznými, třebaže při pozdějších objevily se nedostatky předcházejících, na př. při městské nedostatky

zemské samosprávy. V provádění reforem jeví vláda nerozhodnost, kolísání mezi principy svobody a nevolnictví. Původci jednotlivých reforem nebyli vždy přesvědčeni o nutnosti toho, co prováděli, a namnoze úmyslně podkopávali důvěru k nim. K společnosti chovala se vláda s naprostou nedůvěrou a přemrštěnými obavami, aby nových institucí nebylo zneužíváno, kdežto s druhé strany institucím nebyla nikterak zaručena ochrana před přehmaty administrace, které byly možnější. Reformy byly téměř vesměs prací úředníků, sice namnoze velmi schopných, ale strávivších celý život v kancelářích, nemajících s dostatek zkušeností praktického života; pracovali je doktrináři, kteří formě přikládali více váhy než věci, kteří se stavovali je mechanicky a ne organicky.

Nesvoboda veřejného mínění v dobách předchozích zavinila, že jak reformy samy, tak i jejich konstruování nebylo dostatečně připraveno, nebylo zpracováno těmi, kdož o ně měli zájem hlavní, t. samým obyvatelstvem, které neuvědomilo sobě v příliš krátké době po uvolnění tisku, čeho opravdu je mu potřeba, nedovedlo vypracovati pevné základní principy reforem. Nebylo dostatečného materiálu, z něhož by vysvítal skutečný stav společnosti, jednotlivých tříd a oborů lidské práce, pracovalo se namnoze na zákla-

dě dohadů a předpokladů mylných. Výsledkem byla polovičitost a nehotovost reformem.

Jedna z příčin slabého úspěchu reformem byla též nedostatečná reforma finanční, která neposkytovala náležitých prostředků k provedení reformy soudní a osvětové.

(*Nedostatky stavu selského.*) Vláda pohřížená úplně v potlačování rostoucí nespokojenosti a nových projevů hnutí revolučního nevěnovala po r. 1861 (resp. 1866) téměř žádné pozornosti obyvatelstvu selskému, ač reforma selská měla namnoze ráz opatření zatímních a přechodních.

R. 1867 postihla řadu severních a severovýchodních gubernií ruských povážlivá neúroda, takže ve Smolenské gubernii vypukl i hlad. Okolnost tato obrátila zvýšenou pozornost ruské veřejnosti, zvláště zemstev, k otázce selské. Znenáhla začaly se objasňovati pravé příčiny pohromy, které namnoze jednostranně spatřovány v lenivosti a pijáctví sedláků. Objevilo se, že platy a povinnosti sedláků gubernií nečernozemných daleko převyšují výnosnost jejich půdy, takže i pomocí výdělku nezemědělského stěží jim může býti vyhověno. Některá zemstva (Novgorodské, Tverské a Vjatské) sebrala fakta, týkající se výdělků selských. V Novgorodsku průmyslový výdělek sedláků byl 3½krát větší než zemědělský. Materiál sebraný zemstvy

odevzdán berní komisi, existující od r. 1859, která předložila r. 1870 zemstvům návrh přeložení daně z hlavy na dvory a pozemky. Zemstva v odpověď na to podala plán racionelní, hluboké změny celé dosavadní berní soustavy, který však nedosáhl vládního souhlasu. Mezi tím koncem šedesátých a počátkem let sedmdesátých podrobil důkladnému bádání selské poměry na základě materiálů vládních i zemských Petrohradský professor Janson, který především ukázal na veliký nepoměr platů bývalých sedláků vrchnostenských s platy býv. sedláků státních: platy prvních byly až o 94% vyšší.

Vysílení platebních sil lidu selského bylo patrné počátkem let 70tých zvláště z velikých berních nedoplatků, které kolísaly mezi 30 až 129% zdanění (nejhůře v gub. Smolenské). V guberniích černozemných, kde vůbec dílce půdy byly velmi malé, převyšovaly platy býv. sedláků státních 30 až 140 procenty výnosnost půdy jejich, platy býv. sedláků vrchnostenských až i 200 procenty. Sedláci těchto gubernií nebyli ani s to vydržovati si potřebné množství dobytka, což pak mělo za následek další klesání výnosnosti půdy jejich.

Vládní komise, zřízená r. 1872 k podnětu Valujeva, tehdy ministra státních statků, měla m. j. vyšetřiti pověsti o bídě lidu. Ačkoli v komisi samé ozývaly se hlasy (kníže

Vasilčikov, hr. Šuvalov a Šeremetěv) poukazující na finanční přetížení a vzájemné ručení sedláků a žádající hlubokou berní reformu, přece referent Valujev ve své zprávě tyto základní příčiny zla pominul mlčením a hledal je ve věcech podřízených, jako v lenosti, opilství, v přílišném počtu dní svátečních, v přílišném drobení půdy, v rodinách a p. a východiště spatřoval na př. v prodloužení lhůt na dělení půdy, obmezení změny majetku, zamezování pijáctví atd.

Vláda vysvětlovala nedostatky a bídu selskou nedostatečným dozorem státní správy, jemuž překáží prý příliš samostatní miroví prostředníci. Zákonem z r. 1874 byli tudíž miroví prostředníci odstraněni a místo nich zřízena *krajská kollegia pro selské záležitosti*, v nichž policejní úředníci obdařeni značnou pravomocí disciplinární a právem vymáhati na sedlácích povinné platy.

(*Revoluční socialism a terrorism.*) Nečinnost a zaslepenost vlády, která stojíc na stanovisku nezměnitelnosti stávajících poměrů ve všech odvětvích státního života, nemínila řešiti nových úkolů selské otázky, byla příčinou, že věci uchopily se nejmladší, tudíž nejrozhodnější kruhy ruské intelligence — studentstvo.

Doba 1863—1871 znamená první rozkvět západoevropského socialismu. Příklad ně-

mecké sociální demokracie, Marxova internacionála, zvláště pak zprávy o Pařížské komuně, a mimo to ovšem i nová socialistická literatura, v níž vévodí spisy Proudhonovy, Marxovy („Das Kapital“) a agitační brožury Lassallový, to vše živilo ruské hnutí radikální, které na rozdíl od bezprogramové mnohostrannosti hnutí předcházejícího soustředilo se k jednomu cíli — sociální revoluci. V pozadí tohoto *obrozeného nihilismu* stojí od konce let šedesátých *Michail Bakunin*, jenž dostav se po r. 1849 do rukou ruské vlády, prchl r. 1861 ze Sibíře přes Japonsko a Ameriku do Londýna a vstoupiv do redakce „Kokolu“ nabyl značného vlivu na Gercena. Vedle Bakunina stojí Ogarjov. V následujících letech účastnil se Bakunin čile rozmanitých tajných podniků a spolků sociální demokracie. Od r. 1868 vydával v Ženevě revoluční časopis *Narodnoe Dělo* a zasypával Rusko vlastní brožurovou literaturou, vyznačující se groteskním fanatismem revolucionářským. Jeho agitace je nepochybně v souvislosti s novými studentskými nepokoji r. 1868 a 1869. Episodou této revoluční agitace okolo r. 1870 jest spiknutí býv. učitele Sergěje Něčajeva, které se prozradilo zavražděním studenta Ivanova, jenž se nechtěl bezpodmínečně poddati revoluční organizaci.

Spiknutí to mělo za následek důležité změ-

ny v soudnictví co do politických zločinů. Počátečné vyšetřování vloženo na žandarmerii a rozhodovati o dalším průběhu procesu měl ministr spravedlnosti za souhlasu šéfa žandarmerií. Komitét ministrů obdržel r. 1872 právo potlačovati spisy vycházející bez předběžné censury. Nad to pak r. 1878 uděleno všem četnickým a policejním důstojníkům právo uvěznovati osoby politicky podezřelé. Za účastenství, na pouličních projevech stanoven trest vypovězení do východní Sibiře a ten, kdo by se protivil při prohlídce a zatýkání, měl býti postaven před vojenský soud. R. 1878—1879 rozmnožen úvěr na sesílení policejního dozoru.

Mezi šířiteli bakuninovského nihilismu vynikl kníže Petr Krapotkin, jenž jako dělník v Petrohradě tajně přednášel dělnictvu o dělnickém hnutí západoevropském. R. 1869 založil v Petrohradě nadaný a podnikavý student Mikuláš Čajkovskij studentský klub, nazvaný po něm *Čajkovci*, který obíral se hlavně literaturou a otázkami socialistickými. Heslem jejich a jiných podobných kroužků stalo se: „Jíti mezi lid!“, které asi od r. 1872 hlásal Bakunin. Tomuto dostalo se tehdy pomocníka v 60letém radikálovi Petru Lavrovu, někdejším plukovníku a professoru vojenské akademie Petrohradské, jenž byv bez soudu poslán do vyhnanství pro účastenství na útoku Karakozově, byl od svých přátel

vysvobozen. Bakunin a Lavrov (vydávali časopis *Vперед*) provozovali v první řadě socialistickou propagandu svými veřejnými přednáškami mezi ruskou mládeží Curyšské university, ale rozcházeli se v zásadních názorech. Podle Bakunina jest lid stále připraven k revoluci, kterou potřebí jen přiměřeně podnítiti. Cílem této revoluce jest zničení dosavadní státní organisace. Lavrov tvrdě, že revoluce nepovede leč k nějaké měšťácké republice, ukazoval na to, že rozumná agitace vyžaduje nutnou znalost skutečných poměrů lidu. Jest potřebí teprve lid vychovati, a to socialisticky. Ruská „obščina“ stane se základem státní organisace a všechny instituce se nutně změní, změní-li se lid sám.

Záповěď studovati na cizích universitách (na podzim r. 1873) měla za následek, že počet ruských revolucionářů rozmnožil se valně o nadšence, kteří se přímo osobně stýkali s apoštoly sociální revoluce.

Roku 1874 dosáhl vrcholu obyčej „choditi mezi lid“, t. obléci se v oděv selský a pracovati mezi lidem a užívati této příležitosti k šíření spisů a ideí socialistických. Mnozí volili jiné formy — působíce za týmž účelem jako venkovští učitelé nebo učitelky, porodní báby a očkovaatelky, lékaři, obchodníci, řemeslníci a p. Ve větších městech působili mezi dělnictvem v rozličných řemesl-

nických dílnách jsouce přestrojeni za dělníky. Počet agitátorů mezi lidem působících páčil se r. 1875 přes 2000.

Možnost této a zejména i pozdější rozsáhlé agitace, ukryvání se zrakům policie a vlády vysvětluje se hlavně značnými sympathiemi, které velká část společnosti ruské, s vládou nespokojené, k podnikům mládeže chovala. Mezi agitátory setkáváme se na př. se smířčím soudcem Vojnaralským, jenž obětoval 40.000 rublů na propagandu. „Nihilisté“ měli řady tajných příznivců i v nejlepších i v byrokratických a policejních kruzích, kteří kryli výdaje s agitací spojené, kteří je přechovávali u sebe pro případ nebezpečí vyzrazení.

Veliké naděje, vzkládané tehdy na sedláky, jsou v přímé souvislosti s idealisací selské obce v literatuře slavjanofilské. Ruského sedláka však, lpějícího na pravoslaví a očekávajícího všechno od cáře, nebylo snadno získati. Agitátoři byli nuceni vystupovati namnoze jako plnomocníci cáře, který se nalézá v zajetí šlechty, a v jeho jméně slibovali osvobození ode všech platů, darování pozemků šlechtických a p. Zajímavé jsou socialistické brožury vydávané pode jménem kázání, na př. biskupa Voroněžského. Namnoze však mluveno se sedláky příliš abstraktně a nepřizpůsobovány idee západoevropského socialismu poměrům ruského sedláka. Škodila šablo-

novitost — jevící se na př. tím, že velkoruské obcové vlastnictví půdy doporučováno Malorusům a Bělorusům, u nichž vládlo vlastnictví dvorové.

Vedle nedůvěřivosti a udavačství sedláků postrádala tato agitace téměř vši organisace, takže vládě podařilo se již v létě 1874 většinu agitátorů pozatýkati a uvězniti. V celku mladí, namnoze nedostatečně připravení lidé přeceňovali, idealisovali sedláky a nebyli dost opatrní. Ve snaze po rychlém úspěchu přijímali živly nespolehlivé.

Vláda jsouc velice postrašena objevy nového rozsáhlého hnutí napínala všechny své síly k jeho udušení. Náčelník „třetího oddělení“, Šuvalov nahrazen Potapovem, vydán přísnější zákon o zapověděných společnostech a cář vyzýval šlechtu, aby se postavila na stranu samoděržaví a vzala do svých rukou dozor nad národní výchovou.

Socialistická propaganda byla r. 1875 úplně rozbita. Socialisté, kteří zůstali na svobodě, vrátili se do měst, zvláště do Petrohradu, a tam v zimě 1875 vypukly mezi nimi příkré spory o příčiny nezdaru. V celku mírumilovní „lavrovci“, kteří chtěli začítí propagandu mezi městskými dělníky, byli nuceni ustoupiti do pozadí a v čelo hnutí dostali se agitátoři revoluční, kteří dosud jednali odděleně na jihu a v Moskvě. Místo kosmopo-

litického socialismu nastoupilo „národnictví“ čili „lidovství“, nesoucí se k spokojení přání lidu, t. aby tento nabyl veškeré půdy, aby odstraněny byly všechny daně a „obščina“ aby byla zbavena všech obmezení. Místo ústní propagandy objevila se agitace činem („buntářství“) — místo pouhého probouzení lidu organisován lid v bojovné družiny za účelem vyvolání povstání. Zástupci tohoto směru nazývali se „národníky-buntáři“. Na rozdíl od dřívějšího drobení sil a desorganisace postavena pevnější a těsnější organisace. Rozličné zlomky rozbitých organisací let předešlých (na př. Čajkovců) sestoupily se roku 1876 v nový tajný spolek s oblíbeným jménem a heslem zároveň *Zemlja i volja*, jehož duší od r. 1877 byl výborný organisátor Alex. Michajlov; byla to koncem let sedmdesátých nejsilnější, nejlepšími silami a dostatečnými hmotnými prostředky opatřená organisace revoluční. Působení její obmezovalo se sice jen na několik vybraných míst, ale za to hleděno organisovati spolehlivé selské bojovné svazy na způsob podobných spolků dělnických v městech, které drobnými demonstracemi hleděly lid vychovávat pro revoluci. Emigrace tehdy úmrtím Bakuninovým (1876) pozbývala svého vlivu na tyto organisace.

Poněvadž během války rusko-turecké vše-

obecná pozornost soustředěna byla k událostem balkánským, nevystupovaly účinky agitace socialisticko-revoluční značně do popředí. Mimo to velká část přívrženců i agitátorů tohoto hnutí dlela dosud ve vězení, takže ti, kdož zůstali na svobodě, byli nuceni starati se též o své uvězněné soudruhy, opatrovati jim knihy, peníze, oděv a pomáhati jim k útěku. Na 400 lidí bylo odevzdáno soudu pro socialistickou propagandu a těch, kteří cestou administrativní byli odstraněni, bylo daleko více.

Od června r. 1874 započala řada velkých processův, jako jsou process 50ti a 193 (r. 1877), do nichž zapleteno celkem na 4000 osob a které vyvolaly veliké pohnutí mezi obecnstvem, zvláště když lavice neohrožených obžalovaných jejich řečmi se proměnily v řečniště. Bylo to již v době nového vzrůstu opozičního liberalismu, vyvolaného zlořády státní a vojenské správy, které se objevily v průběhu války rusko-turecké r. 1877-78. Vláda neodvažovala se takřka ani potlačovati obžalobnou literaturu té doby, která obsahovala ostrou kritiku jejího počínání a celé soustavy. Neúspěchy ruské diplomacie, dovršené kongressem Berlínským, popudily proti vládě i oddané jí moskevské slavjanofily, takže i tak „pravý“ vlastenec, jako Iv. Aksakov, vyhověděn na venkov. Ve společnosti

zjednalo si velikého rozšíření přesvědčení o nutnosti podrobiti vládu veřejné kontrole. Liberálové i slavjanofilové mluvili otevřeně o konstituci. Z této všeobecné protivládní nálady kořistilo hnutí revoluční; solidárnost liberálních stran s nihilisty projevila se nejpatrněji v procesu Věry Zasuličovy v dubnu r. 1878, která 3 měsíce před tím byla postřelila Petrohradského policmejtěra Trepova, dověděvši se v zapadlém venkovském městečku, že dal bezprávně ve vyšetřovací vazbě zmrskati studenta Bogoljubova, jí naprosto neznámého. Ačkoli skutek její měl povahu zločinu politického, prosadil přece tehdejší ministr spravedlnosti, hrabě Palen (jenž těžce nesl neustálé zasahování policejní libovůle do soudní pravomoci), že útočnice postavena před porotu, která však ji mimo jeho nadání osvobodila, ač se skládala větším dílem ze státních úředníků. Osvobození Zasuličové přijato s velkým nadšením od obecnstva, s jehož pomocí se jí podařilo před nástrahami policie prchnouti do Švýcar. Palen byl nucen odstoupiti.

Strana revoluční postavila v popředí svého programu populární tehdy otázku protestu proti policejní libovůli. Již před tím vyskytnuvší se politické vraždy (r. 1876 několika policejních zvědů) staly se nyní heslem jedné strany nihilistické. Zárodek teroristické or-

ganisace tkvěl již v t. zv. desorganitorské skupině spolku „Zemlja i volja“. Ač metoda atentátů nedosáhla všeobecného uznání ve straně nihilistické, přece byla provedena během r. 1878 celá řada útoků a vražd na vynikajících představitelích státní správy a policie (na př. na samém šéfu „třetího oddělení“, generálu Mezencevu), aniž se podařilo vždycky pachatele chytiti nebo poznati. Rostoucí rozčilení obyvatelstva stupňováno požáry, které stihly tehdy řadu měst východoruských. Vláda usilovala proud revoluční potlačit soustavou sesílených násilností, úplným vyloučením politických zločinů z pravomoci porot, zavedením nového druhu venkovského četnictva. Tím podařilo se vládě seslabiti na podzim a v zimě r. 1878 hnutí revoluční, takže tato doba minula bez atentátů. Za to však tím směleji vystupovalo hnutí liberální, jevící se studentskými nepokoji, opozičními projevy profesorů a peticemi zemstev, která byvše od vlády vyzvána k spolupůsobení proti vzpouře, odpovídala žádostmi (v zimě r. 1878-79) za rozšíření svých práv a za liberální ústupky co do svobody svědomí, tisku, za provádění dalších reforem vůbec. Vláda však na projevy takové odpověděla stíháním smělejších liberálů.

Mezitím menšina strany revoluční začala se silně kloniti ke konstitucionalismu a přijí-

majíc program marxistické internacionály vešla ve styk (v zimě 1878-79) se stranou liberální, která naopak svým vlivem doufala nihilisty odvrátiti od terrorismu a tím zároveň zameziti vzrůst reakce. Když však kromě jiných atentátů (na př. na gen. gubernátora Charkovského Krapotkina a na šéfa „III. oddělení“ Drentělena) spáchán nezdařený atentát na samého cáře (Solovjovem 14. dubna r. 1879), odvrátili se liberálové od nihilistů aspoň zevně. Vláda zřídila šest vojenských generálních gubernátorů s mocí téměř diktátorskou. Petrohradský generální gubernátor Gurko učinil všechny domovníky a vrátné zodpovědnými za veřejnou bezpečnost, organizovav je jako policejní důvěrníky a zvědy. Censura vyvrcholila v despocii. Svoboda akademická sevřena tak, že docenti Petrohradské university hromadně se poděkovali. Zatýkání a deportace i popravy nabyly úžasných rozměrů — v dubnu a květnu 1879 čítalo se na 20.000 obětí.

Atentát Solovjovův měl i ten následek, že revolucionáři se úplně rozštěpili. Po poradě terroristů v Lipecku (v červnu 1879) a po sjezdu strany ve Voroněži došlo v srpnu 1879 k rozštěpení nihilismu na čistě terroristickou stranu *Národní svobody* (podle jejího časopisu), která nastoupila místo dosavadní organizace „Zemlja i volja“, a na stranu sociali-

sticko-propagandistickou *Černyj pereděl* (též podle časopisu), zvanou jinak též „Narodniki“ („lidovci“), které však si slíbily vzájemnou podporu. Činnosti obou stran měly se vzájemně doplňovati. Hlavními představiteli terrorismu se snahou po centralistické organizaci jeho a tuhé disciplíně byli Michajlov a Željabov.

Terroristé za nejbližší svůj cíl prohlásili politickou svobodu, za vzdálenější a vlastní cíl přeměnu státu a společnosti na základech socialistických. Prostředkem k dosažení politické svobody jest prý politická vražda, která má význam popravy, a krádež veřejných peněz, která má význam konfiskace. Obojí prostředek jest prý straně poměry vnucován. Terroristé doufali, že vraždou 10—15 nejvyšších úředníků bude možno vyvolati národní povstání.

Výkonný výbor terroristů upustil od pořádání hromadných atentátů a soustředil všecko své úsilí k zavraždění cárovu. Následoval dynamitový atentát na dvorní vlak, kterým se cář vracel z Krymu do Petrohradu (v listopadu 1879). Na třech místech podkopána trať železniční (u Odessy, Alexandrovskaja a Moskvy). Cář unikl šťastně smrti tím, že u Moskvy zastihnut a zničen pouze vlak zavazadlový, který výjimečně jel před dvorním vlakem osobním. Dne 17. února 1880 vy-

hozena dynamitem jídelna císařského zimního paláce v Petrohradě v době oběda, který se toho dne náhodou opozdil pro návštěvu knížete Bulharského Alexandra. Jakémusi Chaturinovi podařilo se dostat se do paláce jakožto obratnému lakýrníku, který dovedl si získati důvěry tamějších strážců, zvláště když se stavěl, jakoby se ucházel o ruku dcery jednoho z žadarmů.

Již před tímto atentátem pomýšlel císař na liberální ústupky, jimiž by bylo lze získati širší kruhy obyvatelstva k spojení proti revoluci, ale když následník trůnu vyslovil se rozhodně proti plánu Valujeva a velkoknížete Konstantina Nikolajeviče, svolati vynikající představitelé obyvatelstva, upustil od toho.

Po atentátu císař zrušiv generálgubernátorstva svěřil téměř neobmezenou moc rukám muže známého svým liberálním smýšlením, generála hraběte Loris-Melikova tak, aby při energickém potlačování revoluce mohlo liberálními ústupky býti získáno široké občanstvo. Loris-Melikov použil toho, aby převzal ministerstvo vnitra a odstranil jméno i zvláštní postavení neblaze pověstného „třetího oddělení“, propustil značný počet (6000) podezřelých na svobodu, uvolnil tisk a dopřával větší svobody zemstvům. Prosadil propuštění císařova oblíbence hr. Tolstého z úřadu mini-

stra osvěty a prohlašoval, že se chystají pronikavé reformy. A skutečně nabývala vláda důvěry v kruzích liberálních, ze kterých podávány jí různé projekty reforem, na př. návrhy zemstev v příčině reformy selské samosprávy, které vesměs zdůrazňují požadavek všestavovské samosprávy. Mnohá zemstva žádala za účastenství v práci zákonodárné, nebo aspoň protestovala proti dosavadnímu režimu a žádala nové reformy.

Terroristé však liberální diktaturu prohlašovali od počátku za podvod. Na Lorisa-Melikova podniknut atentát. Ke konci r. 1880 ustala patrně revoluční činnost, nepochybně pro dočasný nedostatek peněžitých prostředků. Avšak v tomto mezidobí provedli teroristé mezi sebou novou organizaci, záležející ve vytvoření několika stupňů členství, v založení agitačních družin pro jednotlivé stavy (důstojníky, studenty a dělníky) nebo oborů tajné činnosti (jako padělání průvodních listů a výrobu výbušných látek). Během zimy 1880-81 připravován trojí atentát na cáře. Podkopán Petrohradský Kamenný most, podkopána Malá Sadová ulice, kudy cář jezdíval, a připraven útok pumami, zhotovenými obratným chemikem Kilbačičem. K vyzvání předáka výkonného výboru Željabova přihlásilo se 47 dělníků Petrohradských k provedení pumového atentátu, z nichž vy-

bráno 6 osob. Po generální zkoušce, kterou Kilbačič s nimi provedl, došlo k provedení plánu 13. března 1881, když cář se vracel po poledni z t. zv. Michajlovské jízďárny po nábřeží Jekatěrinského kanálu. Soňa Perovská, milenka Željabova, den před tím zatčeného, a Hessi Helfmanová sledující povoz císařův dávaly šátkem znamení 3 terroristům rozestaveným s pumami na nábřeží. První hodil pumu Rysakov, která sice roztříštila kočár a srazila několik lidí z cářského průvodu, ale cáři neuškodila. Cář přistoupiv k Rysakovu tázal se ho, kdo jest. Když pak popošel několik kroků po nábřeží, hodil mu přímo pod nohy novou pumu Griněveckij, jenž sám při tom zahynul. Smrtelně zraněný cář odvezen do zimního paláce, kde asi za hodinu skončil.

Právě tři hodiny před svou smrtí schválil Alexandr II. projekt Lorisa-Melikova o povolání zástupců obyvatelstva k obmezenému účastenství v zákonodárství, návrh jakéhosi shromáždění notáblů za účelem dokonání a zdokonalení dosavadních reforem, vykazujících značné vzájemné odpory a za účelem zpracování rozsáhlého materiálu sebraného a netknutě ležícího v kancelářích, týkajícího se skutečných potřeb obyvatelstva a státu. Měly byti zřízeny komise, podobné komisím redakčním, které vypracovaly reformu selskou, rozšířené zástupci zemstev a některých zna-

menitějších měst. Projekt cářem schválený měl býti v nejbližších dnech uveřejněn v „Pravitel'stvenném Věstniku“.

VLÁDA ALEXANDRA III.

Po smrti Alexandra II. naléhal Loris-Melikov na neprodlené uveřejnění hotového „konstitučního“ manifestu. Většina korunní rady s tím souhlasila, proti mínění většiny ozval se pouze hlas hraběte Stroganova a oberprokurora sv. synody, někdejšího učitele nového cáře, Konstantina Petroviče Pobědonosceva. Alexandr III., jenž sdílel v podstatě jeho názory, odkládal konečné rozhodnutí asi 2 měsíce, v kteréžto době vykonán rozsudek smrti nad vrahy Alexandra II. (15. dubna). Teprve 11. května 1881 uveřejněn císařský manifest, vypracovaný Pobědonoscevem a prohlášující za základ nové vlády samoděržaví, pravoslaví a těsný spolek cáře s národem. Nový panovník přiklonil se tím úplně k zásadám slavjanofilů, kteří v těchto věcech spatřovali vlastní podstatu zvláštního historic-

kého rozvoje národa ruského a udržení jeho v mezích těchto „národních“ tradic pokládali za záruku budoucího blaha a politické mohutnosti. Pobědonoscev, jeden z nejdůslednějších vyznavačů doktrin slavjanofilských, dovedl následníkovi jakožto učitel ruského státního práva imponovati svou vážností a horlivostí. Na rozdíl od jiných učitelů, kolísajících mezi liberalismem a loyálností, Pobědonoscev vyjadřoval své mínění otevřeně, takže jeho žák byl úplně proniknut jeho ideou, že samoděržaví není privilej, nýbrž povinnost, že pravoslaví jest vyznání, jemuž Prozřetelnost určila veliké úkoly a poslání.

Názory podobné pronikly z literatury slavjanofilské již hluboko do národa a byly výrazem národního cítění a politických snah, jsouce zároveň jakýmsi odleskem všeobecného národního proudění, které od let šedesátých a sedmdesátých, zvláště pak po válce francouzsko-německé, zavládlo po celé Evropě a přiosťřilo na př. značnou měrou poměry národnostní v Rakousku. Po „národní“ zahraniční politice Gorčakovově zahájil Alexandr III. i ve vnitřní správě směr úplně národní. Heslem jeho bylo „Rusko Rusům“, kterým se stal nejnárodnějším ruským pánovníkem z celé své dynastie.

Tento národní směr a nátěr jeho vlády, mnohem upřímnější a hlubší než za Mi-

kuláše I., přispěl nejvíce k tomu, že Rusko šťastně překonalo nebezpečnou krizi, ve které se octlo smrtí Alexandra II. „Elektrický proud nihilismu sveden do národního drátu.“

Alexandr III. učinil konec kolísání mezi konstitucí a absolutismem. Toto kolísání vlády Alexandra II. a přemrštěné naděje v obyvatelstvu občas vzbuzované byly hlavní příčinou opozičního hnutí. Bylo potřeba pevného, určitého programu. Tento program podával novému cáři jako zástupce celé strany jeho bývalý vychovatel. Přímočará logika Alexandra III., jeho ne příliš bystrý duch potřeboval co možná jednoduché soustavy, kterou by důsledně prováděl. Alexandr III. podobá se povahou i vládou svojí v mnohém ohledu svému dědu Mikuláši I. Alexandr III. byl jeden z nejpoctivějších a osobně nejčestnějších vládců ruských. Vedl vzorný život rodinný a soukromý. Byl nepřitelem nepoctivosti a zlořádů byrokracie, které přísně stíhal, přišel-li na ně. Měl hluboké náboženské přesvědčení. Jeho krajní konservatismus mohl činiti jistou dobu dojem geniální důslednosti. Po dědovi svém Mikulášovi zdědil vysoké ponětí o svém povolání, byl však přístupný radě oblíbených osob a imponovalo mu, jestliže někdo přímo bez obalu mluvil mu pravdu do očí. Největšího vlivu po celou jeho vládu požíval triumvirát zpátečníků Kat-

kova, Pobědonosceva a Tolstého. Vědec Pobědonoscev poskytoval soustavě reakce své vědomosti, ducha synthetického, Katkov, publicista, své oslňující péro.

Ve smyslu hesla „Rusko Rusům“ vymýšlovány cizí živly z předních vlivných míst, na kterých za Alexandra II. nalézali se z největší části Němci, zvláště baltičtí — ode dvora, z diplomacie, z vojska, z ústředních úřadů . . . Důležitá okolnost byla, že manželkou Alexandrovou výjimečně nebyla Němka, nýbrž dánská princezna Dagmar (Marja Fedorovna), která nemohla zapomenouti pokorení, kterého se její vlasti dostalo od představitele říše Německé, Pruska. Při srdečném poměru, jaký vládl mezi cářskými manžely, připadl jí značný vliv na politiku jak vnitřní, tak i vnější.

Nový cář hleděl se zbaviti liberálů a nepoctivců ve svém okolí. Liberálové Loris-Melikov, Abasa, Miljutin a Saburov složili úřady ministerské. Představitelem nového směru v politice vnitřní stal se dosti liberální slavjanofil hr. Ignatěv. Četná družina cářská byla značnou měrou zmenšena. Někteří dříve význační členové její, kteří se kompromitovali nepoctivostí, jako hrabě Adlerberg, hrabě Valujev, Križanovskij a j., sesazeni. Kroužek nových vysokých hodnostářů dvorských a Pobědonoscev, jenž pro svoji osobní po-

ctivost a zvláště nezištnost udržel si důvěru Alexandrovu, tvořil jeho tajnou radu, která přetřásala všechny důležité otázky. Vliv velkoknížat, který byl za Alexandra II. dosti značný, ustoupil teď do pozadí.

Národní politika Alexandrova, která ve smyslu theorie slavjanofilské dívala se s vysokou na „shnilý“ západ, vedla k značnému odcizení Ruska od ostatní Evropy. Za Alexandra III. z dobře cítěné potřeby vnějšího klidu (za účelem uspořádání poměrů vnitřních) Rusko zdržuje se činného zasahování do politiky států evropských a tím dostává se v jakousi soběstačnou osamocenost, která znamená vlastně prospěšnou reakci proti dřívějšímu bití se za cizí zájmy. Proto také nestal se ministrem zahraničních záležitostí podnikavý Ignatěv, nýbrž po definitivním odstoupení Gorčakova, jenž od r. 1880 činně do politiky nezasahal, Mik. Girs, původem Švéd.

Za základ trvalého míru pokládal Alexandr III. dobře zorganizovanou a vyzbrojenou armádu, kteréž věnoval péči nemensší, než jeho otec. Zásluhy nemalé o reorganizaci jízdy, jejíž nedostatky se objevily ve válce rusko-turecké, zjednal sobě generál Skobelev. Ministr války Vanovskij provedl přezbrojení armády a vypracoval nové instrukce a předpisy pro službu v míru i ve válce. Náčelník generálního štábu, generál Obručev,

prostudoval vojenství zahraniční a provedl nutné reformy ve výcviku vojska. Hlavní pozornost obrácena k válečné pohotovosti celé armády. Za tím účelem sesílena vojska záložní a pevnostní posádky, vypracována technika a postup rychlé mobilisace. Armádu, která v míru čítala na 840.000 mužů, bylo možno rozmnožiti v čas války na 4½ millionu mužů. Obrana západní hranice sesílena zbudováním nových pevností, zvláště pak Varšavy a Novogeorgěvska. Zároveň vystavěna řada nových strategických železnic. Zvláštní péči již jako následník věnoval Alexandr III. ruskému válečnému loďstvu. Jako císař zvyšoval všemožně rozpočet námořního ministerstva, takže ke konci vlády jeho loďstvo začalo doháněti stav loďstva evropských mocností. Sebastopol (1885) a Batum silně opevněny.

V politice zahraniční na rozdíl od Alexandra II. Rusko za Alexandra III. stojí ve znamení antagonismu proti Německu čili Prusku. Kromě vzpomínek na kongress Berlínský Alexandr cítil proti Německu nechut jakožto pravý Rus. Neustálé napětí vládlo mezi Ruskem a Rakouskem, jejichž zájmy na poloostrově Balkánském, jak se zdálo, vzájemně si překážely. Ač několikráte hrozilo vypuknutí války, Alexandr přece se jí vyhnul. Ovšem nelze podceňovati i úsilí Bismarckova, jenž

v době nejkritičtější (t. za konfliktu o Bulharsko r. 1886—1887) prostředkoval mezi Rakouskem a Ruskem, a osobní přání panovníků Rakouského a Německého.

Na počátku vlády Alexandrovy zdálo se, jakoby mělo dojít k obnovení někdejšího spolku tří císařů. Sjezdy panovnické v Kdánsku (cáře s císařem Německým v září 1881), v Skěrněvicích (3 císařů v září 1884) a v Kroměříži (3 císařů v srpnu 1885) znamenaly jakési sblížení a zeslabení vzájemných rozporů, ač právě v této době došlo k zavření proslulého trojspolku mezi Německem, Rakouskem a Itálií (r. 1883), namířeného proti Rusku a Francii, k němuž připojilo se i Rumunsko. Německo (Bismarck) ovšem ani po této události nepřestalo usilovati o sblížení s Ruskem, které z ohledu na hrozící konflikt s Anglií o současné nové své výboje na severu Afganistanu smlouvalo s Německem zajišťovací smlouvu (v říjnu 1884) o vzájemnou blahovolnou neutralitu, v jejímž smyslu pak působilo Německo i na sultána, aby tento pro případ konfliktu rusko-anglického nepropustil loďstva anglického Dardanellami. Ochota Německa k Rusku v této věci vysvětluje se anglo-německou revnivostí, vyplývající z koloniální politiky Bismarckovy.

Když se zdálo, že i s Rakouskem dojde k sblížení, porušila počínající harmonii řada

událostí, které od září 1885 sběhly se na poloostrově Balkánském. Válečná srážka mezi Rakouskem a Ruskem zdála se nezbytnou. Ve Východní Rumelii vypukla revoluce, po níž následovalo spojení této země s knížetstvím Bulharským. Cář Alexandr, ač s Bulhary sympathisoval, nemohl schvalovati toho, co bylo provedeno, ježto příčilo se ustanovením kongressu Berlínského. Odvolal proto ruského ministra vojenství v Bulharsku, Kantakuzena, i ruské důstojníky z bulharské armády. Když kníže Alexandr Battenberský vyslovil se neopatrně o tomto jednání Ruska, došlo k velmi ostrému konfliktu mezi vládou bulharskou a Ruskem, které činilo si nároky na vděčnost a oddanost Bulharů. Jeho odpor proti samostatné národní politice bulharské přispěl k rozvoji značného hnutí protiruského, jehož nejvýznamnějším představitelem stal se Stambulov, jenž hleděl udržeti knížete Alexandra proti vůli Ruska. Alexandr však, nahlížeje nemožnost toho, opustil Bulharsko, načež Rusko poslalo tam svého komisaře, generála Kaulbarsa, jako rádce zatímní vlády bulharské, takže to vypadalo jako ruský protektorát nad Bulharskem. V otázce volby nového knížete Kaulbars nepočínal si dosti obratně a důstojně, opposice protiruská rostla, takže Kaulbars konečně Bulharsko opustil.

Události Bulharské rozvířily silně hladinu

veřejného mínění v Evropě, zvláště pak v Německu, Rakousko-Uhersku a Rusku. V Rusku zejména Katkov bouřil proti Německu a Bismarckovi, jehož pletich se dohadovalo veřejné mínění ruské v těchto zmatcích. V Uhrách naléhalo se na otevřené přiklonění se na stranu Bulharů. Přes tuto agitaci Bismarck i Kálno-ky hleděli zachovati mír a shodu s Ruskem. Nejkritičtější stala se situace, když za knížete Bulharského zvolen princ Ferdinand Koburský (7. července 1887), který se nalézal ve velmi blízkém poměru ke dvoru Vídeňskému. Kdežto Rusko volbu tuto prohlašovalo za nezákonnitou, Rakousko-Uhersko naopak uznalo ji za dokonanou událost a ač Ferdinanda oficiálně neuznalo, přece bylo patrno, že jej podporuje právě tak, jako protiruské hnutí, representované králem Milánem v Srbsku. Značné napětí bylo tou dobou též mezi Německem a Ruskem. Rusko sesilovalo svoje vojska na západní hranici, pročez Bismarck počátkem února 1888 uveřejnil text rakousko-německé smlouvy z r. 1879, což obecně pokládáno za výstrahu, Rusku danou.

Publikace tato však místo sblížení Ruska s Německem připravila spíše těsné sblížení jeho s Francií, při čemž značně na váhu padly finanční nesnáze Ruska. Napětí a vzájemné rozhořčení veřejného mínění ruského a německého stupňovalo se i porušťovací po-

litikou ruskou v provinciích baltických. Rozvíření všenněmeckého šovinismu nezůstalo bez účinku i na obchodní styky rusko-německé. V lednu 1888 odmrštěna v Berlíně ruská žádost za půjčku, ale ve Francii bylo jí velmi ochotně vyhověno, takže úspěch rusko-francouzské půjčky v letech 1889—1891 byl velkolepý.

Mezitím změna vůdčích osobností v Německu vedla k dalšímu přiostrlení poměru rusko-německého. V březnu r. 1888 zemřel císař Vilém I. Nástupce jeho Vilém II. počínal si méně opatrně vůči Rusku a z touhy po samostatné vládě propustil Bismarcka, představitele shody s Ruskem.

Koketování vlády pruské s Poláky, jež cáře obzvláště popudilo, a soustavné dráždění Ruska Stambulovem přispělo k tomu, že Rusko takřka mimoděk vrhlo se v náruč Francie. Okázalá návštěva loďstva francouzského v Kronštadtě (koncem července 1891) byla neklamnou známkou těsného sblížení dosud izolované Francie s Ruskem. O něco později utkaly se Rusko a Německo v prudké celní válce r. 1892-93 (zvláště v srpnu 1893), která byla v souvislosti s ochranářskou soustavou státního hospodářství ruského. V říjnu 1893 oplatilo loďstvo ruské návštěvu francouzskou v Touloně, při kteréžto příležitosti cář v telegramu svém presidentu Carnotovi mluvil

o svazcích, které poutají obě země. Ač formální smlouva rusko-francouzská uzavřena teprve za Mikuláše II., přece bylo patrné, že sblížení Ruska a Francie znamená protiváhu trojspolku. Tato konstellace stala se pak osou politiky evropské přes to, že v jednotlivostech provedeny jisté odchylky od všeobecných kontur. Tak došlo již koncem r. 1890 a počátkem r. 1891 k jakémusi sblížování Rakouska s Ruskem, takže Rakousko v letech následujících provedlo obratný ústup v otázce bulharské a kníže Bulharský brzy po nastoupení nového cíře Mikuláše II. dal si záležeti na tom, aby docílil úplného smíru s Ruskem (1895). Celý konflikt rakousko-ruský o Bulharsko vypadl konec konců ve prospěch samostatnosti Bulharska. Rakousko i Rusko mohly se těšiti pouze tím, že nedopustily druh druhu rozmnožení vlivu a moci. Výsledek nekrvavého tohoto zápasu byl asi týž, jaký by byla přinesla válka — kompromiss, dohodnutí o rozdělení sféry zájmů a společný postup v řešení otázek, souvisejících s celistvostí říše Turecké. Odcizením Německu Rusko započalo prováděti přirozenější politiku, která majíc na zřeteli skutečné zájmy státu i v poměru Francie k Německu stála pouze na stráži míru, odmítajíc odvetné záměry francouzské.

Skutečný svůj prospěch spatřovalo Rusko

na půdě asijské, kde analogicky s koloniálním rozmachem Německa, Francie i Anglie pokračováno v *rozšiřování území a vlivu ruského*. Dokončeno podmanění území Zakaspického opanováním posvátného Mervu, jehož oasu Mongolové pokládali za obilnici Střední Asie (1884 — generál Komarov, nástupce Skobelevův). Merv na řece Murgabu a nedlouho potom Rusy opanovaný Sarak na řece Heri-radu, ovládající údolí, vedoucí do nitra Afganistanu, mohly se státi snadno oporami výbojů ruských v této zemi, kterou Anglie pokládala za přední baštu Indie. V Anglii nastal veliký poplach a z podnětu vlády anglické Afganci vystoupili výbojně proti Rusům, byli však poraženi. Zdálo se, že dojde k válce rusko-anglické. Avšak mírumilovností cáře i ministerstva Gladstonova docíleno bylo dohodnutí o hranicích afganských (v červenci 1885). Nové tyto posice ruské za nedlouho spojeny železnicí (zakaspickou) s Krasnovodskem (na Kaspickém moři), která r. 1888 prodloužena až do Samarkandu.*)

Nedlouho před smrtí Alexandra III. vy-

---

*) Za války anglicko-burské Rusko jevilo chut využítkovati ji k rozšíření své moci do Afganistanu, ale vojenské kruhy ukázaly na dalekosáhlé důsledky toho. Za to však Anglie za války rusko-japonské nerozpakovala se vtrhnouti do Tibetu.

pukla válka čínsko-japonská (v červenci r. 1894), která v následcích svých vedla k novým konstelacím, zejména k sblížení s Německem, když řada mocností evropských zakročila proti Japonsku ve prospěch Číny.

Cář „Mírotvorce“ dosáhl politikou míru nebo spíše vlastně hrozeb značných úspěchů, ježto se zdálo, že jeho marciální postavě a nezlomné vůli odpovídá nezdolná, nově organizovaná armáda. Ale jako kdysi za Mikuláše I., i teď byla vojenská mohutnost Ruska spíše zdánlivá, jak se neklamně ukázalo válkou rusko-japonskou (1904). Nezodpovědná samoděržavná byrokracie se svými zlořády a podvody docílila jen pouhého zdání mohutnosti.

Hlavní starostí vlády Alexandra III. *ve vnitřní správě* bylo potlačení hnutí revolučního, vykořenění nihilistů, kteří desátého dne po smrti Alexandra II. nabízeli manifestem svého výkonného výboru novému panovníkovi zastavení boje, jestliže svolá svobodně zvolené zástupce národa. Vláda odpověděla tím, že k návrhu hr. Ignatěva rozmanitá výjimečná opatření sjednocena v jakousi soustavu mimořádných zákonů, které nazvány „sešílenou“ a „mimořádnou ochranou“. Přes výslovnou dočasnost svoji zůstaly v platnosti vlastně až dosud, byvše za ministerstva Ple-

vova revidovány a sesíleny. Záležely hlavně v nepoměrném rozšíření pravomoci místní administrace, t. generálních gubernátorů, gubernátorů a policejních ředitelů („gradonačalníků“), jimž přisouzeno právo menších trestů vězením nebo pokutami, zapovídati veřejná shromáždění, uvalovati výjimečný stav na obchodní nebo průmyslové závody, zapovídati jistým osobám pobyt v místech stížených výjimečným stavem, překládati jednotlivé soudní processy od všeobecných soudů a přidělovati je přímo nejvyššímu soudnímu dvoru, sekvestrovati movitý i nemovitý majetek, suspendovati státní úředníky, zastavovati časopisy a zavíratí vzdělavací ústavy. Pravomoc gubernátorů rozšířena na samosprávu, takže na nich záleželo i připuštění jistých osob k členství v zemstvech a městských dumách. Pro pouhé podezření „politické nespolehlivosti“ mohla na podezřelé osoby býti uvalována 7denní předběžná vazba. Všecko to ovšem nabývalo hrozných forem pravidelným překračováním pravomoci se strany administrace a policie (jak to r. 1903 bylo od vlády samé uznáno), takže krátká vazba na př. změnila se často pouhým nedopatřením v dlouholetý těžký žalář a libovolné vypovídání nebo deportování cestou administrativní ničilo existenci a život celých rodin — zhusta pro pouhé podezření a pro

nedbalé vyšetřování bez dokázání skutečné viny.*)

Svoboda veřejného mínění (tisku) stlačena na nejmenší míru. Některé listy přímo potlačeny („Golos“), jiné ohroženy hmotně odnětím práva inserování. Listy opoziční stíhány tak, že se dlouho ani udržeti nemohly. Pronásledování vydržely buď jen listy bezbarvé („Novoe Vremja“) nebo vysloveně vládní směr zastupující („Moskoskija Vedomosti“). Nějaký slušný, mírně a věcně kritizující směr v ruské žurnalistice za takých okolností vyvinouti se ani nemohl, takže valná část veřejného mínění byla nucena živiti se publikacemi tajnými nebo zahraničními, které ve své opozici proti vládě neznaly mezí, takže na jedné straně vládl nejčirější byzantinism, kdežto na druhé rostl přemrštěný zásadní a revoluční radikalism. Jen měsíčníky, psané s velikým rozmyslem a dávající čísti více mezi řádky, což ovšem je vždycky věc choulostivá, znamenaly jakýsi surrogát skutečného veřejného mínění a vážné kritiky.

---

*) Nynější vláda Stolypinova pomáhá si hlavně »stanným právem« náhlých soudů vojenských. Tímto nekonstitučním prostředkem hledí zjednoti potřebný klid pro součinnost svoji s třetí »státní dumou«, jejímž úkolem jest dáti Rusku množství rozsáhlých reforem — v budoucnosti ovšem dosti vzdálené.

Veřejná činnost obyvatelstva umrtvována na př. též potlačováním a obmezováním života spolkového; na ministerském svolení učiněny závislými nejen spolky vědecké, nýbrž i dobročinné a zábavní a povolení k nim udělováno velikými oklikami.

Nebyla to však pouze tato despotická opatření, která způsobila úpadek hnutí revolučního, jako spíše změna společnosti samé, která po dlouhých letech horečného napětí a rozčilení, bezúspěšného úsilí toužila po oddechu a oddala se jakési požívačné, soběstačné apathii (jež patrna i v literatuře), když objevilo se, že od nového panovníka nelze očekávati splnění jejích přání. Zločin nihilistů neměl toho účinku, který tito očekávali, t. všeobecné lidové povstání. Naopak zbavil je sympathií širokých vrstev, zvláště středních stavů i vyšších. Reakce společnosti šla tak dalece, že v létě 1881 došlo k tajné organizaci antinihilistické, t. zv. svaté lize (připomínající nedávné „černé sotně“), která pokoušela se organisovati proti atentáty, zvláště proti nihilistům v cizině se zdržujícím.

Nihilism sám, pokud ještě svou existenci uhajoval, prodělal v letech osmdesátých několikéré změny, jejichž konečný výsledek bylo přilnutí k socialismu, přijetí programu marxistického. Shledavše, že revoluční práce mezi

lidem selským jest bezúspěšná, obrátili se k dělnickému proletariátu, ježto „se stanoviska marxistického ne hospodářský zástoj (pozorovaný u selského lidu ruského), nýbrž hospodářský rozvoj, rozrušující historický základ cárismu, připraví vítězství strany revoluční“. Pokračující a nutný rozklad ruské selské obce pozemkové povede prý k vytvoření buržoasie a proletariátu. Utkvění v západoevropském socialismu nepokládali ovšem ruští „nihilisté“ za konec své činnosti politické a terroristické, naopak zápas stavovský ztotožňují s politickým a na terrorismus hledí jako na prostředek v jisté situaci a době přípustný a užitečný, ne však v každém případě nutný. Na těchto zásadách sloučily se r. 1883 různé frakce, z nichž nejvýznamnější byla v cizině vzniklá skupina *Osvoboždenie truda*. Od r. 1886 pozorovati možno opět jakési vzednutí revolučních vln. V březnu r. 1887 dala berlínská policie výstrahu policii petrohradské o chystaném atentátu na cáře, který by se byl málem zdařil. Zda-li vyšinutí dvorního vlaku, v němž nalézal se cář s rodinou, u Borků (koncem října 1888) bylo též dílem revolucionářů, je pochybno. Ač opakovalo se v těchto letech několik atentátů proti úředníkům a zvědům, přece policii podařilo se počátkem let devadesátých stranu revoluční tak potlačit, že r. 1892 Stěpnjak

prohlásil za nemožné, aby revolucionáři sami svrhli samoděržaví.

V souvislosti s proudy revolučně-terroristickými jsou chronické, téměř každoročně se opakující studentské demonstrace a bouře, které Kolcov srovnává s výkřiky spíše přikovaného vězně, nežli zápasníka za svobodu. Příčiny jejich byly často dosti nepatrné, na př. políček daný studentem inspektorovi. Přesto, že nemohly být pojímány jako projevy hnutí revolučního, přece (vlivem též zpátečnického tisku, jenž osočoval professory, že svým lžiúčením vedou mládež k revoluci) z veliké míry přispěly za ministra osvěty Děľjanova k vydání *nového sřřzení universitního* (r. 1884), které úplně spoutalo svobodu akademickou.

Rektoři a děkani (dřřve volení) jmenování vládou. Inspektorovi jako hlavnímu důvěrníku vlády, nezávislému na rektorovi, udělena rozsáhlá pravomoc disciplinární. Vláda vyhrazovala sobě jmenovati professory bez ohledu na sbory professorské. Činnost profesorů neustále od vlády byla stopována. S tím ruku v ruce kráčí snižování vědecké úrovně vymytěním některých „škodlivých“ věd a zrušením příslušných professur. Odstraňování profesorů, podezřelých ze smýšlení státu nebezpečného, zvláště pak populárních, stalo se obyčejným zjevem. Život stu-

dentský spoután nesnesitelným dozorem inspektorů a pedellů a uvalováním trestů na obviněné bez výslechu. Naprostá záповěď jakéhokoli korporativního sdružování (i za účelem hmotné podpory) vedla nutně k zakládání tajných spolků studentských, v nichž však teprve za Mikuláše II. možno pozorovati proudy socialisticko-revoluční.

Ve veškerém školství prováděno soustavné snižování úrovně vzdělání a znesnadňování všeho studia vůbec, zvláště universitního, obmezením počtu studujících a zamezováním podpor chudým, ježto vzdělání se pokládalo (Pobědonoscev) za hlavní příčinu domýšlivosti, nespokojenosti se svým stavem a nepoddajnosti a ježto v chudých studentech viděn nejnebezpečnější živel proletariátu.

Ve školství středním pokračovalo se vlastně již jen ve směru vlády Alexandra II. Šlo hlavně o to, aby školy střední připravovaly budoucí činovníky a důstojníky. Přední péče věnována školám vojenským — 5 akademiím a j. — hojně opatřeným. Ve školství nižším, lidovém, podle myšlenky oberprokurora sv. synody Pobědonosceva (sdílené a podporované Katkovem) škodlivé vlivy škol zemských měly býti odvracovány novým typem škol církevních, zavedených r. 1884. Školy farní měly soupeřiti se školami zemskými. Avšak povinnost, uložená duchovenstvu, zři-

zovati je a udíleti bezplatné vyučování, a nedostatečné vzdělání učitelů byly hlavní vadou, takže vláda byla nucena přizpůsobovati školy církevní výše stojícím školám zemským.

Ježto k pojmu ruské národnosti podle názoru slavjanofilského náleží nezbytně též pravoslaví, nabyla vláda Alexandra III., nátěru silně klerikálního. Pravoslaví všemožně podporované a šířené mělo býti základem a oporou národní politiky, zvláště tam, kde se vládě jednalo o poruštění čili o provedení národní jednoty se živly dosud k pravému ruství nepřilnuvšími. Poláci pokládáni za Slovany pokažené prvky románsko-germánské vzdělanosti, před kterou nutno „svatou“ Rus chrániti, podobně jako před Němci, zvláště baltických provincií, které prodělaly zhoubný západní feudalism. Duchem zkažené kultury jsou prosáknuti i Židé, Finové, Rumuni a j., jejichž assimilisaci právě prvky západní hniloby tak ztěžují. Vláda Alexandra III. spatřovala v tom tudíž svůj přední úkol, aby poruštěním těchto živlů chránila nezkaženou kulturu řecko-slovanskou, v národě ruském zachovanou. Podle Danilevského pronásleduje Rusko v polské šlechtě středověkou Evropu feudální, v polské intelligenci nejen moderní Evropu demokratickou, nýbrž i ruský liberalism.

Koncesse, dané Polákům na počátku vlády

Alexandrovy na základě memoranda Albedyňského jako poslední vůle předešlého cáře, t. rozmnožení počtu hodin jazyka polského na gymnasiích, pozbyly působením kurátora Apuchtina své ceny. Vyučování polštině zvrátilo se v pouhé mechanické překládání z ruštiny. Vyučování polské literatury zapověděno. Pouze na universitě Varšavské zřízena stolice jazyka a literatury polské; poněvadž však mělo se přednášeti rusky, odmítli dva vynikající spisovatelé (Przyborowski a Chmielewski) přijetí professury.

V druhém roce vlády Alexandra III. (koncem r. 1882) došlo k uzavření smlouvy s římskou kurií v příčině obsazování stolic biskupských a styků katolické hierarchie říše Ruské s papežem. Kurie mlčky uznala zabrání diecesí unitských (Podlašské) církví pravoslavnou, přijala zavedení jazyka a literatury ruské do seminářů kněžských a svolila, aby styk hierarchie katolické se děl prostřednictvím vlády ruské. Za to vláda ruská svolila k obsazení desíti uprázdněných stolic biskupských (6 v království, 4 v zemích „zabraných“). Vyučování však náboženství ve školách obecných nedovolil kněžím Apuchtin, ač generální gubernátor Gurko se o to v Petrohradě zasazoval.

Gurko, jenž se byl vyznamenal ve válce rusko-turecké r. 1877-78 a jehož jmenování

(1883) bylo pokládáno za příznak očekávané války s Německem, dal si zpočátku záležeti na tom, aby krácel ve šlépějích populárního Albedyňského, ale během několika let proměnilo se vladaření jeho v bezuzdnou tyranii, takže Poláci v království dosud vzpomínají na doby Gurkovy jako doby nejtěžšího útisku a pronásledování. Jeho osobní povaha, nepoctivost a vyděračství, bezohlednost a beztrčnost byrokracie jařmo cizího panství zhoršovala. R. 1885 odňato obcím právo voliti učitele škol obecných a na těchto zavedeno vyučování jazykem ruským vyjímaje náboženství. Ráz učebnic svým překrucováním historických faktů, snižováním a kálením minulosti i přítomnosti polské vzbuzuje ošklivost. Vystupováno proti osvětové činnosti kněžstva, proti rozdávání knih mezi lidem, proti zařizování čtenářských besed, které umísťovány bývaly v t. zv. křesťanských hospodách. Od r. 1886 začalo nové pronásledování unitů (zvláště v Chelmsku), přivedených v předešlých letech násilně k pravoslaví.

Ve školách pronásledován nejen jazyk, nýbrž i smýšlení polské, zejména soukromá sdružení mládeže středoškolské za účelem společné četby spisů polských. Třídním učitelům udělena rozsáhlá pravomoc, pronikati do soukromých poměrů žactva za účelem stopování jejich politické spolehlivosti. Roku

1887 i pro království Polské vydán okružník ministra osvěty Děľjanova, dle něhož jen tací jinoši mohou studovati, jejichž rodiče jsou s to, aby prováděli nad nimi dozor — vyloučení tedy jinoši méně zámožní. R. 1892 zapověděny i polské nápisy pod přírodopisnými obrázky v opatrovnách (pes, lev, kůň).

Soudnictví království Polského kleslo pod úroveň veškeré kritiky a stalo se nástrojem administrace. Ve Varšavě i v jiných městech Gurko provedl vše, co bylo možno, aby město nabylo rázu ruského — tedy pouliční nápisy ruské, nápisy firem rusko-polské, dokonce i jídelní lístky v hostincích, účty, kvitance a p. v soukromých závodech.

R. 1888 učiněno opatření, aby cizinec přijíždějící ze západu již od hranic polských viděl, že jest v říši ruské — na všech železnicích i soukromých zaveden výhradně jazyk ruský, jak ve vnější, tak i ve vnitřní službě. Podle nařízení z r. 1890 může býti každý úředník na udání žandarma, že mluvil polsky, ať již ve službě nebo ve styku s obecnstvem, ihned bez výsledku sesazen — a to se netýká jen železnic státních! A r. 1892 nařízeno vůbec odstraňování úředníků národnosti polské ze služby železniční (i drah soukromých).

K tomu všemu národnímu útisku druží se potlačování všeho volnějšího hnutí myšlen-

kového, takže v té věci censura Varšavská počíná si ještě nesmyslněji, než censura v Rusku. Nejvíce stal se pověstným censor Jankulio, schválně povoláný Gurkem k potlačení literatury a zvláště časopisectva polského, které skutečně stalo se jedním z nejubožáctějších.

Sesílený národní útisk vlády Alexandra III. vyvolal i v dusné atmosféře, jaká zavládla v Polsku po r. 1863, jakési proudění politické, které se jeví hlavně socialismem, který r. 1893 se zorganizoval jakožto „polska partja socjalistyczna“ (P. P. S.). Zklamání, které přinesla nadějím polským návštěva Mikuláše II. ve Varšavě (1897), podkopala úplně význam „ugodovců“, strany to převážně šlechtické, místo níž vzrostl význam strany „národně demokratické“, jako hlavního představitele národnosti polské.

Na počátku vlády Alexandra III. pozorovali Poláci a katolíci i na Litvě a Rusi jistou úlevu — zvláště co do kontribuce, uložené již r. 1863, ale od r. 1883 byl obnos její znovu zvýšen. Do té doby také spadá nové obmezování živlu polského v nabývání půdy a naopak nová opatření k vyvazování jejímu z rukou polských. Přičinil se o to zvláště generální gubernátor Drentělen; na základě jeho memoranda vydána počátkem r. 1885 „nejvyšší pravidla“, zapovídající Polákům

zástavy půdy a působící nazpět, obmezující nájemy pozemků na 12 let, což namířeno hlavně proti židovským nájemcům, kteří podle mínění Drentělenova svými penězi činili šlechtu polskou schopnější k odporu proti vládě. Následkem těchto pravidel vyvazeno prý během 4 následujících let více půdy než za celou řadu let minulých. Proti Polákům mimoruským hlavně namířen zákon (z roku 1887) o nabývání půdy cizinci dědictvím — tací jsou povinni zděděnou půdu do 3 let prodati. Takovým způsobem na 400.000 děsjatin dědictví Radziwiłłovského vyvazeno bylo z rukou polských. Velkou nabídkou půdy snížena její cena tak, že kupci původu ruského kupovali ji za polovici i laciněji.

Jiná řada útisků živlu polského děla se na půdě církevní a jazykové. I tu okolo r. 1880 začalo být volněji — generální gubernátor Todtleben dovoloval ve Vilně vydávati polské kalendáře, trpěl vydavatelskou činností spisovatelky Orzeszkové. R. 1883 dostalo se mezi jinými diecesemi i Vilenské nového biskupa (Hryniewického), jemuž Todtleben nepřekážel v provádění visitací. Nástupce jeho, Kachanov (1884), začal na něho dotírat; nejprve žádal na něm, aby kázal po rusku, pak ujímal se kněží neposlušných, konflikt se stupňoval, takže Hryniewicki již r. 1885 byl internován. Nicméně vláda sama uznala

nevhodnost zavádění ruštiny do t. zv. pobožností doplňkových. Od r. 1885 bylo katolictví znovu pronásledováno ostřeji, vedle diecése Vilenské zvláště v Minské, Vitěbské a Žitoměřské, kde vláda ruská pilně podporovala propagandu pravoslaví. Příklad krvavé propagandy pravoslaví poskytlo r. 1893 zavření kostela v Krožích (gub. Kowenská) a rozmetání dynamitem.

Co do užívání jazyka polského ve veřejnosti vyjadřuje se o tom okružník generál. gubernátora z r. 1893 jako o přestupku rázu politického.

Ve *Finsku* vláda Alexandra III. zachovávala formy konstituční. Vydav zajištění práv velkovévodství Finskému svolal Alexandr III. hned r. 1882 sněm jeho a svolával jej pak pravidelně každého třetího roku. Konstituční práva sněmu rozšířena tím, že bylo stavům dovoleno podávati úplně vypracované návrhy zákonů. Avšak okolo r. 1890 bylo pozorovati již obrat proti samostatnosti Finska, které podle snah vládních kruhů ruských mělo býti co nejtěsněji připojeno k říši Ruské.

Obrat tento připraven byl agitací národní strany ruské, z níž vyšel r. 1889 tendenční historický spis *Ordinův* („Pokorenie Finlandii“), dovozující, že Rusko má právo vládnouti ve Finsku jako v zemi dobyté. R. 1890 zřízeny tři komise s převahou ruských členů,

které měly připravit spojení ruského poštovníctví a mincovnictví s ruským a zrušení celního rozhraní. To způsobilo velké pohnutí a živé protesty obyvatelstva, zvláště na sněmu r. 1891, takže cář svým reskriptem t. r. hleděl pobouřené mysli uklidniti a vláda obmezila se jen na podřízení finského poštovníctví ruskému ministru vnitra.

Mnohem bezohlednější a rozhodnější útok na samostatnost Finska podnikla vláda Mikuláše II. za generálního gubernátora Bobrikova; manifestem z r. 1899 mělo se o všech zákonech, týkajících se zájmů Ruska, rozhodovati od cáře s říšskou radou v Petrohradě — což znamenalo skutečné zničení konstituce finské. V následujících letech byl konflikt přiostrěn tou měrou, že hrozilo povstání; Bobrikov stal se obětí politické vraždy. Ale po válce rusko-japonské byla vláda ruská nucena přiznati svéprávnost a samostatnost Finska měrou nejvyšší.

Hůře než Finům vedlo se za vlády Alexandra III. *Němcům baltických provincií*. Německý živel v baltických provinciích jest sice nečetný u porovnání s obyvatelstvem lotyšským a finským, znamenal však velikou sílu hospodářskou, jednak průmyslovým obyvatelstvem městským, jednak proto, že reformou selskou, za Alexandra I. provedenou, lid selský obdržev pouze osobní svobodu, byl úplně ože-

bračen, takže zůstal ve skutečnosti i po svém „osvobození“ v porobě německých velkostatkářů. R. 1882 vypukly proto rozsáhlé selské bouře snad ne bez podnětu slavjanofilů. Nepokoje tyto zavadaly vládě vítanou příležitost rozšířiti svou přizpůsobovací politiku i do baltických provincií. Především evangelíci tamější podřízení přímo ministerstvu osvěty, a ve veřejném životě, do úřadů a do škol, všude zaváděna ruština. Duševní sídlo baltického němectví, universita v Dorpatě, poruštěna a město samo přezváno Jurjevem.

S tím pak ruku v ruce kráčí i *pronásledování židů*, záležející v obnovení a zostření dřívějších záповědí zdržovati se mimo obvod jistých gubernií (původně polských), které byly jejich domovem. R. 1882 a 1884 nařízeno židům zanechati všech živností ve vlastní Rusi a vrátiti se do svých rodišť. Obmezena práva jejich občanská, vstup do státní a veřejné služby židovských studujících značně obmezen.

Ve vlastní Rusi jeví se národně-klerikální politika, hlavně Pobědonoscevem provozovaná, pronásledováním rozličných ruských sekt, velmi četných, jako jsou rozkolníci (starověrci), štundisté, duchoborci, chlystové atd.

Pro slavjanofilství jest příznačný zájem jeho o lid selský, o jeho starobylé řády a starodávny způsob života i o povznesení jeho

hmotného stavu. Tento zájem o lid sdílela i vláda Alexandra III. tím spíše, že bylo možno vtěsnati jej do formule vládní „péče“ a „ochrany“.

První léta vlády Alexandra III. vyznačují se tudíž jakýmsi *náběhem k pokračování v selské reformě*, a to ve směru zlepšení hmotného stavu sedláků. Počátkem r. 1882 (28. pros. 1881) vydán zákon o *povinném výkupu* selských pozemků (což mělo význam hlavně pro gubernie černozemní) a zároveň sníženy výkupné platy na 1 rubl za duši, takže sleveno celkem 12 millionů rublů ročně. Zákony z r. 1881 a 1884 zavedeny rozličné výhody při najímání státních pozemků a r. 1882 učiněny první kroky k organisování kolonisace na jihu a na východě říše. Důležité bylo r. 1882 založení selské banky pozemkové, která měla podporovati selské společnosti, zakupující půdu. Avšak peněžité prostředky její byly slabé a nepřesné placení dluhů naplnilo vládu obavami, takže zapověděno půjčovati více jak 75% kupního obnosu, což pro chudé sedláky nemělo ceny. Podle usnesení státní rady měla se banka obmeziti nadále pouze na podporu malostatkářů a nezbývati se řešením celé otázky sociální nebo agrární. Teprve novými stanovami z r. 1895 vrácena opět svému původnímu úkolu, takže s její pomocí od roku 1882—1891 přešlo

v selský majetek celkem $4\frac{1}{2}$ millionu děs-jatin půdy.

V l. 1883—1885 zrušena daň z hlavy, ne-volnictví připomínající, která byla nejen těž-kým břemenem, nýbrž i hlavní příčinou sta-vov'ské osamocenosti a značného obmezení osobní svobody sedláků. Všeobecně se oče-kávalo, že po odstranění příčiny dojde i ku shlazení jejích následků — a skutečně měl ministr financí připravit příslušné zákony, týkající se reformy berní a průvodních listů. Avšak pokrokové reformy (jimiž by byla jednak státní břemena přenesena se tříd ne-zámožných na vrstvy zámožné, jednak umož-něn svobodný rozvoj selské osobnosti, jako hlavní podmínka účinné snahy po zlepšení hmotných poměrů) nehodily se do zpáteč-nické soustavy Alexandrovvy. Místo zavedení spravedlivější daně všeobecné (zemstva již r. 1870 navrhovala daň z příjmů) byl úbytek státních příjmů (55 millionů rublů), způso-bený zrušením daně z hlavy, nahrazen 45%ním zvýšením obroční daně, kterou platili sedláci státní, takže byla daň z hlavy vlastně svalena se sedláků méně zámožných na zámožnější.

Vláda nepřála snaze, aby sedláci přestali býti zvláštním, osamoceným „poplatnickým“ stavem, z něhož jen velmi nesnadno bylo se dostat k jinému samostatnějšímu zaměst-nání. Nechápala, že tento zbytek starého ne-

volnictví je hlavní příčinou lhostejnosti lidu selského, neumějícího hledati jiných prostředků k odstranění své bídy, než novou půdu, jejíž primitivní vzdělávání nemůže dostačiti k jeho výživě.

Místo uvolnění těsných pout stavovských spatřoval ministr vnitra Tolstoj nejlepší prostředek k zlepšení selských poměrů ve zvýšené *vládní ochraně* — t. především v ochraně selských hromad proti drobení půdy v rodinách (zákon z r. 1886), v potlačování ducha svévole a rozpustilosti, kterého pozoroval v poslední době. Týž účel, t. „ochranu“ (zejména též zamezení špatného obecního hospodářství), měl i zákon z r. 1889 „o *zemských náčelnících*“ (načalníci), podle něhož několik volostí dohromady tvořilo okres, v jehož čelo postaven zemský náčelník, jmenovaný gubernátorem z místní šlechty po úradě s maršálky šlechty. Vybírání bývalí vysloužilí vojáci nebo malí úředníci. Byla to žalostná náhrada za nezávislé mirové prostředníky. Úkolem zemských náčelníků bylo dohlížeti na selskou samosprávu; usnesení, která by se jim zdála protizákonná nebo blahu sedláků odporující, mohli předložit sjezdu zemských náčelníků k zrušení. Mohli selské hodnostáře i sedláky disciplinárně trestati pokutou nebo vězením bez odvolání, na př. za opilství nebo nepořádky. Jim při-

souzeno právo vybíratí volostné soudce ze zvolených kandidátů a tito lidoví soudcové jim byli podřízeni disciplinárně.

Institucí zemských náčelníků zavádělo se formální nadprávní šlechtu, jako stavu privilegiovaného, nad sedláky, jako nad stavem úplně osamoceným. Současně skoro sedláci, jako zvláštní stav, vyňati z působení všeobecných zákonů, na př. o dědictví, takže dospělo se i k popírání jejich práva činiti závěti. R. 1893 vydán zákon o nezcizitelnosti selské půdy, takže prodej její obmezen mnohonásobně svolením několika činitelů (selských hromad a při větších rozměrech i svolením několika ministerstev). V novém zákoně *o zemském sřícení* z r. 1890 osamocenost sedláků vyjádřena tím, že selské členy zemstev ze zvolených kandidátů jmenuje gubernátor. Nový zákon o svědectvích pobytu (průvodních listech či pasech) z r. 1894 připoutával sedláky k jejich zaměstnání i bydlišti.

Následky těchto zpátečnických „reforem“ objevily se brzy klesáním selského blahobytu. Objevily se rostoucí nedoplatky daní, ve vých. guberniích až 240%. Hrozně působila všeobecná neúroda r. 1891, která postihla 16 gubernií a která teprve objevila selskou bídu v pravém světle. Ne tak neúroda byla osudná, jako okolnost, že sedláci pro své těž-

ké platy nemohli si dělati zásob a žili „z ruky do úst“.

Vláda spatřovala východiště z kritické situace zjednáním většího množství půdy sedlákům kolonisačím v Sibiři, vydavši již r. 1889 k upravení velikého kolonisačního proudu (ročně na 90.000 lidí unášejícího) zvláštní zákon, který nabyl praktické důležitosti teprve tehdy, když započato se stavbou veliké sibiřské železnice (1893), jejíž řízení převzal zvláštní komitét pod předsednictvím tehdejšího následníka, nynějšího cáře Mikuláše II. Poněvadž zásoba způsobilých pozemků dosti záhy byla vyčerpána, poněvadž ani větší dílce půdy při rostoucím počtu obyvatelstva dostačiti nemohly a poněvadž co do společensko-právního zřízení nebyli sedláci nijak uvolněni, objevilo se záhy, že i kolonisace sibiřská jest prostředek zatímní a nedostatečný.

Odtud v literatuře, ve společnosti i ve vládě začíná pronikati přesvědčení, že ne tak nedostatek půdy, jako spíše nedostatečný, primitivní způsob jejího zpracování, nemožnost nabývatí majetku osobního a volby jiného zaměstnání, čili stavovská pouta selského lidu, spojená s berním jeho přetížením jsou hlavní příčinou jeho bídy.

Když na jaře r. 1894 zřízeno bylo za příčinou nápravy selských poměrů nové mini-

sterstvo orby, náčelník jeho Jermolov, který upozornil na sebe spisem o neúrodě r. 1891, spatřoval hlavní prostředek nápravy v postupném rozrušení obcového vlastnictví půdy (na př. zavedením delších lhůt při dělení půdy a povinné náhrady za zlepšování půdy). Rozrušením „miru“ může sedlák dospěti k samostatné snaze a pili a osobní zodpovědnosti, jako vzpružiny pokroku a hmotného povznesení. Slavjanofily vynášená záporná ctnost lidu selského, odříkání, musí být nahrazena bažením po lepším, a to je možné pouze společenským a majetkovým uvolněním osobnosti, individua.

Pro názory a plány Jermolovovy nebylo dostatek porozumění ve společnosti; strana národní nerada by se rozloučila s institucí, kterou pokládá za nejvýznačnější a nejpůvodnější výtvar ruské kultury, liberálové a nověji socialisté („narodniki“) nepřestávají připínati své plány k obščině jako prostředku k zamezení proletariátu nebo jako k základu přetvoření ruské společnosti.

Vedle Jermolova a po něm hlavně finanční ministr Vitte představoval směr pokrokovější mezi ministry; naopak řada ministrů vnitra (Sipjagin, Pleve a Goremykin) stála o udržení stavovské osamocenosti lidu selského. V širokých vrstvách dosud převládá názor, že hlavním prostředkem k zlepšení selské

bídy jest přidání půdy sedlákům, což má se státi vyvlastněním té půdy, kterou její vlastníci nevzdělávají vlastní prací zemědělskou. Tento program, k němuž přidala se velká většina první státní dumy (a se kterým souhlasí i šlechta, pronajímající svou půdu sedlákům) vedl k roztržce její s vládou a k rozpuštění dumy (26. května 1906). Ale po rozpuštění dumy vláda provedla sama velikou část tohoto programu pozemkového, a vedle toho přikročila i k značnému uvolnění svobodného rozvoje lidu selského.

Cárským rozkazem nařízeno, aby selské bance byly dány na prodej pozemky *úředně* a určeny k prodeji pro potřebné sedláky *státní* pozemky evropské Rusi, zvláště pak lesy, které možno prodávati bez újmy místního obyvatelstva. Právo kupovati a najímati státní pozemky rozšířeno i na zemědělce jiných stavů, jestliže způsobem svého života se od sedláků neliší. Jiným ukazem (5. října 1906) udělena všem ruským poddaným bez rozdílu stavu táž práva na státní službu. Zrušeno zároveň obvyklé vylučování selských osob při vstupování jich do státní služby nebo při dosažení vědeckých hodností. Zrušena daň z hlavy a vzájemné ručení za správné placení daní (kde to bylo dosud v platnosti), dovoleno volně stěhovati se z jedné obce do druhé, zrušeno právo zemských ná-

čelníků trestati sedláky, neposlouchající jejich rozkazů a právo gubernátorů potvrzovati zvolené zástupce selské do zemstev.

S vyvyšováním šlechty a s ujařmováním i osamocováním lidu selského za vlády Alexandra III. ruku v ruce kráčí *obmezování samosprávy zemské* a podřizování jí administraci. Ač úplné její zničení Tolstému se nezdařilo, přece novým *zemským zřízením z r. 1890* stala se téměř života neschopnou. Gubernátorům přisouzeno právo sledovati a zkoumati usnesení zemstev nejen s hlediště zákonitosti a všeobecného prospěchu i potřeb státu, nýbrž i vzhledem k místním zájmům obyvatelstva — výhrada to tak pružná, že otvírala veškeré administrativní libovůli dvěře do kořán. Nesouhlasí-li zemstvo a gubernátor spolu, náleží rozhodnutí guberniálnímu sboru, v němž gubernátor jest předsedou a v němž vedle několika členů samosprávných zasedá i několik činovníků. Volby samosprávných úředníků, kteří se počítají do statu úřednictva ministerstva vnitra, podléhají potvrzení gubernátora nebo i ministra vnitra.

Administrace má i právo vylučovati zvolené poslance zemské a nahrazovati je náhradníky. Co do zemstev guberniálních učiněna opatření, aby při snížení počtu poslanců

aspoň třetina jich skládala se z virilistů, nalézajících se ve státní službě.*)

Poněvadž za takových poměrů, zvláště při chatrných finančních prostředcích, nikoho valně nelákalo působení v zemstvu, proto činnost jejich v době Alexandrově byla velmi slabá a šlechta vyznačovala se takovou liknavostí v pracích samosprávných, že k volbám scházelo se méně voličů, než bylo kandidátů — nezřídka se stávalo, že újezdnými náčelníky jmenovali pak gubernátoři důstojníky své policie. Málo kdo měl chut státi se neplaceným podřízeným všemohoucího gubernátora . . .

Jako v zemstvech, i v městech uplatněn centralism a byrokratism. *Novým zřízením městským z r. 1892* zmenšen počet zástupců a sesílena kontrola administrativy, takže gubernátor může každé usnesení městského zastupitelstva zrušiti. Zároveň r. 1892 provedena změna ve způsobu volby — odstraněno zastoupení stavovské a nahrazeno teritoriálním; větší města dělí se na několik volebních okresů geograficky. Přísně jest zakázáno shromažďovati se k poradám volebním

---

*) Za vrcholící reakce, která jest spojena se jménem Pleva, jakožto ministra vnitra, provedena r. 1903 »volební oprava« v zemstvech, podle které členy jejich jmenuje ministr vnitra z osob, navržených gubernátorem.

a umlouvati se o kandidátech. Následkem toho i v městech mizí veškeren zájem o volby, které se pokládají za nutné zlo. Proto obyčejně nedosahuje se při první volbě zákonitého počtu obecních starších, volby musí se konati několikrát a konečně nezřídka i v hlavním městě vláda sama komanduje do městského zastupitelstva.

Vláda Alexandra III. nemajíc dosti na zavedení výjimečných opatření Ignatěvových, jimiž nezávislé soudy učiněny „neškodnými“, provedla v soudnictví „reformy“, které znamenaly veliké zhoršení institucí samých. Roku 1889 zúžena rozsáhlou měrou pravomoc porot a zároveň zvýšen census pro porotce. Do seznamu porotců měli býti zapisováni pouze „nejzpůsobilejší zástupci společnosti“, což znamenalo libovolné vylučování lidí pokládaných za nespolehlivé. Nejtěžší rána ruskému soudnictví zasazena byla institucí zemských náčelníků (r. 1889), jejíž zavedení bylo spojeno s odstraněním dobře se osvědčivší instituce soudců smírčích. Zemští náčelníci spojili ve svých rukách s pravomocí administrativní zároveň pravomoc soudní sice jen ve sporech a přestupcích drobných, ale za to nerozlučně spojených s denním životem lidu, jemuž mnozí náčelníci vyrostli v pravé tyrany, kteří své osobní záležitosti vyvyšovali na požadavky zákona. Smírčí soudcové ve

městech nahrazení (s výjimkou několika větších měst) soudci městskými, jmenovanými ministerstvem spravedlnosti — a tudíž i od něho odvislí. Odvolací instancí těchto nových soudů stal se újezdný sjezd, v němž převládají živly administrativní. Instituce kassační rozdrobena na 36 guberniálních kanceláří, v nichž jediným zástupcem živlu soudního jest člen místního okružního soudu.

Alexandr III., jehož osobní vliv při změnách v soudnictví rozhodoval, velmi nepříznivě smýšlel o soudech, řídících se pouze zákonem bez ohledu na přání vlády. Mínil, že senát překáží ministrům v jejich pracích.

Obcházení soudů a potlačování jejich samostatnosti, nedostatečné platy soudců a slabé obsazení soudů byly příčinou, že členy soudů stávali se lidé čím dále, tím neschopnější, pravý brak právnického dorostu, který pak pod vlivem administrativy, která měla v ruce jeho postup a která v jednotlivých případech předpisovala soudcům směr jejich rozsuzování, dospěl k bezpříkladné soudní praksi, která znamenala namnoze opak všeho práva a spravedlnosti nejen ve věcech trestních, nýbrž i občanských. Hrozný a bídný obraz ruského soudnictví z doby nedávno minulé, který nakreslil Tolstoj ve svém „Voskresenie“, platí již pro dobu Alexandra III. Tak vrátilo se Rusko k naprosté bezprávnosti a

právní nejistotě, která jest tak význačnou známkou jeho autokratického zřízení. Co za vlády Alexandra III. ustálilo se v praxi, t. úplné podřízení soudů administrativě, to za Mikuláše II. mělo býti uzákoněno jako reforma, směřující k smíření soudnictví s principy a požadavky ruského života státního a společenského.

V ohledu hospodářském hleděla vláda Alexandra III. emancipovati Rusko od ciziny. Již dříve panující soustava mírného ochranářství proměnila se znenáhla v úplné hospodářské osamocení, jehož hlavním představitelem stal se od počátku r. 1891 finanční ministr Vitte, stoupenec německého hospodářského politika Bedřicha Lista, podle něhož každý národ má své přirozené podmínky blahobytu rozvinovati k nejvýše možnému stupni neodvislosti. Názor jeho, že státy čistě rolnické chudnou a duševně zakrňují, ježto stávají se poplatnými těch, které dovedou zpracovati své suroviny v cenné předměty pohodlí a přepychu, dosti se shodoval s tendencí celé soustavy vládní, vytvořiti z ohromného státu Ruského uzavřené hospodářské území, které by bylo s to, aby samo ukájelo všechny potřeby svého obyvatelstva, poskytovalo zemědělcům možnost dobře zpeněžití své plodiny na domácím trhu, jehož konsumenty by bylo domácí obyvatelstvo průmyslové.

Kromě toho rozhodovaly i ohledy na přání domácích velkopřemyslníků (zvláště moskevských), na nichž vládě záleželo jako na pilíři své soustavy, kterým nebyla po chuti konkurence zahraničního i pohraničního průmyslu (polského a baltického), opírajícího se o suroviny německé napolo zpracované. Vláda držíc pomocí celních tarifů průmyslníky v ruce prováděla nad nimi touž ochranu a poručenství, která leží v základech celé vnitřní politiky Alexandra III.

A zajímavá, že tato koterie, která uváděním technických vymožeností do Ruska výdatně přispívala k šíření „zkažené“ západní kultury, s druhé strany jevila se horlivým přívržencem a zastáncem ideí slavjanofilských, hledících udržeti staré instituce, neboť to znamenalo zadržovati rozvoj ruského zemědělství (šlechtického i selského) ve směru peněžního hospodářství. To znamenalo úsporu ve výdajích, spojených s vydržováním dělnictva, jež nese z veliké části „mir“, to znamenalo krajní vykořisťování dělnictva, které nemělo toho uvědomění jako západoevropské. Pouze v Polsku vytvořil se pravý stav dělnický, živící se výhradně prací průmyslovou. Ruský dělník, žijící v „artělu“, v obci výrobní, nemající osobního majetku, nevyniká také osobní snaživostí.

Literárním vůdcem směru ochránářského

byl nedávno zesnulý, slavný chemik Mendělejev. Již ke konci vlády Alexandra II. začíná mírně ochranářská soustava ruská přecházeti v záповědnou. Od r. 1877, kdy zavedeno placení cla zlatem (což znamenalo zvýšení cel o 25%), až do r. 1890 pokračuje nepřetržitě zvyšování cel. Clo na výrobky vlněné, železné a ocelové stouplo až na 100% ceny zboží. Tarif z r. 1891, který měl dosavadní jednotlivá zvýšení uvést v soustavu, znamenal vrchol tohoto směru a vyvolal nejen hlubokou nespokojenost v západní Evropě, nýbrž dokonce i celní válku s nejbližším sousedem, t. Německem (1891 až 1893), po kteréž Rusko bylo nuceno učiniti značné ústupky Německu, Francii a částečně i Rakousku (1892 a 1894). Sám oficielní *Věstník finansov* uznal, že některá odvětví průmyslu ruského nejsou zralá k ochraně, zvláště výroba strojů hospodářských, potřebných k výnosnějšímu způsobu zemědělství.

Vzhledem k vysokému celnímu tarifu začali znenáhla cizí podnikatelé své zahraniční továrny překládati do Ruska. O to usiloval zvláště Vitte, jenž tím způsobem pracoval vlastně proti heslu „Rusko Rusům“. V těžarství a železářství jihoruském nabyli převahy cizinci. Veliký státní závod Luganský byl nucen zastavit práci, za to však výborně prospívaly závody anglické v Jusovu a jihoruská metalurgická společnost. Brjanská sol-

ná ložiska a donecká ložiska sody přišla do rukou cizinců. Všecky železárny okolo Jekaterinoslavě a Krivorogu náležely cizincům. Mimo cizince přichozí spočívají nejznamenitější závody v rukou Nerusů krajin pohraničních — Lodž, Riga, Libava, Reval.

Jedna z příčin, že průmysl ruský nalézá se z největší části v rukou cizinců, zvláště Němců, byl nedostatek domácího kapitálu. Přenášením cizích závodů do Ruska dospělo se k tomu, že domácí konsumenti výrobky doma vyráběné byli nuceni platit draže než tovary dovážené. Bohatli zase hlavně jen cizinci.

Přemrštěně ochranářská politika ruská rozvoji ruského průmyslu spíše škodila, než prospívala. Vzrostl sice počet dělnictva i cena produktivnosti závodů průmyslových, ale pouze dvojnásobně. Ohromné Rusko mělo jen asi o třetinu více továren než malé Sasko. Proti 11.173 továrnám r. 1881 bylo jich r. 1893 pouze 22.483. Počet dělnictva ze 770.000 vzrostl na 1,406.000. Ochranářství bylo na úkor kvality výrobků, podnikavosti a pokroku vůbec, vedlo k dosti libovolnému stanovení cen se strany podnikatelů a k vykořisťování obyvatelstva, zvláště selského. Ochranářství neprospívá zemi, kde není podnikavosti, kde scházejí technické vědomosti a je nedostatek intelligentního dělnictva. To je také hlavní

příčina, proč lépe prospívá průmysl království Polského než vnitroruský, ač přirozené podmínky tohoto jsou výhodnější. V Rusku při vší láci práce je tato přece drahá, poněvadž obsluha strojů vyžaduje většího počtu rukou dělníků neintelligentních.

Přese všecku státní ochranu dostavovaly se povážlivé průmyslové krise. Při všem přírodním bohatství Ruska trpí jeho průmysl nedostatkem uhlí následkem nedbalého těžení. Ruské průmyslové závody nemohly vyhověti ani spotřebě kolejnic na ruské dráhy. Mimo to dlužno uvážit, že udržování mass v primitivním způsobu života nemůže prospívati odbytu domácího průmyslu. R. 1893 obnášela v Německu spotřeba železa 90—100 kilogramů ročně pro osobu — v Rusku pouze 8·8 kilogramu! V Rusku vůbec spotřební výše obyvatelstva přetíženého m. j. daněmi, značně klesla, kdežto v jiných zemích neustále stoupá. Z nedostatku odbytu domácího jest nucen ohlížeti se mladý ruský průmysl po vývozu. Ten účel má m. j. i velká sibiřská dráha.

Nejdůležitější odvětví ruského průmyslu doby přítomné jest průmysl textilní, potravinový a zpracování kovů. Rusko zaujímá nyní páté místo v průmyslu, takže Rakousko zaujímá teprve nejbližší místo po něm.

Vláda po celou dobu Alexandra III. usilovala o konečné *ozdravení státních financí* a ochránářská její politika měla i své důvody fiskální, t. nahromadění zásob kovu, t. zlata, za účelem zavedení a ustálení zlaté měny, jako základu rovnováhy ve státním rozpočtu a ovšem i jako základu pro normální rozvoj průmyslu. Tři po sobě následující ministři zabývali se přípravou a pak i provedením tohoto úkolu: Bunge (od 1881), Vyšněgradskij a Vitte (od r. 1891).

Bunge, bývalý professor Kijevské university, hleděl uskutečniti dosti rozsáhlý program finanční reformy, záležející m. j. též ve zlepšení soustavy berní spravedlivějším rozdělením daní. Učinil důležité kroky, směřující k tomu, aby předmětem daní stal se majetek a připravoval zavedení daně z příjmu, která jako daň nejspravedlivější jest dnes požadavkem myslících lidí, usilujících o pronikavé reformy státního zřízení. Avšak pro tuto daň nemohla se vláda rozhodnouti hlavně z ohledu na velkopřůmysl.

Při vší snaze zavésti rozumnou šetrnost ve státním hospodářství bylo nutno zvláště z ohledu na stavbu nových železnic zpravidla překračovati rozpočet; opětně jevily se deficity, takže bylo potřebí hledati nové a nové příjmy.

Vyšněgradskij všemožně pečoval o brzké zavedení zlaté měny, ale rychlé kroky jeho, které v té příčině podnikal, byly příliš odvážné a měly i řadu nepříjemných následků v zápětí. Vyšněgradskij začal zlato kupovati. Za tou příčinou vedle úsilovné šetrnosti začal přísněji vymáhati berní nedoplatky, zavedl celou řadu nových, dosti tísnivých daní spotřebních a provedl konversi státního dluhu na pouhých 4%. Chtěje docílit, aby výnos vývozu ruského převyšoval obnos dovozu, usnadnil železničními tarify vývoz ruského obilí a překážel dovozu průmyslových výrobků. Tím dosaženo skutečně vysoké aktivní bilance obchodní, ale hromadný vývoz ruského obilí děl se právě v době velmi nízkých cen obilních, takže výtěžek prodaného obilí nebyl přiměřenou náhradou za vyčerpání domácích zásob, což mělo hrozné následky po neúrodě r. 1891 a násl.

Podporován vývoz domácího cukru, ač obyvatelstvo za to bylo nuceno platiti jej příliš drahó; ano, věc došla tak daleko, že domácí cukr se vyvážel a vláda kupovala cukr cizí. Státní pokladna měla ovšem po několik let skutečně znamenité příjmy, ale neúrodný rok 1891 objevil naprostou škodlivost této soustavy, zvláště co do vývozu obilí. Podpory, které vláda byla nucena poskytovat obyvatelstvu (161 mil. rublů), když následkem

neúrody vypukl po celé takřka Rusi veliký hlad, vyčerpaly nahromaděné zásoby kovu, takže vláda byla nucena vydati za 150 mil. kreditních listů. Veliké nedoplatky daní značně zhoršovaly finanční stav.

S. I. Vitte měl úkol, rozvrat finančních a hospodářských poměrů napravit. Poněvadž hleděl k ozdravení financí dospěti hospodářským povznesením obyvatelstva, bylo nutno především finanční podpory vládní, a vláda za tím účelem zvýšila břímě daní, zvláště spotřebních, namnoze až o 50%. S tím souvisí i zavedení státního monopolu na prodej lihovin (nejprve ve 4 guberniích na zkoušku). Mimo to každoročně prováděny konverse státního dluhu.

Vitte byl v první řadě fiskalista. Jemu konečně se podařilo ustálení budžetní rovnováhy a shromáždění úspor a zásob ve státní pokladně. Avšak jeho úspěchy jsou vykoupěny hlavně ochuzením obyvatelstva selského, které trpělo nesmírně převahou daní nepřímých, jež tvoří asi polovici všech státních příjmů.

I od Vitteho očekávala se radikální reforma berní, k čemuž nedošlo ne asi jeho vinou. Za Mikuláše II. dospělo se k uskutečnění a ustálení zlaté měny (1897) na základě zásob zlata, dříve již shromážděných.

V železniční politice pokračováno celkem v šlepějích vlády Alexandra III. Nejdůležitější jsou dráhy vycházející z Moskvy k Uralu a Volze. Stavba drah měla na zřeteli především průmysl a vykořisťování přirozeného bohatství Ruska. Ne všechny projekty byly šťastné. To platí zejména o tratích severních, které přispěly k zničení rozsáhlých lesů tamějších, což má i zlé následky pro podnebí. Mezi nejproslulejší železniční podniky Alexandrovy náleží sibiřská dráha. U skutečnění podniku jest z velké části zásluhou nynějšího cáře, jenž od počátku byl předsedou příslušné komise. Cena této dráhy jest dosud dosti pochybná, uvážíme-li, že náklad na ni byl nepoměrně vysoký, takže znamenal nové otřesení státních financí, ježto na zbudování její použito jednak úspor shromážděných na zlatou měnu, jednak papírových peněz, vydaných za války rusko-turecké, které r. 1888 měly být zničeny. Že strategický význam této dráhy bude se rovnati téměř nulle, předpověděl Westländer již při počátku stavby. Železnice sibiřská svedla vlastně Rusko na cestu velkoasijské politiky, která mu způsobila tak těžkou porážku od Japonska.

Za prospěšnější možno pokládati snahu, již za Vyšněgradského prováděnou, přejímati do státní správy soukromé železnice, jejichž padělané deficity stát platil při velmi

špatném stavu jejich a nedbalém udržování. A i toto vykupování bylo drahé.

Při desetileté ročnici nastolení Alexandra III. mohla se vláda jeho vykáhati upevněním mezinárodního postavení Ruska a uklidněním říše uvnitř, potlačením hnutí revolučního a připoutáním nejdůležitějších vrstev obyvatelstva k sobě. Rok 1891 znamená vrchol jejích úspěchů, ale zároveň i počátek znovu rostoucí nespokojenosti v obyvatelstvu, probuzené hlavně hladem, vypuklým r. 1891-92 následkem neúrody, která se pak opakovala r. 1893 a několikrát po sobě v letech následujících. Pátrání po příčinách a prostředcích k odvrácení této chronické zhouby, zvýšené celní válkou s Německem, obrátilo pozornost veřejného mínění k administraci, k jejím zlořádům při poskytování státní pomoci (rozdáváním obilí) nuzným sedlákům a tím i k reakčním krokům, které vláda ve státní správě a zvláště v samosprávě, provedla v posledních letech. Ukázalo se, že se jimi vnitřní stav říše a obyvatelstva nikterak nezlepšil přes skvělý stav financí státních a že od vládnoucí soustavy nelze vůbec očekávat žádoucí nápravy.

Bystřejší lidé začali poznávat, že „národní“ vláda Alexandrova znamená zástož v hospodářském a sociálním rozvoji. Pozornost veřejného mínění soustředila se nejprve

k hospodářským nedostatkům a přirozeně přecházela i ke kritice režimu (ovšem nesmělé a větším dílem zakryté). Na veřejných shromážděních ozývaly se nářky a stížnosti na stávající poměry, na nízkou úroveň vzdělání lidového i vyššího, na nedostatek kultury, na opožděnost Ruska v pokroku.

Mezi liberálními novinami, pokud ovšem mohly své mínění projevovati, zaujaly význačné místo *Russkaja žizň*, *Russkija Vědomosti* (orgán moskevského professorstva), *Kievljanin* a *Nedělja*, které se příkře postavily proti šovinistickému *Světlu* a *Moskovským Vědomostem*, plujícím po vládním proudu.

Liberální tisk hnul r. 1893 otázkou decentralisace státní správy, i samo bezbarvé *Novoe Vremja* poukazovalo na nedostatky, plynoucí z přílišného centralismu, který není s to vyhověti potřebám místním. Jiné přání veřejného mínění týkalo se veřejnosti jednání říšské rady. *Petrohradské Vědomosti* dokonce žádaly, aby „místní život“ dospěl k větší pozornosti prostřednictvím zástupců ve státní radě a častějším povoláváním znalců. Současně již také ozývalo se tiché reptání proti nedávným reakčním zákonům o zemstvech, zemských náčelnících a městském zřízení a zvláště pak vrchnoporučenství šlechty a administrativy nad sedláky. Přetrásána otázka pří-

liš rozsáhlé kompetence gubernátorů a jejich zodpovědnosti. Zvláště oblíbeným předmětem žurnalistické diskusse stalo se přirozeně vzdělání lidu. *Russkaja Žisň* poukazovala, že rozpočet na ně musí býti aspoň 15krát zvětšen, má-li aspoň částečně býti vyhověno nutným požadavkům. Vedeny stížnosti na nedostatek lidových knihoven, ba i vhodných knih pro lidové vzdělání. Uskutečnění těchto a podobných tužeb a přání spojeno bylo s obtížemi často nepřekonatelnými, sebe menší věc musela procházeti dlouhou a klikatou cestou instanční. Guberniální zemstvo Vjatské usneslo se zaříditi lidové nedělní a sváteční přednášky. Svolení k tomu dáno od cáře samého na základě dohodnutí dvou ministrů a vrchního prokurátora sv. synody — a to byl ještě příznivý případ.

S rostoucí nespokojeností s „národní“ vládou Alexandrovou roste znenáhla i nechuť k přemrštěnému nacionalismu a klerikálnímu šovinismu, což projevilo se především r. 1894 odporem liberální části žurnalistiky proti 25-letému jubileu „Slovanského dobročinného spolku“ a nepříznivou kritikou jeho činnosti.

Pod vlivem rozkladu, jaký měl průmysl na dosavadní zastaralé poměry vesnické a selské přes jejich vládní ochranu, a jenž se jevil vzrůstem proletariátu, pronikalo přesvědčení, hájené zvláště Pypinem a jeho soudruhy, že

Rusko není podstatně rozdílné od Západu, tak že by mohlo zůstatí ušetřeno od zlých následků rostoucí civilisace. Místo starého západnictví začíná sobě raziti cestu marxism a s jeho stanoviska posuzuje se minulost i budoucnost Ruska.

Poněvadž bylo dovoleno kritisovati spíše poměry hospodářské než politické, proto obzvláště finanční hospodářství a jeho ředitel, ministr Vitte, stali se předmětem pozornosti veřejného mínění. Vytýkáno zvláště umělé sestavování rozpočtu, ježto rozpočty let 1893 a 1894 po veliké neúrodě a hladu nevykazovaly deficitů a naopak stoupnutí státních příjmů, čehož ovšem bylo docíleno zvýšením daní a vynecháním některých velmi potřebných vydání, na př. ku podpoře zemědělství a lidového vzdělání. Ukazováno na to, že podpory jest potřebí ne tak k odstranění následků neúrody, jako spíše k odvrácení neúrody samé. Vytýkáno naopak zase, že Jermolov začal svou činnost zařizováním vzorných hospodářství, zalesňováním, zavodňováním, zřizováním učilišť a p., že však všecko to vyžaduje nové náklady, které jsou možny teprve, když stoupne poplatní síla obyvatelstva.

Naléháno na snížení daní, kterými sedláci jsou přetíženi, a ukazováno na to, že bez toho skvělý stav financí státních jest pouze zdánlivý. Liberální tisk odporoval ochranářské po-

litice Vitteově. Celní válka s Německem nebyla valně podporována ruským veřejným míněním, které pozorovalo její neblahé následky. Zkrátka ke konci vlády Alexandra III. začíná zcela patrně její heslo „cář, pravoslaví, národnost“ pozbývati svého lesku, společnost začíná se vraceti k liberalismu doby Alexandra II. Chybou vlády Alexandra III. bylo, že po dosažení vnitřního klidu (okolo r. 1891) nezabočila na cestu vladaření svobodomyšlnějšího. Naopak v kruzích dvorských i vládních utvrdilo se přesvědčení, že dosavadní způsob vladaření (dočasně dobrý) hodí se pro Rusko vůbec, že jest potřebí jen důsledně a vytrvale jej prováděti.

Společnost ruská, která záhy se přesvědčila, že od vlády Alexandra III. nelze změny očekávati, obracela své zraky k jeho nástupci, ale i u toho po jistém kolísání zvítězil směr vlády otcovy. Znalci ruských poměrů již při nastolení jeho, v chvíli, kdy se zdálo, že Rusko jest mocnější než kdy před tím, předpovídali, že dosavadní režim nepřežije své hlavní představitele — že vnější úspěchy sice mohou rozklad jeho na nějaký čas zdržeti, že však první válečný nebo vnější neúspěch povede k vnitřnímu převratu; převrat tento dokonala nešťastná válka rusko-japonská r. 1904, které ovšem přibyla na pomoc celá řada nových spojenců, zejména proletariát

dělnický, který se vzrůstem průmyslu rychle se rozmnožil a organisován byl od revolučních sociálních demokratů a jemuž připadla neposlední úloha v novém hnutí revolučním.

Z bohaté třídy průmyslníků vytvořil se též jakýsi střední stav, buržoasie a intelligence, která do jisté míry jest solidární se sociální demokracií, toužíc po uvolnění pout absolutismu, nejde však dále než ke konstituci.

Strana revoluční, která vzdavši se naděje na účinek propagandy své mezi sedláky, v proletariátu založila své naděje, již od r. 1890 zahájila soustavnou, z počátku velmi opatrnou činnost mezi petrohradským dělnictvem. Na rozdíl od dřívější agitace vystříhali se agitátoři teorií a hleděli znenáhla především na půdě praktické lid vésti ku přesvědčení nemožnosti dosavadního politického systému. Nejprve pouze otázky mzdy, doby pracovní atd. stály v popředí. Organisovány stávky, jejichž průběh ovšem byl provázen i dělnickými nepokoji — jako na podzim r. 1894. Když tím způsobem docíleno skutečně úspěchů a důvěra lidu, očekávajícího dosud od cáře všecko, byla získána, započata agitace proti státním orgánům, zvláště proti policii, když tato klidné stávky začala mařiti vypovídáním jejich strůjců a jinými násilnostmi (1896). Od té doby začíná otevřený boj a nepřátelství dělnictva, více a více zasvěcova-

ného do socialismu a politiky proti vládě. Zároveň však brzy dochází k rozštěpení mezi „politiky“ a „socialisty“ čili mezi revoluční, radikální sociální demokracií a mezi pouhou sociální demokracií, nebo socialismem kompromisním. Socialism revoluční liší se od socialismu kompromisního zvláště snahou, získati pro sociální revoluci lid selský, domnívaje se, že s jeho pomocí lze obejít jaksi stadium převahy bujícího kapitalismu, a jest přesvědčen, že terrorismem lze dobytí politické svobody uspíšiti. Tato strana právě způsobila řadu atentátů a politických vražd v minulých letech, které strana sociálně demokratická zavrhovala.

OBSAH.

PŘEDMLUVA str. 3.

VLÁDA ALEXANDRA II.

Povaha Alexandra II. 7. Konec války Krymské 8, 9. Mír Pařížský 9. Nezdar spolku rusko-francouzského 10. Příznivý poměr Ruska k Prusku 11. Politická situace zahraniční do r. 1863. 12, 13.

(*Připojení oblasti Amurské a Ussurijské a podrobení Kavkazska 1855—1864.*) Smlouva Nerčinská z r. 1689. 13. Smlouva Aigunská a Těncinská 14. První styky Ruska s Japonskem 15. Geografické rozdělení Kavkazska 15. Šámyl. Barjatskij 16.

(*Selská reforma r. 1861.*) Uvolnění politických poměrů vnitřních a společenské hnutí po míru Pařížském 17. Programy reform 17. Chování Alexandra II. 18, 19. Příčiny, jež připravily pád nevolnictví 19—21. Pokusy a předzvěsti selské reformy v době Mikuláše I. 22. Přípravné reformní práce vlády Alexandrovny 23. Různé požadavky šlechty-statkářů 24, 25. Program vlády (1. prosince 1857) 26. Práce »redakční komise« 27. Dílce maximální a minimální 28. Veřejná a hospodářská správa selská 29. Selské soudy 30.

Tělesné poddanství 30. Obmezení osobní svobody ohledy berními 30, 31. Šlechtická liberální opposice 31, 32. Hr. Panin předsedou redakční komise 32. Zhoršení původních návrhů 33. Obsah zákona o selské reformě 33—35. Reakce vlády ve prospěch šlechty 36, 37. Hnutí konstituční 38.

(*Polské povstání r. 1863.*) Režim v král. Polském na počátku vlády Alexandra II. 38, 39. Spolek rolnický a otázka selské reformy 39—41. Příčiny a počátky hnutí revolučního 41—44. Naděje v Napoleona III. 44. Stanovisko strany konservativní 45. Alex. Wielopolski 45. Stanovisko vlády ruské 46. Demonstrace 27. února 1861 46. Adresa spolku rolnického cáři 47. Další demonstrace 48. Wielopolski členem vlády království Polského 48. Nepříznivé jemu smýšlení obyvatelstva a celková nálada 48, 49. Závět Świdzińskiego 50, 51. Chování Wielopolského k společnosti polské 51. Rozpuštění spolku rolnického 52. Reformy Wielopolského 52. Říjnové demonstrace r. 1861 54. Pobyt Wielopolského v Petrohradě 55, Revoluční organisace 56. Velkokníže Konstantin Nikolajevič místodržitelem v Polsku 57. Koncesse politické 58. Rozvoj revoluční organisace 59. Atentáty na velkoknížete a Wielopolského 60. Vypuknutí povstání 61. Jeho průběh 61, 62. Zakročení cizích mocností 63. Obrat veřejného mínění ruského proti Polákům 64, 65. Názory a návrhy slavjanofilské 66, 67. List Gilferdingův Riegrovi 68. Politika Muravjovova v Litvě 69, 70. Politika jeho nástupců 71, 72. Upadek povstání v král. Polském 73, 74. Selská reforma protišlechtická 74, 75. Počátky politiky porušřovací 76. Politika »slučovací« 77—79. Úsvit nadějí v polepšení poměrů 80, 81.

(*Finsko.*) 81, 82.

(*Zahraniční politika od r. 1863. — Válka rusko-turecká r. 1877—1878.*) Přimknutí Ruska k Pru-

sku 82, 83. Nové úspěchy v politice východní 83. Plány Gorčakovovy na poloostrově Balkánském 74. Povstání Jihoslovanů na poloostrově Balkánském 85, 86. Zakročení Ruska 86. Válka rusko-turecká r. 1877—78 87—90. Mír svatoštěpánský a kongress Berlinský 90—92.

(*Úspěchy ruské v Asii 1864—1881.*) Dobyti Turkistanska 92, 93. Pokoření Buchary a Kokanu 94. Pokoření Chivy 94, 95. Dobyti Zakaspicka 95. Vyrovnání s Čínou 96.

(*Hnutí společenské po selské reformě.*) Bezradnost a neobratnost vlády 96. Hnutí radikální 97. Bouře studentské 98. Počátky »nihilismu« 99.

(*Reforma universitní a školská vůbec.*) Zákon universitní z r. 1863 100. Školství střední 101. Školy lidové, zemské 102.

(*Zemstva.*) Obsah zákona »o zemských učreždenijach« 103, 104. Stinné stránky zemské reformy 105. Nepřízeň byrokracie 106.

(*Reforma soudnictví.*) Obsah zákona soudního 107, 108. Dřívější zlořády ruského soudnictví 109. Stinné stránky reformy 110, 111.

(*Reforma tisková.*) 112, 113.

(*Reformy vojenské.*) 113—115.

(*Reformy finanční.*) 116—118.

(*Rozvoj průmyslu.*) 119.

(*Nihilism.*) Atentát Karakozovův 120. Tajné revoluční organisace 120. Příčiny reformního radikalismu 121. Nihilism 122—114.

(*Politická a osvětová reakce od r. 1866.*) 124 až 126.

(*Reforma zřízení městského.*) 126—128.

(*Výsledky velikých reform.*) Podržení nevolnické soustavy státní hlavní příčinou nezdaru reform 128, 129. Nesoustavnost, nezásadnost, nepraktičnost, mechaničnost, nepropracovanost a nehotovost reform 130, 131.

(*Nedostatky stavu selského.*) Hmotný nedostatek sedláků 131. Berní přetížení 132. Odstranění samostatných mírových prostředníků 133.

(*Revoluční socialism a terrorism.*) Souvislost ruského socialismu s bídou lidu selského 133, 134. Obrozený nihilism a Bakunin 134. Policejní justice 135. Počátky socialistické agitace mezi sedláky 135, 136. Sympathie společnosti s agitátory 137. Neúspěch agitace mezi sedláky 137. Lidovství a buntářství 138, 139. Nová »Zemlja i volja« 139. Processy s agitátory 140. Nový liberalism po válce rusko-turecké 140. Osvobození Věry Zasuličovy porotou 141. Terrorism 141, 142. Potlačování terrorismu a opozičních projevů kruhů liberálních 142. Protiterrorism vládní 143. Rozštěpení strany revoluční 143. Pokusy o bezživotí cářovo 144. Diktatura Lorise-Melikova 145. Zavraždění cáře Alexandra II. 147, 148.

VLÁDA ALEXANDRA III.

Obrat k absolutismu 149. Heslo »Rusko Rusům« 150. Povaha Alexandra III. 151. Osobní změny při dvoře a ve vládě 152, 153. Reformy vojenské 153, 154. Politika zahraniční 154, 155. Události bulharské od r. 1885 156, 157. Sbližení Ruska s Francií 157, 158. Uklidnění politické konstellace 159. Nové výboje asijské 160. Válka čínsko-japonská a rusko-japonská 161. Soustava »mimořádné« ochrany v politice vnitřní 161, 162. Pronásledování tisku 163. Obrat smýšlení ve společnosti ruské 164. Další vývoj »nihilismu« 165. Nové zřízení universitní 166. Školství střední a lidové 167. Vládní klerikalism 168. Stav Polska 169—172. Polský živel v Litvě a »zemích zbraných« 172—174. Stav Finska 174. 175. Porušťování v baltických provinciích 176. Utiskování židů a ruských sekt 176. Pokračování v selské reformě 177. Odpor vlády proti zrušení stavov-

ského osamocení sedláků 178. Zemští náčelníci 179. Sesílení stavovské osamocenosti sedláků 180. Nedostatečnost sibiřské kolonisace 181. Otázka rozrušení selské »obščiny« 182. Otázka vyvlastnění půdy pro sedláky v první státní dumě a po jejím rozpuštění 183. Uvolnění stavu selského 183. Zemské zřízení r. 1890 a 1903 184. 185. Zřízení městské z r. 1892 185. Obmezení nezávislého soudnictví 186—188. Hospodářské zásady Vitteho 188. Idee slavjanofilské oporou ruských velkoprůmyslníků, vykořisťujících dělnictvo 189. Celní politika 190. Zakládání průmyslových závodů od cizinců 190, 191. Výsledky přemrštěného ochranářství 191, 192. Snahy směřující k ozdravení státních financí 193—195. Budování železnic 195, 196. Obrat v dějinách ruských r. 1891 196, 197. Vzrůst opozičního smýšlení v tisku i ve společnosti 198—201. Nové vzpružení a vzrůst strany revoluční 202, 203.
